

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vitomir Simunišek

Potapljanje kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vitomir Simunišek

Mentorica: izr. prof. dr. Vesna Leskošek

Potapljanje kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih

Magistrsko delo

Ljubljana, 2014

»Rezultat kolektivnih vizij, energije, vodenja in nadarjenosti celo nezatnega deleža mladih je lahko usmerjena in obetavna transformacija družbene skupnosti.«

(B. Merton 2004)

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta
za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5
1000 Ljubljana, Slovenija
telefon 01 58 05 122
01 58 05 120

IZJAVA O AVTORSTVU magistrskega dela

Podpisani Vitomir Simunišek, z vpisno številko 14971, sem avtor magistrskega dela z naslovom: Potapljanje kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07 – UPB3, 68/08, 88/10 skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko magistrskega dela ter soglašam z objavo magistrskega dela v zbirki »Dela FOV«.

V Ljubljani, dne 12. 9. 2014

Podpis avtorja: Vitomir Simunišek

Potapljanje kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih

V teoretskem uvodu magistrskega dela so najprej predstavljene družbene in individualne okoliščine, ki pogojujejo tveganja za socialno ranljivost in socialno izključenost današnjih mladih. Nadalje je osvetljen odnos države do ranljivih in socialno izključenih skupin mladih ter vloga centrov za socialno delo pri izvajanju njihove obravnave. Sledijo prednosti zunajinstitucionalne obravnave, izpostavljene so nekatere dileme, odprta vprašanja, kritike v povezavi z učinkovitostjo terapevtskih programov za mlade s težavami v odraščanju ter druge ranljive mlade. Poudarjena je vloga športa v socialno-intervencijskem kontekstu, beseda teče o dodani vrednosti športa pri doseganju osebnih razvojnih in družbenih ciljev v primeru ranljivih in socialno izključenih mladih. Magistrsko delo predstavi potapljanje kot socialno-integracijsko metodo za delo z ranljivimi mladimi, večrazsežnostni vidik potapljanja (športni, tehnični, zdravstveni, socialni, terapevtski), ter dopolnilni program Centra za socialno delo Ljubljana Moste – Polje na področju socialne preventive z značilnostmi osnovne socialne inovacije – Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine. Pobudnik in idejni snovalec novega metodološkega pristopa v neposredni socialni in pedagoški praksi dela z ranljivimi mladimi izhajam iz teze, da je potapljanje, ki sproža v potapljaču posebne čustvene odzive in druge intenzivne občutke, kot izkustvena metoda zelo primerna za delo z mladimi iz deprivilegirane okolja.

V empiričnem delu naloge so predstavljeni rezultati kvantitativne raziskave vpliva Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine na izboljšanje kakovosti življenja in socialne vključenosti 8. generacije mladih. Študija primera pokaže na pozitivne učinke programa potapljanja z vidika normalizacije ter na večje zadovoljstvo uporabnikov programa na področju preživljanja prostega časa, na področju izobraževanja in dela, na področju družinskih odnosov, na stanovanjskem in materialnem področju, področju duševnega in telesnega zdravja ter na področju osebne varnosti.

Ključne besede: ranljivi mladi, socialno vključevanje, šport v socialno-intervencijskem kontekstu, neinstitucionalna obravnava, Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, kakovost življenja

Diving as a method of social inclusion of vulnerable group of young people

In the theoretical introduction to the master's work, the author first of all presents the social and individual circumstances that determine the risk of social vulnerability and social exclusion of young people today. Further on, he illuminates the attitude of the state towards vulnerable and socially excluded groups of young people as well as the role of social work centers in the implementation of their treatment. The following are the advantages of outside-institution of treatment, they expose certain dilemmas, open questions, criticism in relation to the effectiveness of therapeutic programs for young people with problems of growing up and for other vulnerable young people. The role of sport in social-intervention context is emphasized, the word runs on the added value of sport in achieving personal development and social objectives in the case of vulnerable and socially excluded young people. The master's thesis presents diving as a social-intervention method for working with vulnerable young people, the multi-dimensional aspect of diving (sporting, technical, medical, social, therapeutic) and a complementary program of the Centre for Social Work Ljubljana Moste – Polje in the field of social prevention, with the characteristics of the basic social innovation – the Scuba diving program of Svetovalnica Fužine. Initiator and founding architect of the new methodological approach in the immediate social and pedagogical practice of working with vulnerable young people starts from the proposition that the diving, which releases specific emotional responses and other intense feelings with the diver, is as an empirical method very suitable for work with young people from disadvantaged environments.

The empirical part of the thesis presents the results of quantitative research of the impact of Scuba diving program of Svetovalnica Fužine on improving the quality of life and social inclusion of the eight generation of youth. The case study shows the positive effects of the diving program in terms of normalization as well as greater satisfaction of program users in the field of leisure, education and work, in the field of family relationships, housing and material areas, mental and physical health and in the field of personal safety.

Key words: vulnerable youth, social inclusion, sport in the context of social intervention, non-institutional treatment, Scuba diving program of Svetovalnica Fužine, quality of life

KAZALO

	stran
PREDGOVOR	
1 UVOD	13
1.1 Relevantnost teme raziskovanja	13
1.2 Opredelitev problema	17
1.3 Namen in cilj magistrskega dela	18
1.4 Teza, raziskovalna vprašanja in hipoteze	19
1.5 Metodologija	21
1.5.1 Vrsta raziskave in metode dela	21
1.5.2 Raziskovalni instrumenti	21
1.5.3 Raziskovana populacija	23
1.5.4 Zbiranje, obdelava in analiza podatkov	23
2 GENERACIJA MLADIH V SLOVENIJI, KI NE IZGUBLJA LE V DEMOGRAFSKIH PROJEKCIJAH RASTI PREBIVALSTVA	25
2.1 Nekateri dejavniki, ki kažejo na slabšanje družbenega položaja in kakovosti življenja mladih v Sloveniji	27
2.1.1 Socialnoekonomska varnost	27
2.1.2 Stanovanjske in bivanjske razmere	29
2.1.3 Izobraževanje in položaj na trgu dela	30
2.1.4 Participacija	32
2.1.5 Zdravje, tvegana in odklonska vedenja ter samomorilnost	33
2.1.6 Prikrajšanost za normalno družinsko življenje ter doživljanje nasilja	33
3 KOMPLEKSNOST PREHODA IZ MLADOSTI V ODRASLOST, NARAŠČAJOČA TVEGANJA, RANLJIVOST IN SOCIALNA IZKLJUČENOST MLADIH	35
3.1 Povezanost prehodov mladih v odraslost z ranljivostjo mladih: linearni in nelinearni prehodi	35
3.2 Tveganja pri mladih ter zaščitni dejavniki, ki povečujejo verjetnost za zdrav razvoj mladih	39
3.3 Socialna izključenost mladih, njene razsežnosti in kazalniki	43
4 POZORNOST IN SKRIB DRŽAVE ZA RANLJIVE IN SOCIALNO IZKLJUČENE SKUPINE MLADIH	47
4.1 Delo centrov za socialno delo na področju obravnave ogroženih otrok in	

mladostnikov, s poudarkom na dopolnilnih programih	52
5 ZUNAJINSTITUCIONALNA OBRAVNAVA MLADIH S TEŽAVAMI PRI ODRAŠČANJU: SPREMINJANJE NEPROSTOVOLJNIH UPORABNIKOV STORITEV V PROCESU INSTITUCIONALNE POMOČI MED MLADIMI V PROSTOVOLJNE UPORABNIKE	57
5.1 Tradicija socioterapevtskih taborov za ranljive mlade v naravi	57
5.2 Šport v socialno-intervencijskem kontekstu: socialno-integrativno športno delo z ranljivimi in socialno izključenimi mladimi	64
5.2.1 Pristop »Šport plus (+)«	66
5.2.2 Dileme in odprta vprašanja o dodani vrednosti športa pri doseganju osebnih razvojnih ter širših družbenih ciljev v primeru ranljivih in socialno izključenih mladih	69
6 POTAPLJANJE KOT SOCIALNOINTEGRACIJSKA METODA ZA DELO Z RANLJIVIMI MLADIMI	73
6.1 Večrazsežnostni vidik potapljanja: športni, tehnični, zdravstveni, socialni in terapevtski vidik	73
6.1.1 Potapljanje kot tvegana športna dejavnost	73
6.1.2 Skladnost osebnostnega profila potapljačev z osebnostnim profilom rizičnih športnikov	76
6.1.3 Osnovne tehnike potapljanja in usposabljanje	78
6.1.4 Pozitivni učinki potapljanja na fizično in duševno zdravje	80
6.1.5 Socialna komponenta avtonomnega potapljanja	83
6.1.6 Terapevtsko potapljanje za socialno ranljive mlade	84
6.2 Program avtonomnega potapljanja za ranljive in socialno izključene mlade, ter specifičnost lokalnega okolja, v katerem se izvaja program	86
6.2.1 Predstavitev idejnega snovalca in izvajalca Programa avtonomnega potapljanja	87
6.2.2 Specifičnost lokalnega okolja, v katerem se izvaja program	90
6.3 Konceptualni okvir Programa avtonomnega potapljanja kot metode socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih	93
6.3.1 Namen, cilji in osnovna izhodišča programa	93
6.3.2 Interdisciplinarnost programa	95
6.3.3 Ciljna skupina uporabnikov programa	97
6.3.4 Kadrovskega potenciala programa	100

6.3.5 Časovna dinamika in strukturiranost programa	101
6.3.6 Spremljanje rezultatov izvajanja programa	102
6.3.7 Financiranje programa	103
6.4 Program avtonomnega potapljanja za ranljive in socialno izključene skupine mladih kot osnovna oblika socialne inovacije	103
7 ŠTUDIJA VPLIVA PROGRAMA AVTONOMNEGA POTAPLJANJA SVETOVALNICE FUŽINE NA IZBOLJŠANJE KAKOVOSTI ŽIVLJENJA IN SOCIALNE VKLJUČENOSTI SKUPINE RANLJIVIH MLADIH	108
7.1 Splošni sociodemografski podatki o anketiranih mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine	108
7.1.1 Spolna in starostna struktura ter narodnostna in verska pripadnost	108
7.1.2 Izobrazbena struktura, status in delovna aktivnost	110
7.1.3 Družine v program potapljanja vključenih mladih	111
7.2 Identifikacija dejavnikov tveganja (vrsta osebnih, družinskih okoliščin), ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti in motnje na primeru v študiji proučevane populacije mladih	114
7.3 Zadovoljstvo mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja s posameznimi vidiki njihovega življenja	118
7.3.1 Zadovoljstvo mladih z njihovimi prostočasnimi aktivnostmi zunaj in znotraj doma	118
7.3.2 Zadovoljstvo mladih z njihovim formalnim izobraževanjem oziroma z delom	122
7.3.3 Zadovoljstvo mladih z družinskimi odnosi, stiki s sorodniki, s prijatelji in družabnimi stiki z drugimi	123
7.3.4 Zadovoljstvo mladih s stanovanjskimi razmerami	125
7.3.5 Zadovoljstvo mladih z gmotnim položajem	126
7.3.6 Zadovoljstvo mladih z zdravjem in splošnim počutjem	130
7.3.7 Zadovoljstvo mladih z osebno varnostjo	130
7.3.8 Sklepni pregled ocen zadovoljstva vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine z izbranimi dejavniki	132
7.4 Pogostost doživljanja posameznih negativnih občutij pri mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	135
7.5 Razmišljanje mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja o njihovih življenjskih ciljih	138
7.6 Razlogi mladih za njihovo odločitev o vključitvi v Program avtonomnega	

potapljanja Svetovalnice Fužine	140
7.7 Mnenje mladih o tem, kaj so pridobili z vključenostjo v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine	140
7.8 Program avtonomnega potapljanja in vidiki normalizacije	142
7.9 Vpliv Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine k večji socialni vključenosti mladih	143
8 PREVERJANJE TRDITEV IN SKLEP	146
8.1 Preverjanje trditev	146
8.2 Sklep	149
LITERATURA	151
PRILOGE	
Priloga A: Vprašalnik za oceno kakovosti življenja udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine	165
Priloga B: Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine: uresničevanje koncepta normalizacije	175
Priloga C: Področja, cilji in ciljne populacije ter pristojni organi ameriških zveznih programov za ranljive skupine mladih	177

SEZNAM SLIK, TABEL IN GRAFOV

SEZNAM SLIK

Slika 6.1:	Poti vključevanja ciljnih uporabnikov v Program avtonomnega potapljanja	99
Slika 6.2:	Predhodna vključenost udeležencev Programa avtonomnega potapljanja v druge programe (totalnih) institucij	99
Slika 7.1:	Odgovori mladih na vprašanje – kakšno je tvoje življenje v celoti	134
Slika 7.2:	Socialna vključenost 8. generacije udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine	144

SEZNAM TABEL

Tabela 3.1:	Štiri skupine kazalcev socialne ranljivosti pri mladih	39
Tabela 3.2:	Ranljivi mladi in tveganja	41
Tabela 3.3:	Najpomembnejši varovalni dejavniki za zdrav razvoj mladih	42
Tabela 3.4:	Vpliv stabilnosti družinskega okolja na nekatere dejavnike tveganja pri mladih	43
Tabela 4.1:	Financiranje programov za ranljive skupine mladih s strani ameriške zvezne vlade	49
Tabela 4.2:	Dopolnilni programi centrov za socialno delo	53
Tabela 6.1:	Interdisciplinarnost Programa avtonomnega potapljanja	96
Tabela 7.1:	Spolna in starostna struktura anketiranih mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	109
Tabela 7.2:	Narodnostna in verska pripadnost mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	110
Tabela 7.3:	Izobrazbena struktura in status anketiranih mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	110
Tabela 7.4:	Vrsta primarnih družin, iz katerih izhajajo mladi, vključeni v Program avtonomnega potapljanja in pripadajoči družbeni razred	113
Tabela 7.5:	Ključni poudarki socialnih anamnez 8. generacije vključenih mladih v program potapljanja	114
Tabela 7.6:	Dejavniki tveganja, vedenjske težave, posebnosti in motnje pri skupini udeležencev, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	117
Tabela 7.7:	Načini preživljanja prostega časa mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	119
Tabela 7.8:	Povezanost med tipom družine in športnimi aktivnostmi v prostem času	121
Tabela 7.9:	Zadovoljstvo mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja s prostočasnimi aktivnostmi zunaj in znotraj doma	122
Tabela 7.10:	Zadovoljstvo mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja, s formalnim izobraževanjem oziroma z delom	122
Tabela 7.11:	Status mladih, vrsta in višina mesečnih prihodkov ter ocena potrebnih dodatnih mesečnih finančnih prilivov za življenje	127
Tabela 7.12:	Zadovoljstvo mladih, vključenih v program potapljanja z njihovim gmotnim položajem	128

Tabela 7.13:	Povezanost med tipom družine in omejevanjem pri dobrinah	129
Tabela 7.14:	Razlike v povprečjih pri ocenah zadovoljstva z izbranimi dejavniki (pred obiskovanjem programa potapljanja in po njem)	133
Tabela 7.15:	Povezanost med zadovoljstvom z družino in prisotnostjo posameznih notranjih občutij pred vključitvijo in po vključitvi v program potapljanja	137
Tabela 7.16:	Življenjski cilji mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja	138
Tabela 7.17:	Razlogi mladih za njihovo odločitev o vključitvi v Program avtonomnega potapljanja	140
Tabela 7.18:	Strinjanje mladih s posameznimi trditvami – Kaj sem pridobil/a z udeležbo v Programu avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine	141
Tabela 7.19:	Strinjanje mladih s posameznimi trditvami, povezanimi z doprinosom Programa avtonomnega potapljanja k dobrim medčloveškim odnosom	142
Tabela 7.20:	Strinjanje mladih s posameznimi trditvami, povezanimi z doprinosom Programa avtonomnega potapljanja k osebnostnemu razvoju uporabnikov	143

SEZNAM GRAFOV

Graf 7.1:	Pogostost doživljanja posameznih negativnih notranjih občutij pri mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja (povprečna vrednost odgovorov)	136
-----------	---	-----

PREDGOVOR

Avtor magistrskega dela sem predsednik Društva za razvoj skupnostnih programov za mlade (SPM), nevladne organizacije, namenjene posameznikom, skupinam, skupnosti ter organizacijam s področja socialnega varstva, šolstva in športa, ki se ukvarjajo s ciljno skupino socialno ogroženih otrok, mladostnikov in njihovih družin. Osemnajst let aktivno delujem kot načrtovalec, organizator, koordinator in izvajalec Skupnostnih programov za mlade, preventivnih programov Centra za socialno delo Ljubljana Moste – Polje (COF Fužine, Svetovalnica Fužine, Program učno vzgojne pomoči – CENT'R MOST, Center Otrok, Najstnikov in Aktivistov CONA Fužine, Program družinske terapije, Program za uporabnike nelegalnih drog KORAK, INFO točka Fužine, Kvihtarnica itd.). Prek družbenih, športnih, kulturnih, izobraževalnih dejavnosti se z mojimi sodelavci trudimo reševati težave otrok in mladih na način, da iščemo rešitve za zmanjševanje socialne izključenosti in njenih škodljivih posledic. Ukvarjamo se z učenjem socialnih veščin, z zagotavljanjem psihosocialne pomoči. Prizadevamo si, da do uporabnikov naših programov pridemo, še preden ti sami ugotovijo, da nas potrebujejo. Mnogo mladih ne ve, da obstaja tudi drugačen način življenja, kot ga živijo, zato jim skušamo odstirati nove možnosti in poglede. Z močno empatijo si prizadevamo z mladimi vzpostaviti stabilen odnos, da sprejmejo našo avtoriteto, medtem ko so jo drugje zavračali. Da bi se izognili stigmatizaciji, se s posamezniki in njihovimi družinami ukvarjamo celostno, svoje programe asimiliramo v šolsko okolje in skupnost.

Do programa potapljanja za mlade s težavami pri odraščanju, ki sem ga sam idejno in konceptualno razvil, ga strokovno vodim od leta 2004 dalje in je v tem magistrskem delu predmet razprave in raziskovanja, gojim poseben odnos in »starševsko skrb«, da mu v teh težkih, zlasti ekonomskih okoliščinah v Sloveniji, omogočim eksistenčno preživetje, podporo zunanjega in notranjega okolja ter njegov nadaljnji razvoj. Program si upam označiti za inovativnega in univerzalnega, ki uspešno rešuje vrsto problemov mladih hkrati, ter problemov, s katerimi se srečujejo drugi izvajalci programov dela z mladimi. Potek Programa avtonomnega potapljanja za ranljive in socialno izključene skupine mladih ves čas tudi avdiovizualno dokumentiramo. Kot dopolnilo temu magistrskemu delu je bila pripravljena krajša video predstavitev programa, ki si jo bralci lahko ogledajo na spletni strani Društva za razvoj skupnostnih programov za mlade oz. Centra za socialno delo Ljubljana Moste – Polje.

1 UVOD

1.1 Relevantnost teme raziskovanja

V doktorski disertaciji z naslovom *Zasnova integrativnega modela programov mladinskih dejavnosti v sistemskem okolju – primer Slovenije*, B. Kern (2006, 45-46) ugotavlja, da »sedanji razvoj otrok in mladostnikov poteka v kompleksnih okoliščinah naraščajoče negotovosti in v precejšnji meri izgublja dosedanje specifične značilnosti«. Čeprav so, kot piše avtor »mladi kot svojevrsten ustvarjalni kapital v ospredju socialnih, ekonomskih, tehnoloških, kulturnih, znanstvenih sprememb in inovacij, jim ta položaj obenem še ne zagotavlja tudi možnosti nadzora in jih ne postavlja v vlogo polnopravnih članov globalne kulture. V številnih smereh se kaže njihova socialna in ekonomska izključenost ali popolna odvisnost«. Bolj kot katerakoli druga socialna skupina naj bi po mnenju avtorja bili mladi podvrženi globalnim trendom in procesom, ki povečujejo tveganja mladih (prav tam). Glavni izziv, pravi Kern, jim predstavlja »krmiljenje z vedno manj kolektivnimi normami "v oceanu" porasta tveganj in potencialnih možnosti«.

Po besedah M. Ule (2000, 41) »posameznik postaja vse bolj obremenjen z družbenimi konflikti in nasprotji, ki se sedaj vse bolj neposredno lomijo na njem in skozi njega brez »socialnih odbijačev«, kakršne so v prejšnjih obdobjih modernizacije predstavljali na primer družina, generacijsko, razredno in slojno združevanje ljudi, socialnovarstvene ustanove socialne družbe, cerkve itd«. Individualizacija tveganj se kaže v izginjanju družbeno določenih vzorcev vedenj in delovanj in posledično v neprestanem sprejemanju individualnih odločitev, ki povzročajo sprejemanje odgovornosti in krivde za napačne odločitve. »Posameznik zaradi izgube trdnih socialnih norm in znanja o ravnanju v kriznih ali stresnih situacijah doživlja prej stres individualizacije kot pa njene osvobajajoče obete« (prav tam). Ker je avtorica prepričana, da mladi zaradi izgube tradicionalnih gotovosti in jasnosti, kako kaj storiti, nimajo navodil za življenje, so tako rekoč prisiljeni, da si za svojo rabo sproti prilagodijo socialna pravila, orientacije in identitete. Vse večja socialna in psihična ranljivost mladih je posledica stopnjevanja težav in kopičenja nerešenih problemov, ki izhajajo drug iz drugega.

Kot poudarja Kern (2006, 14), se mora, »medtem ko se spreminjajo narava mladih, njihove potrebe, vrednote in okoliščine, v katerih odraščajo, hkrati spreminjati tudi delo z mladimi, da ne bi postalo irelevantno«. Walther (v Finn Yrjar 2009, 17) je pri obravnavi pristopov pri delu z mladimi postal pozoren na to, da so v ospredju predvsem tisti praviloma neuspešni pristopi,

ki mlade obravnavajo kot težavne ali v zadnjem času kot neizkoriščen človeški vir. Avtor meni, da tisti, ki v politiki odločajo, pogosto pozabljajo, da mladi niso nekakšna enotna statična kategorija, temveč zelo raznolika skupina posameznikov, ki se skušajo v družbi znajti, kot najbolje znajo in zmorejo. Strategije preživetja, motivi in življenjske odločitve mladih so zelo odvisni od okolja. Zakoreninjeno stališče, ki se pojavlja v razpravah o mladih, in sicer, da so ubogi mladi ljudje pasivne žrtve neprijaznih družbenih sprememb, kaže, pravi Walther, na pokroviteljski odnos, stališče, da so mladi oportunisti, ki izbirajo najudobnejše možnosti – podaljševanje študija, življenje pri starših, prejemanje nadomestil za brezposelnost itd., kaže na moralističen odnos.

Za V. Godina (2009, 7) je danes eden največjih problemov vseh, ki se kakorkoli ukvarjajo z mladimi, vprašanje ustreznih praks, postopkov in ukrepov pri delu z njimi. Godina opozarja na pomembno dejstvo, da so mladi, s katerimi se dela danes, zelo drugačni od mladih, s katerimi se je delalo pred desetletjem ali več. Tudi v tem je po njenem prepričanju iskati razlog, zakaj metode, pristopi in ukrepi, ki so učinkovali na mlade iz preteklosti, na današnje mlade ali sploh ne delujejo ali pa ne delujejo na zaželeni način in proizvajajo povsem drugačne rezultate od želenih in pričakovanih. Avtorica kot temeljno izpostavlja vprašanje: »Kdo so mladi, s katerimi delamo, kako funkcionirajo in kako se v to njihovo funkcioniranje vpisujejo ukrepi, postopki, metode ipd., ki jih uporabljamo in izvajamo?« Da bi na to vprašanje lahko odgovorili, je po Godini potrebno razumeti logike, po katerih funkcionirajo mladi, s katerimi delamo. Te logike so »kljub individualnim različicam in variacijam praviloma logike socializacijskih procesov, skozi katere so se mladi, s katerimi delamo, učlovečili« (prav tam, 7).

Italijanski filozof U. Galimberti (2009) ugotavlja, da se mladi danes nimajo več kje socializirati. Prej, pravi, se je mladina učila socializacije in komunikacije npr. pri tabornikih, skavtih, veroučnih skupinah, v podmladkih političnih strank ipd., zdaj so njihov prostor lokali in je njihov svet internet in TV. Težava se pojavlja tudi na ravni šole, ki po njegovem prepričanju danes funkcionira le še kot »izobraževalna agencija« in ne predvsem kot vzgojno središče, ki bi človeka vzgajalo na ravni znanja in čustev. Vsak pedagog, poudarja Galimberti, naj bi vedel, da se inteligenca posameznika razpre takrat, ko se razpre njegova emotivnost, ta pa ni nenadzorovana prirojena čustvenost, temveč privzgojena, oblikovana.

Gorjup Kajba (1999 v Kern 2006, 129) poudarja splošno znano ugotovitev, da je »motivacija posameznikov za vključitev v vsebine preživljanja prostega časa vse bolj odvisna od trenutne

aktualnosti, priljubljenosti in medijske pozornosti, namenjene posamezni dejavnosti, in da dandanes oblike in vsebine preživljanja prostega časa vse bolj odsevajo tudi status posameznika ali skupine«. Bolj aktivne in ustvarjalne prostočasne dejavnosti so, kot ugotavlja M. Kuhar (2007, 454), relativno manj razširjene in pogoste. Enako kot že Gorjup Kajba tudi sama ugotavlja, da v zvezi s preživljanjem prostega časa lahko izpostavi prevlado medijsko usmerjenih in potrošniško oblikovanih pasivnih, nekreativnih prostočasnih vzorcev; komercializacijo prostočasnih aktivnosti, ki ustvarja neenakosti in izključenosti. »Vse več mladih se v prostem času zateka v individualno zasebnost svoje družine, kar je problematično za mlade, ki eksistencialnih, emocionalnih in drugih družinskih opor nimajo na razpolago.« Avtorica opaza, da je vse večji poudarek na strateški »izrabi« prostega časa za nabiranje kompetenc, certifikatov, namensko oblikovanje telesa itd., kar prispeva k večjim obremenitvam in dodatnemu stresu. Brezposelni in učno neuspešni mladi svoj čas pogosteje preživljajo pasivno, kar ne vodi do kreativnega soočanja s problemi. K bolj kreativnemu in dejavnemu preživljanju prostega časa lahko mlade po njenem mnenju »usmerjajo mladinski klubi in centri, ki poleg široke palete možne ponudbe predstavljajo tudi prostor avtonomnega druženja, vrstniškega združevanja in s tem generacijske solidarnosti«.

V nekaterih centrih za socialno delo v Sloveniji delujejo tudi socialni preventivni programi za mlade, kot dopolnilni programi na področju socialne preventive in kot dopolnitev storitev centrov za socialno delo. Strokovni delavci in delavke na centrih za socialno delo kreirajo različne strokovno utemeljene programe oz. projekte pomoči mladostnikom s težavami pri odraščanju. Načrtujejo lahko široko paleto dejavnosti, ki so pogojene z njihovim predznanjem in sposobnostmi, osebnimi preferencami in stilom. S tovrstnimi dejavnostmi, ki jih lahko razumemo kot metode dela, je pri konkretnih uporabnikih mogoče doseči izrazitejše in konkretnije rezultate. Stritih pravi, da

je za delo psihologov, (psihoterapevtov, socialnih delavcev in vseh drugih poklicev, ki segajo v življenje ljudi kot posameznih oseb ali pa kot članov raznih skupin in skupnosti, pomembno, da dosežejo veliko stopnjo iznajdljivosti oz. fleksibilnosti v uporabi različnih metod. To pa zahteva ne le dobro obvladovanje posameznih tehnik (s poslušom za njihovo specifično), temveč tudi sposobnost odločanja o tem, kaj narekuje določen kontekst (Stritih 1992, 4).

Kot piše Flaker (2003, 8), je metoda zaporedje dejanj, da bi dosegli cilj. Je ključ do znanosti socialnega dela. »Metode socialnega dela so sestavljene iz teoretskih znanj, konkretnih sposobnosti, metodologij dela, hkrati pa so utemeljene v vrednotah socialnega dela, konkretno

pa določene s kontekstom in nalogo, ki jo socialni delavec opravlja« (prav tam, 16). Flaker (prav tam, 21) poudarja, da »socialno delo ni stroka, ki bi imela vnaprej kodirane metode, temveč jih prilagaja konkretni situaciji in jih glede na situacijo vedno znova vzpostavlja«. Tovrstno razumevanje je osnova za kontekstualizacijo avtonomnega potapljanja kot metode za socialno vključevanje mladostnikov, ki bi jih lahko uvrstili v ranljive skupine.

Dejavnost potapljanja lahko umestimo med športne aktivnosti. Šport pa se po Kustec Lipicer in Slabe Erker (2012 po Schreerder in drugi 2011) lahko uporablja kot metoda za krepitev identitete naroda, identitete posameznih skupin, za vključevanje slednjih v skupnost, povezovanje odtujenih in osamljenih posameznikov, za izboljšanje zdravja, doseganje večje dobrobiti, spodbujanje okoljskih in infrastrukturnih projektov ipd. Tudi Doupone Topič in Petrović (2000) sta prepričana, da šport pomaga uresničevati socialne motive, kot so potreba po afirmaciji, dominaciji, identifikaciji in imitaciji, ki so lahko glavna gonilna sila človeka. Združuje posameznike različnih narodnosti, kultur, vrednot, temperamentov, ekonomskega statusa in drugih značilnosti, ter uravnava socialne neenakosti. V okviru socialne ranljivosti je šport viden kot orodje za lajšanje odnosov mladih in učinkov, ki jih ti povzročajo. Kustec Lipicer ter Slabe Erker (2012, 5) poudarjata, da je »vpliv fizičnih oz. športnih aktivnosti na različna področja vsakodnevnega življenja tako pomemben, da presega zgolj meje športne avtonomije«.

Zaradi druge ponudbe prostočasnih dejavnosti, sprememb v strukturi interesov, otroci in mladi izbirajo dejavnosti z manj potrebne fizične aktivnosti. Številni raziskovalci, športni pedagogi, vzgojitelji, mladinski delavci ter drugi danes ugotavljajo, da se telesna pripravljenost otrok in mladih poslabšuje ne glede na starost in spol. Zaznati je negativne spremembe v gibalnih potencialih otrok in mladih, zlasti tistih, ki so povezani z dalj časa trajajočo obremenitvijo (Tremblay in sodelavci 2010 v Baker in Forneris 2012). Raziskava iz leta 2010 – Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju (HBSC – Health Behaviour in School Aged Children¹; Jeriček Klanšček in drugi 2011), ki se osredotoča na športno aktivnost mladih, kaže, da je delež mladih pri nas, starih med 11 in 15 let, ki so zmerno do intenzivno telesno dejavni (pomeni vsaj eno uro na dan vse dni v tednu), zgolj 20,3 odstotka. Ustrezno telesno dejavnih je le petina mladostnikov (Drev 2011). Stewart (2005 v Kern 2006,

¹ Mednarodna študija, narejena na reprezentativnem vzorcu učencev in dijakov starih 11, 13 in 15 let. Gre za longitudinalno spremljanje obnašanja v zvezi z zdravjem v šolskem obdobju, ki vsaka štiri leta po skupni metodologiji poteka v 39 državah Evrope in Severne Amerike. Študijo pri nas izvaja Inštitut za varovanje zdravja RS.

105) v zvezi s temi trendi opozarja na neugodne dolgoročne zdravstvene vplive na mlade (zdravje okostja, nadzor telesne teže, mentalno zdravje, kardiovaskularna odpornost). Kustec Lipicer in Slabe Erker (2012) ugotavljata, da na spodbujevalno vlogo različnih organizacij, ki se ukvarjajo s športnimi in rekreativnimi dejavnostmi, sodelujoči v raziskavah zato gledajo izrazito pozitivno in zaželeno. Pri organiziranih zunajšolskih športnih aktivnostih starši opozarjajo na vse večjo usmerjenost v tekmovalnost in doseganje rezultatov. Menijo, da ni poskrbljeno za tiste otroke in mlade, ki se želijo z določenim športom ukvarjati zaradi veselja in drugih koristi. Vsebinsko in organizacijsko primernih tovrstnih programov primanjkuje.

Rezultati prej omenjene raziskave HBSC razkrivajo, da na telesno dejavnost mladih vpliva socialnoekonomski položaj družine, saj se mladi iz manj premožnih družin v prostem času v manjši meri redno športno udeležujejo oz. se manj rekreirajo. Športne aktivnosti so vse bolj povezane z visokimi izdatki, ki si jih marsikatera družina ne more privoščiti. Raziskovalci zato poudarjajo, da je treba omogočiti tovrstne dejavnosti tudi posameznikom iz družin s slabšim socialnoekonomskim položajem (Mladinski svet Slovenije 2011).

Nanizal in osvetlil sem vrsto problemov, za katere menim, da jih je v kontekstu tematike mojega magistrskega dela potrebno izpostaviti. V jeziku socialnega marketinga bi lahko dejal, da naš Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine za ranljive mlade s težavami v odraščanju predstavlja njihovo protiutež.

1.2 Opredelitev problema

Šugman Bohinc (2006, 354) je v svojem prispevku z naslovom Socialno delo z neprostovoljnimi uporabniki ugotavljala, da v Sloveniji ni na voljo veliko literature (koncepti, metode, raziskovanje) na temo socialnega dela s tistimi uporabniki, ki zavračajo institucionalno strokovno obravnavo. Predlagala je, da se spodbudi socialne delavce k zbiranju primerov dobrih praks, k njihovemu opisovanju, k objavam in nadgradnji odličnih praks. Tudi o športu kot orodju socialnega dela je bilo doslej v slovenskem prostoru napisanega sorazmerno malo, čeprav je, kot poudarjajo Berčič in sodelavci (2003), z njegovo pomočjo mogoče pri mladih doseči zelo veliko v smislu prevencije, resocializacije in rehabilitacije. Malo posameznih športnih disciplin je bilo obravnavanih tudi v kontekstu socialnega dela. T. Ukmar (1996, Pedagoška fakulteta) in D. Hodalič (2006, Fakulteta za

šport) sta oba v svoji diplomski nalogi pisala o jahanju kot športu in terapiji za otroke in mladostnike z motnjami v razvoju, E. Tušar je v diplomskem delu (2004, Fakulteta za socialno delo) pisala o športnem plezanju in motnjah hranjenja, J. Kunčič je prav tako v svojem diplomskem delu (Pedagoška fakulteta) leta 2013 pisala o judu in o tem, kako ta borilna veščina s svojimi elementi lahko vpliva na razvijanje samostojnosti oseb z motnjami v duševnem razvoju, ter na telesno in duševno stanje pri drugi populaciji. Nekaj besedil je mogoče zaslediti na temo športa na splošno v funkciji zdravljenja odvisnikov (socialna rehabilitacija) ter preživljanja prostega časa otrok in mladih.

Inovativno zasnovan Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, ki je že davno prerasel fazo eksperimenta, je demonstracija možnosti drugačnega organiziranja in delovanja na področju strokovne obravnave socialno ranljivih mladih. Čeprav program v okolju zelo živo deluje že desetletje, še ni bil strokovno oz. znanstveno proučevan. Tako ne vemo dovolj o tem, kolikšen je pravzaprav njegov vpliv na izboljšanje kakovosti življenja in socialne vključenosti njegovih uporabnikov. Idejni oče programa sem vsekakor prepričan, da je program pomemben za stroko socialnega dela in za nadaljnji razvoj anti-institucionalnih usmeritev, zaradi česar si vsekakor zasluži, da izstopi iz dokajšnje anonimnosti zunaj lokalnega okolja.

1.3 Namen in cilj magistrskega dela

Namen magistrskega dela je v teoretskem uvodu:

- a) predstaviti družbene in individualne okoliščine, ki pogojujejo tveganja, socialno ranljivost in socialno izključenost današnjih mladih;
- b) ob ovrednotenju odnosa naše države do ranljivih in socialno izključenih skupin mladih, predstaviti ilustrativen tuj primer skrbi države za ranljive in socialno izključene mlade (shema programov in politika njenega financiranja, drugi zakonodajni in organizacijski ukrepi);
- c) osvetliti vlogo centrov za socialno delo pri izvajanju obravnave ogroženih otrok in mladostnikov in narediti vpogled v njihove dopolnilne programe, namenjene prav njim;
- d) osvetliti problem nepripravljenosti »najtežavnejših mladih« za sodelovanje v svetovalnem procesu strokovnih služb ter predstaviti prednosti zunajinstitucionalne obravnave mladih s težavami pri odraščanju (kaj so lahko alternative socialni strokovni institucionalni obravnavi);
- e) opozoriti na nekatere dileme, odprta vprašanja, kritike v povezavi z učinkovitostjo terapevtskih programov za mlade s težavami v odraščanju ter druge ranljive mlade;

f) osvetliti vlogo športa v socialno-intervencijskem kontekstu ter opozoriti na dileme in odprta vprašanja o dodani vrednosti športa pri doseganju osebnih razvojnih ter širših družbenih ciljev v primeru ranljivih in socialno izključenih mladih;

g) predstaviti potapljanje kot socialnointegracijsko metodo za delo z ranljivimi mladimi, večrazsežnostni vidik potapljanja – športni, tehnični, zdravstveni, socialni, terapevtski; predstaviti idejnega snovalca in prvega izvajalca (pionirja) Programa avtonomnega potapljanja ne le v domačem, temveč tudi v mednarodnem okolju; predstaviti konceptualni okvir Programa avtonomnega potapljanja kot metode socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih (namen, cilji in osnovna izhodišča programa, interdisciplinarnost programa, ciljna skupina uporabnikov programa, kadrovske potencial programa, časovna dinamika in strukturiranost programa, načini spremljanja rezultatov izvajanja programa, financiranje programa);

h) opredeliti Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine kot osnovne socialne inovacije;

v raziskovalnem delu pa predstaviti rezultate lastne študije vpliva Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine na izboljšanje kakovosti življenja in socialne vključenosti ciljno izbrane skupine ranljivih mladih.

Cilj magistrskega dela je dovolj razvidno predstaviti nov metodološki pristop dela z mladimi in njegove učinke na polju socialnega delovanja, novo idejo v neposredni socialni in pedagoški praksi dela s socialno ranljivimi in izključenimi mladimi, ki nedvomno predstavlja svojstven prispevek k izbranemu strokovnemu področju. Magistrsko delo naj bi prispevalo k formalizaciji konkretnih projektnih oblik socialnega dela, kot podlaga za širitev programa bodočim izvajalcem in kot strokovni argument naročnikom socialnovarstvenih programov in projektov, za umestitev tovrstnih programov v socialnovarstvene dejavnosti, ki so sofinancirane s strani državnih in lokalnih oblasti.

1.4 Teza, raziskovalna vprašanja in hipoteze

Avtor tega magistrskega dela in vodja Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine predpostavljam, da je potapljanje (ki sproža v potapljaču posebne čustvene odzive in druge intenzivne občutke) kot izkustvena metoda zelo primerno za delo z mladimi iz deprivilegirane okolja. Uporaba metode avtonomnega potapljanja pomeni ustvarjanje

povsem drugačnih pogojev za delo in je primeren način za doseganje sprememb pri otrocih in mladih s težavami pri odrasčanju, ki so osnova za drugačno razmišljanje o sebi, in ki omogočajo družbeno vključevanje, kreativno ravnanje ter socialno potrditev. Izkustveno učenje pripomore k temu, da otroci in mladi pridobijo osnovno varnost, možnost samorefleksije in vzpostavljanja novih odnosov (odnosov, kjer lahko varno ubesedijo pretekle izkušnje). Šele ta izkušnja omogoča nadaljnje svetovalno in podporno delo, ki vodi v krepitev moči in potenciala, kar pri mladih omogoči intenzivnejše spoznavanje sebe in drugih.

Za namen raziskovanja sem oblikoval naslednja raziskovalna vprašanja in hipoteze:

1. Katere vzroke za socialno ranljivost in dejavnike tveganja, ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti ali motnje, je mogoče identificirati na osnovi analize socialnih anamnez uporabnikov 8. generacije Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine?
2. V kolikšni meri Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine prispeva k večjemu zadovoljstvu njegovih uporabnikov na področju medosebnih odnosov, izobraževanja in dela, pristočasnih dejavnosti, materialnega blagostanja, zdravja in osebne varnosti, na dožemanje življenja kot celote, na oblikovanje osebnih življenjskih ciljev ter na večjo socialno vključenost?
3. Kaj predstavniki 8. generacije vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine osebno menijo, da so pridobili s sodelovanjem v programu?

H1: V primeru mladih, ki so uporabniki Svetovalnice Fužine, je njihovo udejstvovanje v organiziranih športnih aktivnostih v veliki meri odvisno od vrste družine, ki ji pripadajo. Tako lahko prepoznamo vrsto socialne izključenosti, ki jo pogojuje družina.

H2: Vrednosti posameznih variabel, ki odražajo kvaliteto življenja uporabnikov, vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, se pomembno razlikujejo v odnosu pred vstopom uporabnikov v program ter po zaključku programa.

H3: Večina predstavnikov 8. generacije vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine po zaključku programa zaznava pozitivne spremembe na ravni osebnega razvoja ter medosebnih odnosov.

H4: Sodelovanje mladih v Programu avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine nadalje vzbudi njihov večji interes tudi za druge programe in iniciative na drugih pomembnih področjih, kot so npr.: formalno izobraževanje in/ali usposabljanje, neformalno izobraževanje in informalno učenje, trg dela, organizirane aktivnosti v polju mladinskega dela, prostovoljno

delo v organizacijah in mrežah, interesne skupine ter druge organizirane dejavnosti v skupnosti.

1.5 Metodologija

1.5.1 Vrsta raziskave in metode dela

Za raziskovanje sem uporabil kvantitativno metodologijo, in sicer sem zbiral podatke o kakovosti življenja vključenih v program avtonomnega potapljanja z anketnim vprašalnikom, ki sem ga modificiral po predlogu modela metodologov s Fakultete za socialno delo Univerze v Ljubljani, avtorjev priročnika »Evalvacija programov v socialnem varstvu – model in postopek izvedbe« (Rode in drugi 2006) za izvajalce socialnovarstvenih storitev pri načrtovanju, razvoju in izvajanju (samo)evalvacije programov. V okviru raziskovalnih metod je uporabljena deskriptivna metoda (z zbranimi besednimi opisi so opredeljene in ocenjene osnovne značilnosti proučevanega pojava), empirična (izkustvena) metoda (s spraševanjem je zbrano novo, neposredno izkustveno gradivo), kvantitativna metoda (zbrani so številčni podatki o pojavih, ki so predmet našega zanimanja), eksplorativna metoda (v smislu izbora študije primera ene generacije vključenih uporabnikov v program), metoda analize in sinteze (kot osnova za oblikovanje spremnih komentarjev zbranih podatkov in sklepov).

1.5.2 Raziskovalni instrumenti

Kot tehnična pripomočka (merska instrumenta) sem pri raziskovanju uporabil že omenjen modificiran vprašalnik za merjenje kakovosti življenja uporabnikov socialnovarstvenega programa (v našem primeru Programa avtonomnega potapljanja), ki so ga Rode, Rihter in Kobal (2006) priredili po »Lancashire Quality of Life Profile«, ter vprašalnik NORM (prirejen po Muršič 1999), ki služi ugotavljanju veljavnosti različnih postavk vezanih na normalizacijo.

Osrednji anketni vprašalnik za oceno kakovosti življenja udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine vsebuje naslednjih 14 vsebinskih sklopov vprašanj: 1) *osebni podatki o uporabniku*: spol, starost, narodnostna pripadnost, izobrazba/status, izobrazba očeta in matere, poklic očeta in matere, družbena pripadnost primarne družine; 2) *delo in izobraževanje*: delovna aktivnost (status, delo oziroma poklic), število ur dela na teden,

zadovoljstvo z zaposlitvijo (delovnim mestom) oz. z izobraževanjem, zadovoljstvo s plačilom za opravljeno delo, (ne)zadovoljstvo s statusom brezposelne osebe; 3) *prosti čas in participacija*: načini preživljanja prostega časa, zadovoljstvo z aktivnostmi zunaj in znotraj doma v prostem času (izven rednih obveznosti), hobiji, včlanjenost v prostočasne organizacije; 4) *vera*: verska pripadnost; 5) *gmotni položaj*: splošno zadovoljstvo z gmotnim položajem, zadovoljstvo z razpoložljivim denarjem za vsakdanje priboljške in užitke, načini pridobivanja denarnih sredstev za preživetje, višina mesečnih prihodkov, prejemanje denarne pomoči, potrebna višina denarnih sredstev za želen življenjski slog, pomanjkanje denarja za vsakdanje užitke v preteklem letu, odrekovanja zaradi pomanjkanja denarja; 6) *stanovanjske razmere*: mesto bivanja in osebe sobivanja, čas bivanja na dosedanjem naslovu, lastna soba, zadovoljstvo s stanovanjskimi razmerami, želja po preselitvi oz. po izboljšanju stanovanjskih razmer, zadovoljstvo s stopnjo neodvisnosti in zasebnosti, zadovoljstvo z vplivom na dogajanje in življenje; zadovoljstvo z osebami, ki sobivajo; zadovoljstvo z možnostjo daljšega bivanja v istih stanovanjskih razmerah; 7) *zakonitost in varnost*: obtožnica za kazniva dejanja; izpostavljenost fizičnemu nasilju; zadovoljstvo s stopnjo osebne varnosti, zadovoljstvo z varnostjo soseske; 8) *družinski odnosi*: pogostost stikov s sorodniki, zadovoljstvo s frekvenco stikov s sorodniki, zadovoljstvo z družinskimi člani, prisotnost večjih konfliktov z družinskimi člani, razlogi za pojav konfliktov; 9) *družabni stiki*: zmožnost življenja brez prijateljev, obstoj najboljšega prijatelja/prijateljice, obstoj prijatelja/prijateljice, ki nudi pomoč, ko je ta nujno potrebna; pogostost stikov z najboljšim prijateljem/prijateljico, prijatelj/prijateljica iz vrst udeležencev programa potapljanja, zadovoljstvo z razumevanjem z drugimi ljudmi, zadovoljstvo s številom prijateljev; 10) *telesno in duševno zdravje ter splošno počutje*: obiski zdravstvene ustanove zaradi telesne bolezni, obiski zdravstvene ustanove zaradi psihične bolezni, uporaba zdravil za telesne bolezni, uporaba zdravil za psihične bolezni, telesna težava, ki ovira gibanje; splošna ocena zadovoljstva z zdravstvenim stanjem, zadovoljstvo s potrebo po obiskovanju zdravnika, pogostost doživljanja posameznih (20 izbranih) notranjih negativnih občutij; splošna ocena svojega življenja, sreča v življenju; dejavniki, ki bi pripomogli k bolj srečnemu, kakovostnejšemu življenju; 11) *življenjski cilji*; 12) *razlogi za odločitev o vključitvi v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine*, 13) *zadovoljstvo s programom potapljanja*, 14) *doprinos programa potapljanja k spremembam na osebni ravni*.

Za preverjanje zanesljivosti anketnega vprašalnika je bila uporabljena retestna (ponavljalna) metoda. Standardiziran anketni vprašalnik vsebuje 67 zaprtih vprašanj (nominalne, ordinalne in intervalne lestvice) in 17 vprašanj odprtega tipa.

1.5.3 Raziskovana populacija

Raziskovano populacijo predstavlja 18 statističnih enot (18 mladih obeh spolov, starih med 13 in 26 let) desete generacije (2010/2011) udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine. Druge pomembne značilnosti populacije so podrobno opisane v poglavju 6.3.3 (ciljna skupina uporabnikov programa), 7.1.1 (spolna in starostna struktura ter narodnostna in verska pripadnost), 7.2 (identifikacija dejavnikov tveganja, ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti in motnje, na primeru v študiji proučevane populacije). Kljub majhnosti vzorca (študija primera ene generacije) glede na karakteristike drugih generacij, ocenjujem, da je izbrana generacija ustrezno reprezentativna.

1.5.4 Zbiranje, obdelava in analiza podatkov

Zbiranje podatkov z merskima instrumentoma je prvič (pred vstopom mladih v program) potekalo med 26. 8. in 3. 9. 2010 ter drugič (po zaključku programa) med 5. 7. in 19. 7. 2011 v prostorih Svetovalnice Fužine. Odgovore mladih na vprašanja sva z mojo strokovno sodelavko, prav tako vključeno v program, v anketne liste vpisovala sama, da mladi zaradi obsežnosti vprašanj v merskih instrumentih le-teh ne bi preskakovali, nanje pomanjkljivo odgovarjali. Mladi so bili predhodno seznanjeni z namenom raziskave, zagotovljena jim je bila anonimnost.

Pri pisanju magistrskega dela sem uporabil tudi socialne anamneze v Program avtonomnega potapljanja vključenih uporabnikov. Sekundarni podatki so bili pridobljeni iz strokovne domače in tuje literature ter internetnih virov.

Podatke iz merskih instrumentov sem vnesel v program Excel, v katerem sem naredil nekatere osnovne izračune. Statistična analiza je bila izvedena z uporabo programskega paketa SPSS (Statistical Package for Social Science) verzije 22.0. Zbrane kvantitativne podatke sem uporabil za univariatno analizo (frekvence s pripadajočimi deleži, povprečja, standardne napake povprečja, standardni odklon) ter za bivariatno analizo (preučevanje povezanosti med pari spremenljivk s pomočjo kontingenčnih tabel, hi-kvadrat test, t-test za neodvisne vzorce, Pearsonov koeficient korelacije ter parni t-test). Uporaba t-testa je bila smotrna predvsem zaradi majhnosti raziskovalnega vzorca. Obdelava kvalitativnih, torej besedno izraženih podatkov, je izvedena na način kvantitativne vsebinske analize.

V raziskovalnem poročilu je kratica f. p. uporabljena za frekvenčno porazdelitev, kratica m. r. za »multiple response« (pove, kolikšen delež anketiranih je izbralo posamezni odgovor za razliko od nominalnih frekvenčnih porazdelitev, seštevek vseh deležev pa zato presega sto odstotkov), medtem ko kratica b. o. pomeni »brez odgovora«.

2 GENERACIJA MLADIH V SLOVENIJI, KI NE IZGUBLJA LE V DEMOGRAFSKIH PROJEKCIJAH RASTI PREBIVALSTVA

Po besedah J. Malačiča (2008) so demografske razmere v Sloveniji rezultat demografskega prehoda od tradicionalnega na sodobni način obnavljanja prebivalstva, vendar ta prehod vsaj doslej ni prinesel novega ravnovesja, temveč kritično znižanje rodnosti, daleč pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva. Prebivalstvo v Sloveniji tako podobno kot v drugih razvitih državah stagnira, podvrženo je hitremu staranju. Kot ugotavlja Malačič, so bile demografske razmere v Sloveniji zgledne do leta 1980, z vstopom v 21. stoletje pa je država hkrati vstopila tudi v posebej kritično fazo demografskega razvoja. Slednji bo po oceni avtorja imel velike posledice za delo, upokojitev, pokojninski sistem, na zasebno bogastvo in varnost dohodka, na medgeneracijske transferje ter zdravje in blaginjo prebivalstva. Posledice bodo, pravi Malačič, občutene tako na ravni družine, regije, kot na ravni države. Hkrati je prepričan, da tisti, ki v državi sprejemajo ključne odločitve, ne vidijo agregatnih družbenih povezav, ki z zamikom pomembno krojijo življenje.

Čeprav mladi v Sloveniji postajajo čedalje manjša manjšina (mladi v starosti 15 do 29 let so leta 2000 predstavljali 21,29 odstotka celotnega prebivalstva države, leta 2004 ob vstopu Slovenije v EU 20,72 odstotka, leta 2009 pa le še 19,41 odstotka prebivalstva države; Eurostatove projekcije prebivalstva EUROPOP 2008 (v Vertot 2009) kažejo, da naj bi do leta 2060 mladi predstavljali le še 14,4 odstotka slovenskega prebivalstva), od katere je kritično pomemben prihodnji družbeni razvoj, ni dvoma, da so mladi prikrajšani za primerno družbeno skrb in podporo. Ob poskusih reševanja težav z makroekonomsko nestabilnostjo države postajata družbena skrb in podpora mladim postranskega pomena. Da mladi pri nas še nikoli niso bili v tako nezavidljivi situaciji, so na 6. mednarodni konferenci z naslovom *Družbena odgovornost in izzivi časa – Mladi na presečišču svetovnih sprememb*, ki je v organizaciji Inštituta za razvoj družbene odgovornosti in partnerjev potekala leta 2011 v Mariboru, ugotavljali predavatelji, predstavniki mladinskih organizacij, podjetniki in mladi. Sklepna ugotovitev organizatorjev konference je bila, da slovenska mladina izgublja zaupanje in vidi dvojno moralo družbe, zadnja leta pa jo zaradi spoznanja, da bodo morali mladi delati dlje za manj pravic, da se družbena pravila postavljajo brez njih in bodo morali prevzemati bremena spremenjenih družbenih razmer, navdaja vedno večji občutek prepada in nemoči (Hrast in drugi 2011).

Današnja generacijo mladih pri nas in v Evropi številni dojemajo kot izgubljeno generacijo,² štejejo jo tudi kot največjo žrtev ekonomske krize. Velja za prvo generacijo po 2. svetovni vojni, ki lahko pričakuje slabši življenjski standard, od tistega, ki so ga imeli njihovi starši. Raziskovalka mladine V. Ilišin (Ilišin in drugi 2013) poudarja, da zadnja kriza ni tipična ciklična kriza, ki traja običajno dve, tri leta in ima navadno minimalne posledice za generacijo mladih. Zadnja kriza, meni V. Ilišin, traja že predolgo časa, da bi ga najbolj prizadeta generacija – generacija mladih, ki bi se sedaj morala zaposlovati, razvijati svojo kariero, se dokazovati, si zagotoviti boljše prihodke in s tem boljši življenjski standard za srednje in pozno življenjsko obdobje, še lahko nadoknadila. Tisti, ki jim le uspe najti neko zaposlitev, je ta največkrat zunaj njihove stroke in vprašanje je, pravi avtorica, ali bodo sploh kdaj dobili zaposlitev v tisti stroki, za katero so se izobraževali. Ko bo nastopil trenutek povečanega zaposlovanja, bodo za njimi že trume novih mladih. To so po prepričanju avtorice zaskrbljujoče štartne pozicije.

Številni mladi se lahko danes obračajo le k podpori družine. Njihovo zagotovilo preživetja je predvsem družinska solidarnost. Družina služi kot njihov socialni amortizer, a to ni več sposobna biti. Čeprav podatki kažejo, da mladi še vedno živijo v razmeroma solidnih gospodinjstvih (živijo v nepremičnini s straši, kjer ne plačujejo najemnine, imajo svoj prostor, računalnik, na voljo avtomobil), pa bodo ta življenjski standard sebi in svojim otrokom težko zagotovili. Čedalje manj staršev bo na svoje potomce lahko preneslo neobremenjeno lastnino. Znatno del mladih se ne odloča za zakonsko zvezo in za potomce, dokler nimajo zagotovljene zaposlitve in rešenega stanovanjskega problema. Razvoj te situacije bo nedvomno imel dodatne izrazite demografske posledice. To je za demografsko situacijo države lahko pogubno. Čas, ko se bodo mladi lahko polno osamosvojili in dosegli finančno neodvisnost, se oddaljuje. Na vprašanje, ali obstaja način, da se prepreči takšen razvoj dogodkov V. Ilišin (Ilišin in drugi 2013) ocenjuje, da je bilo že zamujeno. Potrebna bi bila, pravi, znatna finančna sredstva za različne olajšave mladim, za olajšanje poti do zaposlitve in stanovanja itd., vendar teh sredstev ni na voljo. Tako prihajamo v začarani krog.

² Izraz »izgubljena generacija« je uvedel ameriški pisatelj Ernest Hemingway v svojem romanu *Sonce tudi vzhaja* in pri tem mislil na rojene med letom 1885 in 1900, ki jim je 1. sv. vojna vzela mladost, jim prinesla lakoto, v 30. letih prejšnjega stoletja pa jim je velika depresija vzela še upanje v svetlejšo prihodnost. Generacija je bila izgubljena, ker vrednote, ki so jim bile privzgojene, v povojnem svetu niso imele več svojega mesta. Izraz je danes postal znova aktualen za generacijo rojeno med letoma 1978 in 1992, ki se sooča s šibkimi zaposlitvenimi možnostmi, z vse težjim vstopom na trg dela. Tudi za to generacijo nimajo vrednote, ki so jim jih v otroštvu privzgojili starši, v današnjem svetu več pomena.

M. Grgič Renko (2012) ugotavlja, da se mladi danes doživljajo, kot da so odveč, da so generacija, ki se je rodila prepozno. Svet je pred njimi, pravi Grgič Renko, zaprl svoja vrata. Posebej boleče je, poudarja, da so nezadovoljni mladi brez jasnega programa. Nezadovoljna mladina je po njenem mnenju bistveno manj politično angažirana, ne zaupa politiki in ji ni mar za demokracijo. Edina rešitev, ki jo večina brezposelnih mladih sploh lahko vidi, je ulica. Rek, da »na mladih svet stoji«, je, kot zapiše Grgič Renko, že davno dobil ironični prizvok, saj mladi ne morejo stati niti sami, kaj šele, da bi na svojih plečih nosili svet. Izračuni, na katere opozarja avtorica, kažejo, da bo izgubljena generacija družbo stala več, kolikor je mogoče prihraniti z varčevalnimi ukrepi. V intervjuju, ki ga je avtorica leta 2012 opravila z U. Galimbertijem za tednik Mladina, je le-ta poudaril, da mladi živijo tragično življenje, ker prvič v zgodovini Zahoda nimajo pred seboj predvidljive prihodnosti. Nekoč je bilo po besedah znanega italijanskega filozofa mogoče prihodnost in mladost kar enačiti (mladi so prihodnost!), medtem ko zdaj opaža, da vsi govorijo o tem, da prihodnost ni več nujna perspektiva prihodnosti. Izjavlja:

Če so prejšnje generacije še lahko vedele, kaj bodo počele, mladi danes lahko o čem takem le sanjajo. Težava je v tem, da prihodnost ne deluje spodbudno, če ni predvidljiva. Zaradi tega živijo mladi zgolj v sedanosti in ne gledajo naprej. Veliko je mladih, ki ne delajo in ne študirajo. Preživljajo se s korozijo bogastva, ki so ga akumulirali njihovi starši. Poleg tega pa mladi seveda nimajo nikakršne pozitivne samopodobe več, ta pa je prvi pogoj za kakršno koli pozitivno vizijo prihodnosti. Sedimo na tempirani bombi in se tega ne zavedamo. Ponujajo nam propagandni optimizem, s katerim moramo zdaj živeti (v Grgič Renko 2012, 60–62).

2.1 Nekateri dejavniki, ki kažejo na slabšanje družbenega položaja in kakovosti življenja mladih v Sloveniji

2.1.1 Socialnoekonomska varnost

V. Leskošek vidi mlade kot kolateralno škodo sprememb in tudi krize. Vlade, pravi, so jih preprosto žrtvovale za večjo gospodarsko rast in za izhod iz krize. V podobni smeri kot že prej V. Ilišin razmišlja:

Nestabilnost življenj s seboj prinaša mnoga tveganja, da bi načrtovali svojo prihodnost. S tem se bolje spopadajo tisti, ki imajo dobro zaledje pri svojih starših, kar pomeni, da se razredna razmerja utrjujejo, saj se mladi iz manj premožnih ali revnih družin ne morejo prebiti iz svojega družbenega položaja. Ti mladi so v krču (živijo predolgo pri starših, si ne ustvarijo družine in nimajo otrok, ne morejo do stanovanja, ker nimajo redne službe itd.). Težko je govoriti o prebijanju začaranega kroga, če razpadajo mehanizmi, ki so omogočili stabilnost in varnost, ki ju s sabo prinese stabilna zaposlitev s poštenim plačilom (Leskošek v Škrinjar 2013, 2).

Številni podatki kažejo, da se socialnoekonomska varnost otrok in mladostnikov v Sloveniji slabša. Po podatkih Inštituta za varovanje zdravja RS je bilo v letu 2010 manj kot petino (19,3 odstotka) slovenskih družin³ mogoče šteti za premožne oziroma socialno neprikrajšane (za merjenje te variable je bila uporabljena lestvica družinskega izobilja FAS⁴). Nadalje podatki Eurostata za Slovenijo opozarjajo na povečanje stopnje revščine otrok in mladostnikov, saj je v letu 2010 v gospodinjstvih z razpoložljivim dohodkom pod pragom tveganja revščine živelo 12,6 odstotka otrok in mladostnikov do 18 let starosti, leta 2011 pa že 14,7 odstotka. Po podatkih SURS-a (2013; Kazalniki dohodka in revščine, Slovenija 2012) je bilo v Sloveniji v letu 2012 že 16,4 odstotka oseb starih do 17 let revnih, podatki za leto 2013 (ki ta trenutek še niso objavljeni) pa bodo po pričakovanju še bolj zaskrbljujoči.

Če se je leta 2007 20,2 odstotka gospodinjstev z otroki in mladostniki zelo težko oziroma težko preživljalo s svojimi dohodki, je bilo takšnih gospodinjstev v letu 2011 že 28,9 odstotka. Iz podatkov Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti o deležu enostarševskih in dvostarševskih družin, ki prejemajo denarno socialno pomoč⁵ (dostopnih v bazi podatkov o otrocih Inštituta RS za socialno varstvo), lahko razberemo, da se je samo v prvih dveh letih od pojava svetovne gospodarske krize (2008–2010), ki je Slovenijo zaobjela povsem nepripravljeno, delež dvostarševskih družin, ki prejemajo denarno socialno pomoč povečal za 22,4 odstotka (s 3.404 družin leta 2008 na 4.167 družin leta 2010), delež enostarševskih družin, ki prejemajo denarno socialno pomoč, pa kar za 28,3 odstotka (s 5.682 družin leta 2008 na 7.291 družin leta 2010). Ne glede na delitev na enostarševske in

³ Diferenciacije glede na tip družine statistika ni upoštevala.

⁴ Rezultat na lestvici FAS je skupni rezultat, ki je izračunan na podlagi štirih spremenljivk: število avtomobilov v družini, lastna otrokova soba, pogostost počitnikovanja in število računalnikov v družini.

⁵ Po Zakonu o socialnovarstvenih prejemkih je denarna socialna pomoč namenjena tistim posameznikom, ki si sredstev za zagotavljanje minimalnih življenjskih potreb v višini, ki omogočajo preživetje, ne morejo zagotoviti, zaradi okoliščin, na katere sami ne morejo vplivati.

dvostarševske družine je bil porast v upravičenosti do denarne socialne pomoči v opazovanem obdobju za 26,1 odstotka (leta 2008 je denarno socialno pomoč prejelo 9.086 družin, leta 2010 11.458 družin). V letu 2012 sprejeta nova socialna zakonodaja je dostop do te vrste pomoči drastično omejila.⁶ Država se je kmalu zatem tudi odločila, da v proračunu najbolj skrči sredstva, namenjena otroškim dodatkom, s katerim po mnenju Črnak Meglič in Boškić (2013) revne družine z otroki in mladostniki v veliki meri premoščajo svojo materialno stisko, saj ti predstavljajo od 20 do 50 odstotkov mesečnih prihodkov družine.⁷ Več kot 12.000 dijakov je po letu 2011 ostalo tudi brez državne štipendije, saj je država spremenila sistem štipendiranja in ukinila vse državne štipendije za dijake do 18. leta starosti. Kriterij pet let zavarovalne dobe za upravičenost do denarnega nadomestila za čas brezposelnosti predstavlja oteževalno okoliščino mladim do te mere, da ga je po podatkih Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter Zavoda RS za zaposlovanje (2013) v letu 2012 v povprečju prejela le slaba osmina, medtem ko je bil ta delež 30,8 odstotka med vsemi brezposelnimi.

2.1.2 Stanovanjske in bivanjske razmere

Ob naraščanju deleža finančno šibkih oziroma finančno ogroženih gospodinjstev z otroki in mladostniki se po podatkih SURS-a (dostopnih v bazi podatkov o otrocih Inštituta RS za socialno varstvo) povečuje delež gospodinjstev z otroki in mladostniki, ki živijo v neprimernih stanovanjskih razmerah (imajo težave s puščanjem strehe, z vlažnimi stenami, temelji, tlemi, s trhlimi okenskimi okvirji ali trhlimi tlemi). Leta 2005 je v takšnih razmerah živela petina gospodinjstev z otroki in mladostniki, leta 2010 že tretjina. Zaskrbljujoč je tudi podatek SURS-a, da si šest odstotkov gospodinjstev z otroki in mladostniki v Sloveniji ne more več privoščiti primerno toplega stanovanja. SURS prav tako opozarja tudi na znaten delež otrok in mladostnikov, ki živijo v problematičnem okolju – v okolju z nadpovprečno ravno hrupa, onesnaženosti, nasilja, kriminala in vandalizma. Težave, povezane s kriminalom, nasiljem in vandalizmom, je leta 2010 občutila desetina gospodinjstev, težave s

⁶ Kljub bolj restriktivnim ukrepom države na področju dodeljevanja denarne socialne pomoči se je po statističnih podatkih Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti število njenih prejemnikov zaradi nadaljnjega slabšanja socialnih razmer v družbi, v obdobju 2012–2013 povečalo za dodatnih skoraj šest odstotkov.

⁷ »Še decembra 2011 je bilo po statističnih podatkih Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti do otroškega dodatka upravičenih dobrih 371.000 ljudi, enajst mesecev pozneje pa 95.000 manj. Število se je zmanjšalo zaradi ukinitve otroških dodatkov za starejše od 18 let. Na ta način je bilo izločenih 70.000 mladostnikov.

hrupom v okolju je istega leta imelo 18 odstotkov gospodinjstev, težave z večjo onesnaženostjo okolja pa skoraj petina gospodinjstev z otroki in mladostniki (19 odstotkov). Po podatkih Eurostata (Choroszevicz in Wolf 2010 v Lavrič in drugi 2010) je bila Slovenija leta 2008 glede na odstotek mladih, starih med 18 in 34 let, ki so še vedno živeli s starši, med državami EU na drugem mestu. Ta trend se je do danes sicer nekoliko izboljšal, saj je Slovenija zdrsnila na peto mesto (Klajnšek in drugi 2014). Materialne možnosti za odselitev se zaostrujejo, mladi pa si želijo lastne hiše. Dejavniki, kot so redna zaposlitev, dohodek, cene stanovanj in najemnin, so po mnenju mnogih raziskovalcev ključni dejavnik poznega odseljevanja mladih od doma (prav tam). Delež redno zaposlenih (za polni delovni čas) mladih v starostni skupini 15 do 29 let se je po podatkih svetovne raziskave vrednot (World Values Survey 2009 v prav tam) v obdobju 1992–2005 v Sloveniji zmanjšal z 58,4 na 44,4 odstotka, v letu 2010 pa je po podatkih raziskave Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) znašal le še 28,5 odstotka. Vpliv zaposlenosti na verjetnost odselitve od staršev kaže podatek, da je leta 2010 doma (delno ali v celoti) živelo 59,3 odstotka mladih (25–29 let) z redno zaposlitvijo za nedoločen čas in 70,9 odstotka vseh drugih anketiranih v tej starostni skupini. Eden temeljnih problemov je tudi pomanjkanje najemnih stanovanj, predvsem neprofitnih najemnih stanovanj za mlade (prav tam).

2.1.3 Izobraževanje in položaj na trgu dela

Medtem ko je v letu 2012 objavljena študija Inštituta za varovanje zdravja RS o spremembah v vedenjih, povezanih z zdravjem mladostnikov v Sloveniji v obdobju 2002–2010 pokazala na trend zvišanja deleža mladostnikov, ki niso zadovoljni s šolo (leta 2002 je bila ne glede na spol in starost s šolo nezadovoljna petina – 20,8 odstotka vprašanih mladostnikov, leta 2010 že dobra tretjina – 35,7 odstotka)⁸, je raziskava Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) opozorila na naraščanje števila mladostnikov pri nas, ki zgodaj opustijo redno izobraževanje (po podatkih za leto 2004 je redno izobraževanje opustilo 2,4 odstotka mladostnikov, po podatkih za leto 2009 3,2 odstotka). Avtorji zadnje omenjene raziskave glede položaja mladih na trgu dela ugotavljajo, da se je ta z vidika stabilnosti in varnosti zaposlitve v zadnjem desetletju izrazilo poslabšal. Brezposelnost (ekonomsko aktivnih) mladih se je občutno povečala, kljub izsledkom raziskav, da se mladi hitro prilagajajo trgu dela. Konec leta 2010 in

⁸ Je pa hkrati ta ista raziskava opozorila tudi na pozitiven trend glede deleža mladostnikov, ki menijo, da so v šoli uspešni. V enakem opazovanem obdobju je bilo torej leta 2002 takšnih mladih, ki ocenjujejo, da so v šoli uspešni, 73,7 odstotka, leta 2010 pa 76 odstotkov.

2011 je bil brezposeln skoraj vsak četrti mladi v starosti 15 do 24 let, konec leta 2012 je bilo brezposelnih 28,3 odstotka ter februarja 2013 že 29,7 odstotka mladih v tej starostni skupini (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti ter Zavod RS za zaposlovanje, 2013). V poročilu raziskave Mladina 2010 beremo, da je imelo v starostni skupini mladih 15 do 29 let v času raziskave le 16,3 odstotka mladih status redno zaposlenih za nedoločen čas, 14,1 odstotka mladih status redno zaposlenih za določen čas, ter 3 odstotke mladih status samozaposlenih (vključno s kmetovalci). Delež brezposelnih mladih bi bil še občutno višji, če pri mladih ne bi beležili izrazito visoke stopnje vključenosti v terciarno izobraževanje in če v Sloveniji ne bi imeli študentskih servisov, ki jih sicer v Evropi ne poznajo.

Eden ključnih problemov, ki vpliva na upad števila prostih delovnih mest za mlade, je naraščanje deleža starejših na trgu dela, ki sili državo v podaljševanje delovne dobe, ki je potrebna za upokojitev.

Avtorji raziskave Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) s pridobljenimi podatki utemeljujejo, da višjih stopenj izobrazbe pri mladih ni več mogoče povezovati z boljšimi zaposlitvenimi možnostmi. Med brezposelnimi mladimi v starostni skupini med 25 in 30 let v obdobju 2000–2009 je izrazito naraščal delež brezposelnih s končano VII. stopnjo izobrazbe. Število brezposelnih diplomantov v obdobju 2000–2009 se je povečalo za neverjetnih 240 odstotkov. »Če se je leta 2000 z doseženo terciarno stopnjo izobrazbe za več kot dvakrat zmanjšala verjetnost, da se mladostnik znajde v položaju brezposelnosti, je ta prednost do leta 2010 skoraj v celoti skopnela« (prav tam, 113). Avtorji na osnovi statističnih korelacij med določenimi koncepti ugotavljajo, da so glede možnosti zaposlitve lahko v določeni prednosti mladi z določenimi osebnostnimi lastnostmi, kot so socialna strpnost, konformnost, usmerjenost v prihodnost in ki niso permisivno ali avtoritarno vzgojeni.

E. Repovž v članku s pomenljivim naslovom *Praznik dela, ki nas osvobaja plačila*, objavljenim pred lanskim praznikom dela (Delo 2013, 20. april) pravi, da: »Mladi živijo v upanju, da se bodo morda kdaj zaposlili. Možnosti nimajo niti za prekerne zaposlitve, saj je konkurenca čedalje ostrejša tudi na področju honorarnega dela.« »Opuščanje koncepta polnih zaposlitev za nedoločen čas in uvajanje različnih začasnih oblik dela, ki posamezniku ne zagotavljajo socialne varnosti in ga vedno znova pehajo v ponavljajočo se brezposelnost, je naša družba kar nekako vdano sprejela, ne da bi se sploh zavedala, kaj se ji dogaja,« razmišlja V. Leskošek (v Čepin Čander 2010, 5), medtem ko Goran Lukić (v prav tam) ugotavlja, da

»mladim država dopoveduje, da so lahko začasne in kratkotrajne zaposlitve dobra odskočna deska za nadaljnjo kariero, ker med drugim omogočajo pridobivanje nekega zaslužka in izkušenj«. Lukić je prepričan, da so začasne in kratkotrajne zaposlitve v enaki meri odskočna deska za začarani krog. Ob tem poudarja, da je pri nas ogromno mladih izobraženih začasno zaposlenih na delovnih mestih, ki ne ustrezajo stopnji njihove izobrazbe, torej jim tudi izkušnje, ki jih tam pridobijo, prav nič ne pomagajo. Na takšnih delovnih mestih se jim po besedah V. Leskošek dogaja predvsem to, da izgubljajo dragoceno znanje, ki so ga pridobili med študijem. Logika, da mora vsak opravljati vsako delo, ne glede na izobrazbo, ima po Leskoškovi za posledico devalvacijo znanja in izobrazbe, ki smo ji priča v zadnjem desetletju. M. Ule (v prav tam) meni, da je danes »izobraževanje popolnoma izločeno iz družbe in životari nekje na njenem robu, zato ga nihče več ne jemlje resno, kot nihče več ne računa na mlade in izobražene ljudi«. Prekernost, negotovost in nezaposlenost so, pravi Leskošek (prav tam), »postali modus vivendi« mlade generacije, ki je že doslej imela težave z osamosvajanjem in ustvarjanjem družine. Država jim na trg dela pomaga z različnimi programi subvencioniranja (primer subvencij tistim, ki se npr. odločijo za samostojno podjetništvo), ki pa so se doslej večkrat izkazali za neuspešne, kratkoročne in začasne«. V. Leskošek takšne in podobne programe šteje kot programe za reševanje statistike. M. Ule (v Čepin Čander 2010, 5) izreka kritiko državi, ki, namesto da bi mladim pomagala do rednih zaposlitev, ki bi pomagale pri njihovi osamosvojitvi, podpira podaljševanje študija. Avtorica poudarja, da se mlade po končanju študija pošilja nazaj »v naročja družin« (od tod tudi pojem »zazibana generacija«), s čimer se nadaljuje izjemno simbiotičen odnos s starši. Predstavniki po besedah Ule »izjemno varovane generacije reproducirajo življenjske navade svojih staršev in nimajo strategij, da bi se soočili s problemi, negotovostmi in izzivi sveta, v katerem živijo«. Negovanje takšne logike utegne po prepričanju Uletove družbo čez leta udariti nazaj kot bumerang.

2.1.4 Participacija

Aktualni trendi na področju participacije mladih v Sloveniji kažejo na upad politične participacije mladih, zaradi, po mnenju Lavriča in sodelavcev (2010), konvencionalnega političnega delovanja ter nizke stopnje zaupanja v politične funkcionarje in institucije. Zadovoljni ne moremo biti niti s tendenco vključevanja mladih v humanitarne dejavnosti, medtem ko je slika spodbudnejša, ko gre za raven civilnodružbenega delovanja mladih ter za aktivno kulturno participacijo mladih.

2.1.5 Zdravje, tvegana in odklonska vedenja ter samomorilnost

Če izsledki raziskave Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) glede trendov v samooceni zdravja pri mladostnikih starih 11 do 15 let (le desetina teh mladostnikov ocenjuje svoje zdravje kot slabo in doživlja več psihosomatskih simptomov) niso povod za povečano zaskrbljenost, pa upravičeno skrb lahko vzbujajo nekateri drugi negativni trendi, prisotni med mladostniki: manj redne telesne dejavnosti, porast opijanja in problematičnih vedenj, še vedno visoka stopnja samomorilnosti (letno v povprečju do 20 primerov, kar Slovenijo še vedno uvršča nad evropsko povprečje). Raziskovalci, ki so opravili študijo o spremembah v vedenjih, povezanih z zdravjem mladostnikov v Sloveniji v obdobju 2002–2010 (Jeriček Klanšček in drugi 2012), ugotavljajo, da upada delež mladostnikov (zlasti fantov), ki se vsaj eno uro dnevno vseh sedem dni v tednu posvečajo telesni dejavnosti. Poudarjajo, da je upad mogoče zaznati prav v skupinah, ki sicer veljajo za najbolj telesno dejavne. Na področju tveganih vedenj je zaznan porast opijanja še zlasti med dekleti, narašča pa tudi delež tistih mladostnikov, ki alkoholne pijače prvič poskusijo pri 13 letih in manj. V porastu so tudi motnje osebnosti, pri katerih gre za vrsto patoloških osebnostnih potez, ki privedejo do motenj delovanja v duševnosti in odnosih z drugimi. Glede uporabe tradicionalnih pristopov pri spreminjanju teh posameznikov, je psiholog Musek Lešnik (2011) dokaj pesimističen. Šolski zdravniki, pediatri, psihoterapevti pri otrocih in mladostnikih ugotavljajo vse več avtoagresivnih bolezni, alergičnih bolezni, čustvenih motenj (tesnoba, strah, fobije, negotovost vase, panični odzivi, motnje spanja, hranjenja itd.), pojavljajo se tudi primeri izgorelosti.

2.1.6 Prikrajšanost za normalno družinsko življenje ter doživljanje nasilja

Iz podatkov Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve (dostopnih v bazi podatkov o otrocih Inštituta RS za socialno varstvo) je razvidno, da iz leta v leto narašča število skrbništev za poseben primer (leta 2008 jih je bilo 456, leta 2011 že 954), ki jih za mladoletnike, ki nimajo staršev, ali za katere starši ne skrbijo, postavijo centri za socialno delo. Vse več je tudi nujnih namestitev otrok in mladostnikov zunaj družine.

Občutek brezperspektivnosti, ki se v zadnjem času kot »rak rana« razrašča po slovenskih tleh, rojeva (tudi) nasilje. Ministrstvo za notranje zadeve beleži konstanten porast primerov odvzema mladoletnih oseb, ker so v družinah žrtve nasilja (v letu 2008 jih je bilo 264, leta 2011 že 416, kar pomeni dobrih 57 odstotkov več; baza podatkov o otrocih Inštituta RS za

socialno varstvo). Po drugi strani omenjeno ministrstvo že šest let zapored spremlja naraščanje števila otrok in mladostnikov, ki so žrtve kaznivih dejanj, storjenih v družini (leta 2005 – 500 primerov, leta 2011 – 1.113 primerov, kar pomeni dobrih 122 odstotkov več; baza podatkov o otrocih Inštituta RS za socialno varstvo). Po podatkih Vrhovnega državnega tožilstva RS (dostopnih v bazi podatkov o otrocih Inštituta RS za socialno varstvo) narašča število izdanih pravnomočnih obsodb za kazniva dejanja nad otroki in mladimi (leto 2005 – 204, leto 2011 – 339). Še posebej je zaznan drastičen porast števila otrok in mladoletnih oseb, žrtev kaznivih dejanj zoper Zakonsko zvezo, družino in otroke (po Kazenskem zakoniku gre bodisi za protipravni odvzem mladoletne osebe – zadrževanje ali preprečevanje, da bi jo imel tisti, ki ima pravico do nje, oziroma za zanemarjanje mladoletne osebe in surovo ravnanje). V letu 2000 je bilo takšnih 211 primerov, leta 2005 342 primerov, leta 2006 379 primerov, leta 2011 že 1.054 primerov. Centri za socialno delo v primeru mladoletnega prestopništva vse pogosteje izrekajo vzgojni ukrep nadzorstva organa socialnega varstva (leta 2008 523 tovrstnih ukrepov, leta 2011 744 tovrstnih ukrepov), ukrep navodil in prepovedi (leta 2008 88 tovrstnih ukrepov, leta 2011 289 tovrstnih ukrepov), ukrep oddaje mladostnika v prevzgojni dom (leta 2008 24 tovrstnih ukrepov, leta 2011 47 tovrstnih ukrepov) ali v vzgojni zavod oziroma zavod za usposabljanje (leta 2008 39 tovrstnih ukrepov, leta 2011 68 tovrstnih ukrepov).

3 KOMPLEKSNOST PREHODA IZ MLADOSTI V ODRASLOST, NARAŠČAJOČA TVEGANJA, RANLJIVOST IN SOCIALNA IZKLJUČENOST MLADIH

3.1 Povezanost prehodov mladih v odraslost z ranljivostjo mladih: linearni in nelinearni prehodi

Po besedah M. Ule (2011) zaradi vse bolj kompleksne sodobne družbe v odraščanju mladega človeka nastaja več napetosti, s čimer se sprožajo bolj intenzivne identitetne krize in prilagoditvene težave mladih. Wertheimar in Atienza (2006) podobno kot številni drugi avtorji posvečata pozornost predvsem prehodu mladega človeka iz mladosti v odraslost, ki naj bi postal daljši in bolj zapleten.⁹ Če je po njunih besedah prej veljal vzorec: izobraževanje, vstop na trg dela in varna zaposlitev, običajno pred tem še služenje vojaškega roka pri fantih, zakonska zveza in starševstvo pri zgodnjih dvajsetih letih, danes ni več tako. Prejšnje generacije, poudarjata avtorja, so imele dostop do obilice delovnih mest (zlasti v industrijskem sektorju), medtem ko morajo mladi danes tekmovati za redka prosta delovna mesta v neizprosni globalni tekmi. Pri delovni sili se višajo izobrazbene zahteve (zahtevana višja raven kvalifikacij). Zvišuje se povprečna starost pri obeh spolih, kar zadeva sklenitev zakonske zveze in ustvarjanje družine. Razširjen prehod v odraslost upočasnjuje ekonomsko osamosvajanje mladih.¹⁰

Po Rener (2007, 42) »postajajo zaradi hitrega toka sprememb območja, ki so nekdaj zagotavljala kolikor toliko zanesljive in napovedljive prehode v odraslost, negotova in zamegljena«. Poudarja (prav tam, 43), da »socialni in ekonomski statusi ljudi še naprej bistveno določajo življenjske poteke posameznic in posameznikov, a je njihovo učinkovanje

⁹ M. Kuhar (2009) raje govori o množtvu reverzibilnih in ponavljajočih se prehodov, ki nimajo vedno jasne slike. Pojav opisuje kot »jojoizacijo« prehodov iz mladosti v odraslost.

¹⁰ A. L. Fernandes Alcantara (2012) po drugi strani opozarja, da je med posameznimi dejavniki zlasti finančna pomoč družin mladim lahko bistveno kriva za podaljšanje in večjo kompleksnost njihovega prehoda iz mladosti v odraslost. Avtorica je prišla do zanimivih raziskovalnih ugotovitev, da na primer v Združenih državah Amerike 60 odstotkov staršev še vedno zagotavlja finančno podporo svojim že odraslim otrokom, ki se več ne izobražujejo. Gre za podporo v obliki stanovanj (50 odstotkov staršev tem odraslim otrokom nudi stanovanje), 48 odstotkov staršev svojim odraslim otrokom plačuje življenjske stroške, 41 odstotkov jih plačuje prevozne stroške, 35 odstotkov jih plačuje njihovo zdravstveno zavarovanje, 29 odstotkov staršev jih še vedno daje žepnino, 28 odstotkov jih plačuje zdravstvene storitve. Podobna raziskava v slovenskem okolju med starši mladih, ki se ne izobražujejo več, bi verjetno pokazala podobno sliko.

manj vidno, zamegljeno in manj neposredno, ker slabijo vsakršne kolektivne tradicije in naraščajo pritiski individualističnih vrednot«. Avtorica (prav tam, 43) nadalje meni, da

»pomen klasičnih strukturnih prisil (razrednih, etničnih, rasnih, spolnih) na življenjski potek posameznic in posameznikov nima več tako prevladujočega vpliva, ter da se mladi ljudje, ki pripadajo različnim družbenim razredom, sicer med seboj razlikujejo v količini in vrstah virov, možnosti in priložnosti, a so konkretni izteki njihovih poti v odraslost bolj kot kdaj koli odvisni od umestitev in podpor na področju družine, izobraževanja, zaposlovanja in prostega časa«.

E. Backe Hansen (2008) ugotavlja, da družbena stratifikacija postaja vse bolj prikrita, krize pa so zaznane bolj kot posameznikove pomanjkljivosti, kot pa izidi procesov, ki so večinoma izven nadzora posameznika. Povezav med prihodnostjo, sedanostjo in preteklostjo, pravi Backe Hansen, ni več mogoče razumeti kot linearnih ali kronoloških, kar otežuje oziroma onemogoča predvidevanje in načrtovanje prihodnosti. V primeru mladih, ki ne sodijo med ranljive, marginalizirane mlade, le-ti občutijo, da imajo več časa, da opravijo ključne življenjske naloge, imajo tudi več zaupanja v ustrezno socialno podporo. Na drugi strani je situacija ranljivih¹¹, marginaliziranih mladih, po mnenju Backe Hansen, lahko dramatično drugačna. Pogosto se spopadajo z več prehodi v istem času in pri nižji starosti in imajo manj socialne podpore in osebnih sposobnosti kot mladi na splošno (Stein 2004 v Backe Hansen 2008). Avtorica predpostavlja, da so prehodi v primeru ranljivih, marginaliziranih mladih bolj nelinearni kot linearni. Po Furlongu in sodelavcih (2003 v prav tam) to pomeni, da so bolj tvegani in nepredvidljivi kot vključujoči.¹² Da bi mladi bili sposobni doseči razvojno zrelost, se morajo, po prepričanju norveške raziskovalke, uspešno soočiti z normativnimi tranzicijami na dveh področjih svojih življenj. Prvo, gre za prehod z izobraževanja na trg dela (kjer je za večino končni cilj koristna zaposlitev za polni delovni čas). To predpostavlja izobrazbo na ravni, ki je združljiva z zahtevami na trgu dela. Druga pomeni premik iz statusa vzdrževane osebe k vzpostavitvi neodvisnosti, vključno z odselitvijo iz doma staršev in prevzemom svoje vloge starša. Odmik od te poti pomeni za posameznika tveganje za socialno izključenost, ker mu ni uspelo delno ali v celoti na normativnih poteh.

¹¹ Ranljiva populacija mladih po nekaterih ocenah strokovnjakov predstavlja četrtno vseh mladih (Kern 2006).

¹² Za študij tranzicijskega procesa pri ranljivih, marginaliziranih mladih je relevanten koncept socialnega izključevanja, o katerem bom na kratko pisal v nadaljevanju.

Pojem »ranljivi mladi« nima ključnega pomena le v zgornjem sestavku besedila, temveč v moji celotni zgodbi. Ima osrednje mesto v naslovu tega magistrskega dela. Iz tega razloga sem njegovi obravnavi dolžan nameniti nekaj več besed. Po besedah Fernandes Alcantara (2012) za opredelitev izraza »ranljivi mladi« ni univerzalnega pojma. Medtem ko so nekateri avtorji mnenja, da te oznake ne gre uporabljati zaradi njenih potencialnih učinkov stigmatizacije, ga nekateri drugi na primer uporabljajo za označevanje posameznikov, ki doživljajo čustvene težave in težave s prilagajanjem, za izpadle iz šolskega sistema oziroma za neuspešne v formalnem izobraževanju, za mlade, ki v družinah ali v skupnosti živijo v nestabilnem okolju. Wertheimar in Atienza, avtorja knjige z naslovom »*Vulnerable Youth - Recent Trends*« iz leta 2006, v kateri vso pozornost posvečata ranljivim skupinam mladih s težavami pri prehodu v odraslost v Združenih državah Amerike, med osrednje skupine ranljivih mladih uvrščata mlade žrtve trpinčenja, mlade nameščene v rejniške družine, mlade, ki jih obravnava pravosodje zaradi mladoletnega prestopništva oziroma kaznivih dejanj, najstniške matere, mlade, ki prejemajo denarno socialno pomoč, mlade, ki nikoli ne končajo srednje šole. Znotraj skupine ranljivih mladih nekateri raziskovalci ne pozabijo izpostaviti mladih, ki bežijo od doma, mladih brezdomcev, mladih, ki živijo v javnih (totalnih) inštitucijah, mladih priseljencev, mladih z omejenim znanjem jezika, mladih s telesnimi in duševnimi motnjami, mladih, ki so deležni posebnih oblik izobraževanja. Garaghty in sodelavci (2010) so zasnovali indeks ranljivosti mladih (»Index of Youth Vulnerability«), ki vključuje pet indikatorjev, kot so: zelo šibek ekonomski status družine, nedokončanje izobraževalnega programa na visokošolski ravni, najstniška nosečnost, rejništvo, obravnava s strani mladoletnega sodstva. Wertheimar in Atienza (2006) poudarjata, da so ranljivi mladi najpogosteje izpostavljeni revščini, kriminalu, rasizmu, deprivilegiranosti na trgu dela, pomanjkanju dostopa do oskrbnih sistemov (zdravstvo, poklicno svetovanje in usposabljanje itd.). Posebej opozarjata na težko situacijo na primer mladih, ki so pred svojo polnoletnostjo živeli v rejniških družinah in ki kasneje niso bili deležni finančne pomoči, da bi se lahko izobraževali, ter tistih mladih, ki imajo težave pri zaposlovanju zaradi nezmožnosti, duševnih bolezni, zgodovine mladoletnega prestopništva itd. Omenjena raziskovalca ugotavljata, da ranljive skupine mladih, ki so odvisne od javnih sistemov pomoči in podpore, pogosto izgubijo potrebno pomoč ob polnoletnosti. Mnogi izgubijo zdravstveno zavarovanje, dodatne vire prihodkov. Dostop do javnih oskrbnih sistemov za odrasle je zanje posebej težaven izziv.

Ranljivost družbenih skupin je več razsežnostna. Kumpulainen (2006 po ESPON Hazards projects 2004 in Schmidt – Thomé 2005) ločuje v splošnem ekonomsko, socialno, ekološko

dimenzijo ranljivosti, spet drugi avtorji (npr. Evanson in Uhr 1991 – Dimensions of Vulnerability) so oblikovali neke druge svoje tipologije. Če se osredotočimo le na socialno ranljivost,¹³ potem se po Kobolt in Rapuš (2004) socialna ranljivost izkaže kot nasledek neugodnega so-vplivanja družbenih, socialnih in individualnih dejavnikov, med katerimi avtorja izpostavljata predvsem nižjo izobrazbeno raven, nižji socialni status z ogroženo materialno eksistenco in pomanjkanje socialnoodnosnih mrež. Pri individualnih značilnostih, pravita, so ključne disharmonične sposobnosti in disfunkcije kognitivnega, emocionalnega in vedenjskega repertoarja. Po Flores Ballesteros (2008) se socialna ranljivost nanaša na nezmožnost posameznikov, da vzdržijo neugodne vplive različnih stresorjev in šokov, ki so jim izpostavljeni in so delno posledica značilnosti, ki so del socialnih interakcij, institucij in sistemov kulturnih vrednot. Cannon in sodelavci (2003 v Kumpulainen in drugi 2006) vidijo socialno ranljivost kot kompleksen niz karakteristik, ki vključujejo posameznikovo občutenje blaginje, njegovo preživetje in odpornost, samozaščito, socialno varnost ter socialna in politična omrežja in institucije. Po Cutterju in sodelavcih (2003 v Vavpotič 2007) je socialna ranljivost delno produkt družbenih neenakosti, socialnih dejavnikov, ki vplivajo ali oblikujejo občutljivost različnih skupin, ter urejajo sposobnost njihovega odzivanja. Turner in sodelavci (2003 v prav tam) menijo, da socialna ranljivost ne označuje le izpostavljenosti ogroženosti nevarnosti, temveč se navezuje tudi na občutljivost in odpornost sistema za pripravo, obvladovanje in okrevanje od teh nevarnosti. Koncept socialne ranljivosti se po Vettenburgu (1998) v glavnem nanaša na izkrivljene in prekinjene odnose mladih z družbenimi institucijami. Poudarja, da gre pri socialni ranljivosti za interakcijske procese. Osrednje mesto v teoriji socialne ranljivosti ima progresivna akumulacija negativnih izkušenj z družbenimi institucijami, kot so šole, trg dela, zdravstvo, policija, ki sčasoma vodi v družbeno nepovezanost. Še pomembneje je, teorija prepoznava, da so ideje in konceptualizacije, ki podpirajo naše družbene strukture in družbene dogovore, viri izključevalnih in diskriminatornih procesov. Stigmatizacija, diskriminacija, sankcioniranje (kaznovanje) in

¹³ Pojem »socialna ranljivost« so uvedli trije belgijski raziskovalci Van Kerckvoorde, Vettenburs in Walgrave (1984 v Ule 2000, 44) in z njim označili posameznike, ki so, kadar so v stiku z družbenimi institucijami, bolj izpostavljeni njihovem nadzoru in sankcijam, kot pa imajo od institucionalnega poseganja korist. Raziskovanje socialne ranljivosti je postalo zelo interdisciplinarno področje. Poteka tako na različnih področjih družboslovnih kot tudi naravoslovnih ved. Vsako polje pojem socialne ranljivosti opredeljuje drugače, tako se srečujemo z množico definicij, manifestov, pristopov (Alwang, Siegel in drugi 2001). Želja razumeti družbeno-ekonomske, geografske, zgodovinske značilnosti socialne ranljivosti motivira številne raziskovalce. Nekateri bodisi snujejo modele, ki pojasnjujejo ranljivost in temeljne vzroke, ki jo ustvarjajo, drugi razvijajo kazalnike in indekse, ki skušajo preslikati ranljivost v času in prostoru (Villagrán de León 2006).

lastna percepcija nekompetentnosti zaradi nezadostnega doseganja uspeha so, pravi avtor, pogosto bilanca, ki so je deležni mladi v situaciji socialne ranljivosti.

In nenazadnje, kateri so pokazatelji socialne ranljivosti mladih? M. Ule jih v knjižni publikaciji *Socialna ranljivost mladih* iz leta 2000 povzema po Schuytu (1995).

Tabela 3.1: Štiri skupine kazalcev socialne ranljivosti pri mladih

1) Neopravičeno izostajanje iz šole, zgodnje in redno uživanje alkohola, milejše oblike mladinskega kriminala, eksperimentiranje z drogami, občasno eksperimentiranje s spolnostjo, slaba disciplina pri delu, splošen odpor do zunanjega sveta, staršev, starejših in predstavnikov avtoritet. Za ta kazalec je tipično agresivno reševanje umišljenih in dejanskih problemov, ki jih imajo posamezniki ali posameznice s seboj in starši.

2) Umik iz vrstniških skupin in iz šolskih aktivnosti, izogibanje iniciativam in aktivnostim, slabšanje šolskega uspeha, splošna neaktivnost. To vedenje je lahko posledica strogih norm staršev, ki sovpadajo z zahtevami šole. Tipična lastnost tega znaka je pasiven odziv na probleme.

3) Iskanje močnih skupinskih povezav zunaj družine, iskanje alternativnih avtoritet, vključevanje v religiozne skupine, mladostniške tolpe, ki zahtevajo pokorščino voditeljem. Upoštevanje skupinskih norm daje posameznikom občutek varnosti in priznanja s strani skupine.

4) Strahovi in nazadovalne oblike vedenja, močna težnja po ostajanju doma, psihosomatske težave in drugi znaki slabega zdravja. V tej skupini so najbolj ekstremne manifestacije problemov, ki jih imajo mladi sami s seboj, starši in učitelji.

Vir: Ule (2004, 44)

3.2 Tveganja pri mladih ter zaščitni dejavniki, ki povečujejo verjetnost za zdrav razvoj mladih

Kimball in Bacon (1993 v Rosol 2000) tako kot številni drugi avtorji ugotavljata, da se današnji mladi srečujejo z mnogo širšo vrsto izzivov in tveganj, kot so jih izkušali njihovi predhodniki v zadnjih stotih letih. Rener (2007, 43) po drugi strani trdi, da je dinamika visoke moderne izjemno razširila krog mladih, ki so izpostavljeni tveganjem. Slednji po besedah avtorice še zdaleč več ne prihajajo le iz klasičnih deprivilegiranih družbenih okolij, iz nižjih razredov in družbenih manjšin, čeprav, pravi, drži, da je med »poraženci« še vedno več takih, ki živijo v neugodnih socialnih razmerah. Po mnenju Kimball in Bacon (1993 v Rosol 2000) mladim v zahodni kulturi danes primanjkuje značilnih vlog za mlade, zaradi česar se počutijo zmedene in izgubljene. Primanjkljaj osnovnih življenjskih veščin (npr. sposobnost

samodiscipline, presoje in izražanja mnenja, prevzemanja osebne odgovornosti itd.) jim predstavlja oviro pri njihovem prosocialnem manevriranju skozi življenje v svetu, ki jih obdaja.

Renerjeva (2007, 43) poudarja, da se mladi danes ne morejo več naslanjati na pretekle vire varnosti in zaupanja (vrednote, referenčna območja, sisteme socialne varnosti). Prisiljeni so v zgodnejše in bolj informirane izbire (o načinih in vrstah šolanja, prostočasnih dejavnostih, zgodnjem načrtovanju življenjskih poti ipd.), kar po avtorici predpostavlja premik odgovornosti za lastna življenja tako rekoč v obdobje otroštva.

Družba od mladih zahteva zgodnja mentalna in vedenjska prilagajanja ob hkratno nasprotujočih si razmerah zanje: podaljšano izobraževanje in podaljšano obdobje ekonomske odvisnosti sta v ostrem nasprotju z zahtevami po zgodnjih izbirah in prevzemanjem odgovornosti zanje. Podobno nasprotujoči so izzivi, ki prihajajo iz "zunanjega sveta": informacijske tehnologije in mediji ponujajo multikulturnost in globalni internacionalizem ter mlade obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih, kar po eni strani razširja njihova obzorja in jih "modernizira" (osvobaja tradicionalnih nacionalnih ujetosti), po drugi pa zlahka povzroča nove stiske in negotovosti.

Rener je, kot pravi, prepričana, da bodo življenjska tveganja prenehala biti lastnost omejenega, manjšinskega dela mladih ljudi. Postala bodo prevladujoče, večinsko kulturnosocialno okolje kohorte sodobnih mladostnikov in mladostnic. Življenje mladih v znamenju ambivalence, ugotavlja priznana sociologinja, postaja izjemno zahtevno in izčrpavajoče. Mladi so izpostavljeni zahtevam po nenehnemu spreminjanju osebnih projektov, nenehnim spremembam v samointerpretacijah in biografskih konstrukcijah. Mladi so, poudarja, »kronično utrujeni od težaškega dela samonastajanja« (prav tam, 43).

Fernandes Alcantara v dokumentu *Ranljivi mladi – ozadje in politike* (»Vulnerable Youth - Background and Policies«), ki ga je leta 2012 pripravila za poslance in odbore ameriškega kongresa, uvodoma opredeli predispozicijske dejavnike tveganja pri mladih, znamenja tveganja, problematična vedenja ter posledice tveganja, kot jih predstavlja Tabela 3.2. Pri tem poudarja, da seveda vsi mladi, ki so izpostavljeni npr. revščini, ki živijo v disfunkcionalni družini ali v nevarni soseski, ne opuščajo na primer šolanja, imajo probleme z odvisnostjo, kažejo nasilne vzorce vedenja itd. Ne prevzamejo vsi ranljivi mladi problematičnih vedenj, ki imajo za posledico tisto, kar avtorica omenja kot posledice tveganja.

Tabela 3.2: Ranljivi mladi in tveganja

PREDISPOZICIJSKI DEJAVNIKI TVEGANJA				
revščina	nevarna soseska	disfunkcionalnost družine		
ZNAMENJA TVEGANJA				
slab šolski uspeh	zaščita otrok oz. mladih / namestitev izven družine			
PROBLEMATIČNA VEDENJA				
zgodnje spolno vedenje	izostajanje od pouka	uporaba tobaka, alkohola, drugih drog	beg od doma, rejništvo	povezanost z delinkventnimi vrstniki
POSLEDICE TVEGANJA				
nosečnost in zgodnje starševstvo	brezdomstvo	prostitucija	zloraba in zasvojenost z alkoholom, drogami	
spolno prenosljive bolezni	opustitev šole	kriminalna dejanja	nizka samopodoba, depresija	
spolna zloraba, posilstvo, incest	fizična zloraba	slabi zaposlitveni obeti	nenehne poškodbe (orožje, noži itd.)	

Vir: Fernandes Alcantara (2012, 7)

V zadnjih nekaj desetletjih so, kot ugotavljajo Saewyc in sodelavci ter The McCreary Centre Society (2006), številne študije opredeljevale zaščitne dejavnike, ki povečujejo verjetnost za zdrav razvoj mladih. Kot mnogi drugi so prepričani, da mladi potrebujejo različne vrste pozitivnih, podpornih odnosov, ki so ključni dejavnik zdravja v vseh starostnih skupinah. Pomembno je, pravijo, da imajo mladi skrbne starše, ki dajejo občutek, da jim je mar zanje, in na katere se lahko obrnejo s svojimi problemi; podporne prijatelje s pozitivnimi družbenimi vrednotami, občutek povezanosti s šolo. Naslednji varovalni dejavniki so po mnenju Saewyc in sodelavcev zdravju koristne družabne aktivnosti, ustvarjene možnosti za obvladovanje kreativnih veščin in umetniškega izražanja, za skupinsko delo ter za spreminjanje skupnosti skozi prostovoljno delo.

Po besedah Saewyc in sodelavcev (2006) raziskovalci pogosto ugotavljajo, da nekateri stresi v otroštvu in adolescenci predstavljajo večji izziv za zdrav razvoj v odraslosti, pri čemer v ospredje postavljajo zlasti fizično zlorabo in spolno nasilje, ki veljata za najškodljivejša dejavnika glede duševnega zdravja in počutja. Ne velja, da je za posameznika lahko zelo travmatično le življenje v družini, prežeto z nasiljem, temveč tudi življenje v družini, kjer

prihaja do zlorabe psihoaktivnih substanc, v družini, kjer ima eden ali več članov težave z duševnim zdravjem, skratka v družini, kjer ni osnove za ustvarjanje podpornih razmerij med družinskimi člani. Posameznika lahko zelo zaznamuje njegovo premeščanje iz ene v drugo rejniško družino (nenehno premeščanje ustvarja nestabilnost, nezaupanje, jezo, razočaranje, izolacijo, bolečino, žalost,...), beg od doma. Ti dejavniki lahko vodijo v negativna vedenja.

Tabela 3.3: Najpomembnejši varovalni dejavniki za zdrav razvoj mladih

družinski dejavniki	družinska povezanost (bližina z materjo, občutek skrbi očeta, pozornost celotne družine); obstoj podporne odrasle osebe v družini ali vsaj v sorodstvu, razširjeni družini (s katero se je mogoče pogovoriti o resnem problemu); prisotnost starša doma vsaj pet dni na teden v času, ko se mladostnik prebudi, prihaja domov iz šole, odhaja k počitku, ob večerji
šolski dejavniki	občutek skrbi učitelja za mladostnika; pogostost težav in njihovega skupnega reševanja s svojimi učitelji; občutek varnosti v šoli in zadovoljstvo s šolo
prijatelji, vrstniške skupine	zdrav odnos vrstnikov do tveganih vedenj (vznemirjenost prijateljev, vrstnikov, če je nekdo na primer pretepen, uživa drogo, se opija, opusti šolanje, je aretiran, zanosi oz. oplodi nekoga, poseduje orožje itd.)

Vir: po Saewyc in sodelavci ter The McCreary Centre Society (2006, 17–18)

(Ne)stabilnost družinskega okolja značilno vpliva na samomorilno nagnjenost (še zlasti pri dekletih), uživanje prepovedanih snovi (kar lahko negativno vpliva na vse vidike življenja posameznika – na sposobnost dokončanja izobraževanja, na ohranitev delovnega mesta, na sposobnost vzpostavljanja zdravih odnosov, na pravne težave, nesreče, poškodbe in bolezni, vodi k neprostoVOLJNI spolnosti itd.), nasilna vedenja (pri mladih, ki sodelujejo v nasilju, se posledično pojavlja več možnosti za poškodbe, deležni so sankcij kazenskega pregona, izolirani so od podpornih zvez; ti mladi predstavljajo tudi zdravstveno tveganje drugim), doseganje povprečnih šolskih rezultatov, na aspiracije za nadaljnje (srednješolsko) izobraževanje, oceno mladostnika o dobrem oziroma odličnem zdravju (dojemanje svojega zdravja kot dobrega oz. odličnega pomeni po Saewyc in sodelavcih napoved dolgoročnega zdravega vedenja in kakovosti življenja).

Tabela 3.4: Vpliv (ne)stabilnosti družinskega okolja na nekatere dejavnike tveganja pri mladih¹⁴

<i>dejavnik</i>	stabilno družinsko okolje		nestabilno družinsko okolje	
	fantje	dekleta	fantje	dekleta
poskus samomora	2 %	6 %	10 %	23 %
uporaba prepovedanih substanc	7 %	5 %	15 %	18 %
vpletenost v nasilje	14 %	4 %	29 %	14 %
doseganje povpr. šolskih rezultatov	67 %	81 %	51 %	63 %
aspiracije za nadaljevanje izobraževanja	75 %	79 %	65 %	69 %
poročilo o dobrem/odličnem zdravju	90 %	86 %	85 %	73 %

vir: Saewyc in drugi ter The McCreary Centre Society (2006, 14–15)

Saewyc in sodelavci (2006) poudarjajo, da je ključen pozitiven odnos mlade osebe do šole, saj izobraževanje velja za eno temeljnih determinant zdravja. Uspešno šolsko delo vodi k razvoju poklicne kariere, k boljši dohodkovni ravni ter na splošno k bolj zdravemu življenju. Ključne so izobraževalne aspiracije. Omenjeni avtorji verjamejo, da imajo mladi, ki imajo cilj končati srednješolsko izobraževanje ter nadaljevati z visokošolskim, univerzitetnim izobraževanjem, na splošno bolj pozitiven pogled na prihodnost.

3.3 Socialna izključenost mladih, njene razsežnosti in kazalniki

»Socialna vključenost je pogoj socialnega zdravja«, so poudarili razpravljalci tematske skupine o vplivu športa na javno zdravje, aktivno državljanstvo in socialno vključenost leta 2009 na Fakulteti za šport v Ljubljani (Europe for citizens, končno poročilo Slovenije; 2009, 7). Potrebno je razumeti, pravi Leskošek (2009, 207), »s čim se izključene skupine in posamezniki soočajo v vsakdanjem življenju in kaj izključenost pomeni za vsakega od njih posamezno«, ter se hkrati zavedati, da se izključeni soočajo z dvoje bremen, ker se izključenosti namreč kopičijo. Enako tudi Macpherson (2008 v Lavrič in drugi 2010) ter Gaetz (2004 v prav tam) opozarjata na problem kumulativnosti pri socialni izključenosti, ko se »posamezniki ali skupine srečujejo s kombinacijo medsebojno povezanih problemov, ki se medsebojno še dodatno krepijo, in zaradi česar je izhod iz nje še posebej težaven«. Lavrič in sodelavci (2010 po Aasland in Fløtten 2001, Popp in Schels 2008) po drugi strani poudarjajo, da temeljne sestavine socialne izključenosti niso nujno povezane. Kot primer navajajo na

¹⁴ Rezultati so del longitudinalne raziskave »Adolescent Health Survey« (1992, 1998, 2003), ki jo je McCreary Centre Society opravil med 102.500 študenti v Britanski Kolumbiji.

primer tiste, ki živijo v slabih bivalnih razmerah ali so materialno deprivirani, hkrati pa nimajo nujno občutka pomanjkanja, izključenosti iz družbe, nemoči in pomanjkanja vpliva. Ob tem potrjujejo seveda večjo verjetnost, da vsi elementi pri posamezniku sovpadajo.

Podobno kot pri socialni ranljivosti gre tudi pri socialni izključenosti za večdimenzionalni koncept, ki ga, kot opažajo Atkinson in sodelavci (2002 v Lavrič in drugi 2010), avtorji različno opredeljujejo, med drugim tudi zato, ker se delno prekriva z nekaterimi drugimi koncepti. Enotna opredelitev in konceptualizacija po mnenju Christiana in Abramsa (2007 v prav tam) tako nista le nemogoči, ampak tudi nista zaželeni. Renerjeva (2007) ugotavlja, da se je, kljub ugotovljenim pomanjkljivostim pojma socialne izključenosti, izraz obdržal v znanstvenem, strokovnem in političnem diskurzu.

Avtorji raziskave Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) so opredelitev socialne izključenosti povzeli po Marlierju in Atkinsonu (2010), po katerih ta pomeni neprostovoljno izključenost/izločenost posameznikov in skupin iz političnih, ekonomskih in družbenih procesov, s čimer je preprečena njihova polna udeležba v družbi, v kateri živijo; po van der Maesenu in Walkerju (2005), ki jima socialna izključenost predstavlja koncept, nasproten konceptu »socialne vključenosti«, ki pomeni obseg, do katerega imajo ljudje dostop do institucij, in vključenost v družbene odnose, ter po Poppu in Schelsu (2008), ki izpostavljata, da koncept socialne izključenosti zajema tako objektivne kazalnike pomanjkanja kakor tudi subjektivne ocene posameznikove vključenosti v družbo.

Zaviršek in Škerjanc (1998 v Mesojedec in drugi 2014, 6) poudarjata, da »so vzroki socialne izključenosti različni, saj lahko vsakdo, ki odstopa od splošnih družbenih norm, postane socialno izključen. To vključuje vse življenjske segmente posameznika, zato indikatorje izključenosti delimo na ekonomske, socialne in psihološke«. ¹⁵

In če naredimo korak naprej od opredelitve socialne izključenosti do vpogleda v njene razsežnosti in posledice. Raziskovalci v raziskavi Mladina 2010 (Lavrič in drugi 2010) so, da bi prišli do podatka o deležu socialno izključenih mladih v Sloveniji, ¹⁶ upoštevali štiri razsežnosti socialne izključenosti, in sicer: 1) nizek ekonomsko–bivanjski status, 2) izključenost s trga dela in/ali izobraževanja, 3) izključenost iz politične in družbene participacije, ter 4) izključenost iz socialnih mrež (zlasti v okviru družine, prijateljev in vrstnikov). Priznali so, da je v primerjavi z določanjem stopnje relativne revščine socialno

¹⁵ Podrobno o tej klasifikaciji npr. v: Dragoš in Leskošek (2003): Družbena neenakost in socialni kapital. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

¹⁶ Njihova končna ocena na osnovi uporabljenih meril je bila, da je v Sloveniji 10,4 odstotka socialno izključenih mladih.

izključenost težje izmeriti, saj, kot pravijo: »Ne gre le za dimenzijo imeti, temveč tudi za dimenzijo pripadati in biti. Gre za širšo dimenzijo človekove stiske; za deprivacijo (pomanjkanje materialnih virov), izolacijo (pomanjkanje socialnih stikov) in anomijo (občutek nemoči) v vsakdanjem življenju posameznika ali družbenih skupin.« Glede na predstavljena teoretična izhodišča so Lavrič in sodelavci sestavili kombinirano lestvico socialne izključenosti¹⁷ (ki so jo dihotomizirali po merilu povprečja), ter opredelili kazalnike za posamezne razsežnosti socialne izključenosti. Pri prvi razsežnosti – nizek ekonomsko–bivanjski status so avtorji uporabili kazalnik »ocena stanovanjskega prostora« (kjer posameznik preživi večino svojega časa). Opozorili so, da kazalnika skupnega čistega mesečnega dohodka v denarju pri analizi izključenosti ni mogoče uporabiti, ker ne omogoča neposrednega vpogleda v obseg izključenosti (nizek mesečni dohodek nujno ne pomeni, da je posameznik ekonomsko depriviran/da živi v revščini, saj mu lahko na primer starši denarno pokrivajo vse materialne potrebe).

Kazalnik pri drugi razsežnosti – izključenost s trga dela in/ali izobraževanja, je pomenila prevladujoča delova aktivnost. Med izključene na tej ravni je sociolog in vodja raziskave M. Lavrič skupaj s svojimi kolegi uvrstil brezposelne in študente, ki pavzirajo. Izključenost iz politične in družbene participacije je bila analizirana s kazalniki politične participacije oziroma politične izključenosti, ter s kazalnikom vključenosti mladih v prostovoljna združenja oziroma organizacije. Avtorji raziskave so obe dihotomni spremenljivki sešteli in mlade v raziskavi razdelili med politično-družbeno neizključene. Pri četrti, zadnji razsežnosti socialne izključenosti – izključenost iz socialnih mrež, so Lavrič in sodelavci menili, da so ustrezni kazalci za to lahko: pričakovanja glede pomoči staršev (pri iskanju zaposlitve, pri reševanju stanovanjske problematike, pri varstvu otrok, z denarjem in darili), kakovost odnosov mladih z njihovimi starši (razumevanje z materjo in očetom, občutek ljubljenosti, sprejetosti, počutje doma). Na tej ravni socialne izključenosti so Lavrič in sodelavci posebej izpostavili »izključenost skozi komuniciranje z drugimi in spopadanje posameznika s problemi«. Pri tem so uporabili kazalnike, ki merijo odziv posameznika, ko se sreča z večjimi težavami (reagirane oziroma nereagirane, pogostost reagiranja, pogovor s starši ali drugimi odraslimi, zaupanje prijatelju/-ljici ter iskanje pomoči pri njem/njej, umik vase zaradi prepričanja, da ni mogoče ničesar spremeniti).

¹⁷ Najvišja vrednost, ki jo je anketiranec lahko dosegel, je bila vrednost 5, kar pomeni, da je slednji izključen na vseh štirih razsežnostih socialne izključenosti. Izključenost s trga dela in/ali izobraževalnega sistema so raziskovalci obtežili z vrednostjo 2, druge z vrednostjo 1. Kot socialno izključene so šteli tiste, ki so na lestvici izključenosti zbrali 3 od 5 točk, kar naj bi bilo po njihovih trditvah skladno z drugimi raziskovalci, na primer z Aaslandom in Fløttenom (2001), ki kot izključene opredeljujeta tiste, ki so izključeni na nekaterih, vendar ne nujno na vseh razsežnostih socialne izključenosti.

Avtorji raziskave Mladina 2010 sicer opozarjajo, da nekateri zajemajo v pojmovanju socialne izključenosti tudi druge sestavine. Omenjajo na primer MacDonalda (2006), ki vanjo vključuje tudi pogosto odsotnost od pouka, ko gre za mlade, vključene v izobraževanje, ločitev staršev, nizko stopnjo izobrazbe, delikventnost in dolgotrajno uživanje drog, pa Bonella (Bonell in drugi 2003), ki na primer upošteva negativen odnos do šole.

Skupni so si avtorji, ki se posvečajo proučevanju fenomena socialne izključenosti, lahko v spoznanju, da so posledice socialne izključenosti za izključenega vselej negativne. Abrams in sodelavci (2005 v Lavrič in drugi 2010) med posledicami socialne izključenosti omenjajo nizko samopodobo, občutke frustracij in jeze, Bonell in sodelavci (2003 v prav tam) ugotavljajo, da socialno izključeni mladi pogosteje uživajo alkohol in prakticirajo manj varne spolne prakse, medtem ko Eisenberg in sodelavci (2003 v prav tam) na osnovi izsledkov nekaterih eksperimentalnih raziskav sklepajo, da se pri posamezniku ob izključenosti iz družbe aktivirajo nekatere možganske reže, podobno kot ob izkušnji fizične bolečine, socialna izključenost pa prav tako zviša raven stiske, ki jo ob tem zaznava izključeni. Že večkrat v tem sestavku omenjeno po mojem mnenju kakovostno analitično delo Lavriča in sodelavcev (2010) je opozorilo na negativno povezanost socialne izključenosti s kazalniki psihosocialnega razvoja, kot so odtujenost, narcistična izkoriščevalnost, deviantnost, socialna nestrpnost, anomija, manjša usmerjenost v prihodnost ter manjše zadovoljstvo z življenjem) in telesnim zdravjem mladih.

Lavrič in njegovi sodelavci (2010, 192–193, 196–197) so prepričani o tem, da, »predvsem močne socialne vezi lahko omilijo siceršnjo izključenost na drugih področjih in tako pripomorejo k subjektivni zaznavi posameznika, da se sam ne počuti izključenega«. Omenjeni avtorji pravijo, da

verjetnost socialne izključenosti mladih povečujejo sociodemografski dejavniki, kot so višja starost, nizka izobrazba očeta in matere, nizek mesečni dohodek, nižje subjektivno ocenjen gmotni položaj anketirančeve družine ter odraščanje (ne pa tudi trenutno prebivanje) v urbanem okolju. Drugi sociodemografski dejavniki s socialno izključenostjo pri slovenski mladini niso povezani. Socialno izključeni mladostniki pretežno izhajajo iz družin z nižjim socioekonomskim položajem, v katerih prevladujejo zlasti avtoritarni socializacijski vzorci.

V. Leskošek (2009), ki meni, da socialna izključenost nastane zaradi premajhne skrbi države, zaradi degradacijskih in diskriminatornih praks itd. (ne pa npr. zaradi značilnosti družin – te

značilnosti lahko le vplivajo na varovalne dejavnike), bi se s takšnimi trditvami težko strinjala.

4 POZORNOST IN SKRB DRŽAVE ZA RANLJIVE IN SOCIALNO IZKLJUČENE SKUPINE MLADIH

Evropska mreža organizacij Eurochild je, kot opozarja V. Leskošek (2011), že pred leti poudarjala, da je v Nacionalnem poročilu o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja Slovenije le nekaj ukrepov namenjenih otrokom in mladim. Otroci in mladi so označeni za »ranljive skupine«, vendar ni opredeljenih nobenih ukrepov, ki bi bili namenjeni posebej njim. A. Bubnov Škoberne (2000) je že pred desetletjem in pol bila kritična do pravne ureditve in pravic v sistemu socialnih storitev za otroke. Ugotovila je namreč, da so v Zakonu o socialnem varstvu določene splošne socialne storitve, ki so prvenstveno namenjene odraslim osebam. Tako v tem zakonu kot tudi v drugih, ni določen sistem posebnih socialnih storitev, namenjen samo otrokom ali mladini, zlasti starejšim otrokom, starim nad 12 let, ki so v stiskah in težavah, ki niso neposredno povezane z zdravjem, šolanjem ali invalidnostjo. Bubnov Škoberne je izrazila prepričanje, da bi bilo treba posebej z zakonom določiti sistem za preprečevanje, omilitev in odpravljanje težav in stisk otrok in mladine.

Že leta 2009 je bila na ravni EU sprejeta nova resolucija o prenovljenem okviru evropskega sodelovanja na področju mladine, ki vse države članice poziva k ustvarjanju več priložnosti za vse mlade pri izobraževanju in na trgu dela ter spodbujanju aktivnega državljanstva, socialnega vključevanja in solidarnosti med vsemi mladimi. Odziv Slovenije na resolucijo bi si upal prej označiti za pasivnega kot za aktivnega.

V Sloveniji smo po dolgih letih čakanja naposled dočakali sprejetje prvega nacionalnega programa za mladino, temeljnega programskega dokumenta na podlagi Zakona o javnem interesu v mladinskem sektorju. Državni zbor RS je namreč 24. oktobra lani sprejel Resolucijo o nacionalnem programu za mladino 2013–2022, ki ji bo sledila še priprava izvedbenega načrta, ki bo usklajen s proračunskim obdobjem in sredstvi, ki bodo namenjena za posamezne ukrepe. Resolucija, ki vsebuje šest programskih področij (1. izobraževanje, 2. zaposlovanje in podjetništvo, 3. bivanjske razmere mladih, 4. zdravje in dobro počutje, 5. mladi in družba, 6. kultura, dediščina in mediji), namenja pozornost večji socialni

vključenosti mladih z manj priložnosti prek prioritete cilja izboljšati in okrepiti programe, ki spodbujajo in podpirajo socialno vključenost mladih z manj priložnosti, znotraj področja »Mladi in družba«. Neki osrednji strateški dokument, ki bi bil v celoti vezan le na reševanje problematike ranljivih skupin mladih, pa doslej pri nas še ni bil pripravljen.¹⁸ Morda slednjega pogrešam toliko bolj zato, ker me je na primer navdušilo branje v poglavju 3.2 že omenjenega dokumenta »*Vulnerable Youth: Background and Policies*« iz leta 2012, ki predstavlja po mojem prepričanju odgovoren odraz ameriške države do ranljivih mladih Američanov, saj jih, kot lahko vidimo, s posebno pozornostjo ločeno obravnava. Dokument je konstruiran na način, da predstavi transparenten pregled celotne vrste 53 ameriških zveznih programov za ranljive skupine mladih znotraj šestih področij, zakonodajne podlage, programske cilje, višine financiranja programov iz zveznega proračuna, pristojne službe, ciljne populacije ranljivih mladih. Da bi bralcem tega magistrskega dela omogočil hitrejši vpogled v nekatere zanimive podatke, vezane na ta dokument, sem oblikoval dve zbirni tabeli podatkov. Prva Tabela 4.1 o financiranju programov za ranljive skupine mladih s strani ameriške zvezne vlade sledi v nadaljevanju tega besedila, drugo o področjih, ciljih in ciljnih populacijah ter pristojnih organih ameriških zveznih programov za ranljive skupine mladih sem dodal med priloge (Priloga C). Tabela 4.1 se mi zdi smiselno predstaviti zaradi možnega razumevanja ameriške filozofije financiranja programov za ranljive skupine mladih.

Kljub siceršnjemu zavedanju, da imamo v primeru Slovenije na eni strani in ZDA na drugi strani opraviti praktično z neprimerljivima nacionalnima ekonomijama (tj. velikost sektorjev, strukturiranost in konkurenčnost gospodarstva, stopnja gospodarske rasti oz. raven gospodarske razvitosti merjena z BDP na prebivalca, zunanji dolg, investicijska vlaganja itd.), sem vseeno želel opraviti primerjalno analizo podatkov o slovenskem in ameriškem financiranju tovrstnih programov. Že v prvem koraku svojih prizadevanj sem prišel do spoznanja, da žal pri nas ni na voljo ustreznih podatkov. Segment programov za kategorijo ranljivih mladih v slovenski družbi ni jasno razpoznaven,¹⁹ njihovo financiranje pa je v večini

¹⁸ To ugotovitev mi je v telefonskem pogovoru dne 10. 8. 2013 potrdila višja svetovalka na Uradu RS za mladino Barbara Zupan.

¹⁹ Obstaja na primer klasifikacija programov, namenjenih mladim Urada RS za mladino, klasifikacija socialnovarstvenih programov, ki so namenjeni mladim in drugim skupinam Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve ter enake možnosti, vendar nobena od klasifikacij posebej ne opredeljuje kategorije programov prav za ranljive mlade. S tem problemom se je med drugim soočil Kern (2006, 146–148) v svoji doktorski disertaciji in identificirane programe različnih izvajalcev klasificiral glede na vrsto ciljnih uporabnikov: a) programi za mlade z (dolgotrajnimi) težavami v duševnem zdravju oziroma z motnjami v duševnem razvoju, b) programi za mlade, ki doživljajo oziroma so doživljali različne oblike nasilja in zlorab, c) programi za istospolno in biseksualno usmerjene mlade, d) programi za mlade, ki so odvisni od drog in alkohola, e) programi za slepe in slabovidne mlade, mlade z okvaro vida, ki je nastala v odraslem obdobju, f) programi za mlade z zaznamimi težavami pri vključevanju v okolje zaradi osebnostnih in vedenjskih posebnosti, socialne ogroženosti in

primerov tudi zelo razdrobljeno. Iz raziskovalne radovednosti sem opravil podroben pregled porabe sredstev ameriške zvezne vlade za programe namenjene ranljivim skupinam mladim v treh časovnih obdobjih (leto 2006, 2008 in 2012) in ugotavljal trende zniževanja oziroma povečevanja sredstev za posamezne skupine programov.

Tabela 4.1: Financiranje programov za ranljive skupine mladih s strani ameriške zvezne vlade²⁰

Skupina programov	Št. progr.	Financiranje v obdobju 2006-2012				
		\$	%	+/- 06/08	+/- 08/12	+/- 06/12
1. Usposabljanje za delo in razvoj delovne sile	4	19.669 mio.	7,12	-0,76	+0,80	+0,02
2. Izobraževanje	16	211.556 mio.	76,59	+6,50	+3,63	+10,36
3. Mladoletno sodstvo	6	2.137 mio.	0,78	+1,75	-49,41	-48,51
4. Socialne storitve	8	34.588 mio.	12,52	-1,77	-6,16	-7,82
5. Javno zdravje	13	3.736 mio.	1,35	+4,12	+12,5	+16,66
6. Nacionalni in skupnostni servis	6	4.519 mio.	1,64	-4,40	-9,60	-13,57
skupaj	53	276.205 mio.	100,00	+4,57	+1,60	+6,25

Vir: po Fernandez Alcantara (2012, 42–62)

Kot izhaja iz podatkov v zgornji tabeli, namenja ameriška država največ finančnih spodbud (več kot tri četrtine vseh razpoložljivih sredstev) za skupino programov izobraževanja ranljivih skupin mladih, po višini financiranja jim sledijo programi socialnih storitev (za njih je namenjena dobra desetina vseh sredstev), programi usposabljanja za delo in razvoj delovne sile (za njih je namenjenih dobrih 7 odstotkov vseh sredstev), programi t. i. nacionalnega in skupnostnega servisa, programi javnega zdravja ter programi mladoletnega sodstva (za zadnje tri skupine programov je skupaj namenjenih le 3,77 odstotka vseh sredstev). Ameriška zvezna vlada se po podatkih, ki so nam na voljo od leta 2006 naprej, ni nikoli doslej, kljub notranjim finančnim pretresom, odločila, da bi zmanjšala proračun sredstev za programe namenjene ranljivim skupinam mladim. V obdobju med letom 2006 in 2012 je obseg sredstev povečala za 6,25 odstotka. Je pa finančna sredstva seveda notranje prerazporejala. Medtem ko je konstantno večje vsote denarja namenjala skupini programov izobraževanja ter javnega zdravja, ga je krčila pri programih socialnih storitev ter pri programih nacionalnega in

izključenosti, g) programi za mlade ilegalne migrante in prosilce za azil, h) programi za mlade v zavodih za prestajanje kazni ali v vzgojnih zavodih, i) programi za mlade brezdomce, j) programi za mlade neizobražene in/ali brezposelne Rome, k) programi za mlade iz socialno ogroženih družin.

²⁰ Lastni izračuni, saj ameriški vir (Vulnerable Youth: Background and Policies) takšnih finančnih kazalnikov ne vsebuje.

skupnostnega servisa. Za skoraj polovico (49,41 odstotka) je v času štirih let znižala znesek, namenjen programom mladoletnega sodstva.

V zadnjem opazovanem obdobju, torej v letu 2012, je ameriška zvezna vlada med skupaj 53 programi manj finančnih sredstev namenila 14 programom ter več finančnih sredstev 12 programom za ranljive mlade. In komu je namenila manj in komu več glede na njene prioritete? Nekoliko manj denarnih sredstev je dodelila nosilcem programov, ki sledijo cilju:

- opolnomočenja mladih, izpostavljenih tveganju uživanja alkohola, tobaka in nedovoljenih drog in so koordinirani s sorodnimi zveznimi, državnimi in skupnostnimi viri in napori,
- zagotavljanja sredstev za skupnostne projekte javnih in zasebnih ustanov, ki izobražujejo na temo abstinence alkohola (namenjeni mladim med 12 in 18 let, ki uživajo alkohol),
- zagotavljanja projektnih sredstev za vzpostavitev inovativnih, kompleksnih, integrativnih pristopov k nudenju storitev za noseče najstnice, najstniške starše,
- zagotavljanja sredstev za spodbudo in podporo raziskovalnim projektom in diseminaciji aktivnosti, ki se ukvarjajo s proučevanjem družbenih razlogov spolne aktivnosti mladoletnikov, z uporabo kontracepcije ter najstniško nosečnostjo,
- zagotavljanja shem financiranja programov zaščite, ki razvijajo, testirajo in demonstrirajo nove možnosti za preprečevanje, nadzor in zmanjševanje delinkvence mladoletnikov,
- izvajanja programov za mlade, ki odvrta mlade od vstopanja v kriminalne tolpe in jih spodbujajo za nadaljevanje izobraževanja,
- okrepitve pravosodnega sistema za mladoletnike prek razvoja, implementacije in administracije sankcij za mladoletne prestopnike, gradnje, širitve, prenove in delovanja začasnih in stalnih prevzgojnih, popravnih, zapornih ustanov, najema sodnikov za mladoletno sodstvo in drugega osebja sodišča,
- zagotavljanja sleherni žrtvi zlorabe ali zanemarjanja (otroku in mladostniku) zagovornika na sodišču,
- nudenja pomoči izvajalcem programov rejniške dejavnosti (financiranje, individualno načrtovanje in vodenje namestitev otrok in mladih zunaj matičnih družin),
- preprečevanja nasilja v šolah in njihovi okolici,
- doseganja višje stopnje vključenosti in uspešnosti mladih iz socialno šibkih družin, mladih z oznako invalidnosti v srednješolskem izobraževanju,
- identifikacije in spodbude mladih v neugodnem položaju (predvsem mladih iz socialno šibkih družin) s potencialom za nadaljevanje izobraževanja na II. in III. stopnji,

- zagotavljanja finančne pomoči finančno šibkim študentom, s potencialom tveganja za opustitev izobraževanja, da bi lahko bili vključeni v visokošolsko izobraževanje in bili deležni svetovanja, mentorstva in drugih podpornih storitev,
- zagotavljanja sredstev ustanovam visokošolskega izobraževanja za pripravo študentov iz socialno šibkih družin za doktorski študij (Fernandez Alcantara 2012).

Na drugi strani je bilo več sredstev namenjenih nosilcem programov, ki sledijo cilju:

- ustanavljanja skupnostnih učnih centrov zlasti za socialno šibke študente, ki obiskujejo šole z nizkim statusom,
- izboljšanja izobraževalnih dosežkov deprivilegiranih otrok in mladih z območij revnih sosesk in zmanjšanja vrzeli v primerjavi z izobraževalnimi dosežki njihovih vrstnikov,
- zagotavljanja aktivnosti in storitev za uspešnejše šolsko delo brezdomnih otrok in mladih,
- zagotavljanja brezplačnega ustreznega izobraževanja za vse otroke in mlade z oznako invalidnosti,
- zagotavljanja študijskih in drugih podpornih aktivnosti za pomoč mladim migrantom, da bi prek certifikatnega sistema pridobili možnost za vpis v visokošolske izobraževalne programe,
- pomoči in podpore mladim (z deficitom veščin, zaradi česar potrebujejo dodatno oz. dopolnilno poklicno usposabljanje, poglobljeno svetovanje ali pomoč pri rednem šolskem delu oz. pomoč pri ohranjanju zaposlitve), da bi z njihovo vključenostjo v intenzivni program razvoja delovne sile postali bolj odgovorni, bolj zaposljivi in produktivnejši državljani,
- odgovoriti na izobraževalne potrebe, socialne (eksistencialne) potrebe, potrebe po javni varnosti prek storitev, ki zagotavljajo neposredne koristi za skupnost,
- vzpostavljanja in razvoja lokalno nadzorovanih skupnostnih programov, ki si prizadevajo za blaginjo, duševno zdravje mladih, ki bežijo od doma, brezdomnih mladih in njihovih družin,
- vzpostavljanja in izvajanja projektov prehodnega življenja za brezdomne mlade, vključno za najstniške, mlade starše,
- zagotavljanja finančne podpore neprofitnim organizacijam, ki zagotavljajo storitve brezdomnim mladim, ki so izpostavljeni tveganju spolne zlorabe, prostitucije, spolnega izkoriščanja,
- zagotavljanja finančne podpore lokalnim službam in šolskim kampusom za izvajanje preventivnih programov preprečevanja samomorilnosti med mladimi,

- oblikovati nacionalno mrežo za razvoj, promocijo in diseminacijo informacij, povezanih z različno vrsto travmatičnih dogodkov (za otroke in mladostnike z izkušnjo travme) (ibid.).

4.1 Delo centrov za socialno delo na področju obravnave ogroženih otrok in mladostnikov, s poudarkom na dopolnilnih programih

Če se vrnemo na domača tla, pri pisanju o skrbi države za ranljive in socialno izključene mlade ne moremo mimo osvetlitve vloge centrov za socialno delo, ki obravnavajo ogrožene otroke in mladostnike prek: 1) *nalog v okviru javnih pooblastil* (spremljanje, urejanje in svetovalno delo z otroki in mladostniki ter njihovimi družinami; psihodiagnostična obravnava otrok in mladostnikov, diagnostično – ugotovitvena obravnava otrok in mladostnikov zunaj sodnega postopka bodisi zaradi suma storitve kaznivih dejanj bodisi zaradi težav pri odraščanju, beganja, zlorabe alkohola in drog; diagnostično – ugotovitvena obravnava storilcev prekrškov, diagnostično – ugotovitvena obravnava mladoletnih osumljencev storilcev kaznivih dejanj v predkazenskem in v kazenskem postopku; izvajanje vzgojnih ukrepov,²¹ obravnava in nudenje pomoči tudi otrokom in mladostnikom s posebnimi potrebami, ki so usmerjeni in nameščeni v zavode za izobraževanje in usposabljanje, sodelovanje v strokovnih komisijah ter vodenje in sodelovanje v internih in medinstitucionalnih strokovnih timskih sestankih ter intervizijskih skupinah, izvajanje nalog na področju Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika), 2) *nalog v okviru socialno varstvenih storitev* (storitve prve socialne pomoči, osebne pomoči, pomoči družini za dom, ki potekajo in so organizirane, kot to določa Zakon o socialnem varstvu in Pravilnik o standardih in normativih socialno varstvenih storitev), 3) *socialne preventive* (dopolnjena ponudba ustaljenih storitev in javnih pooblastil s ponudbo preventivnih programov), in prek 4) *povezav z lokalno skupnostjo* (pri skrbi za obravnavano populacijo otrok in mladostnikov).

Dopolnilne dejavnosti, ki jih izvajajo centri za socialno delo, pomenijo obogatitev in širitev možnosti pri izvajanju profesionalne pomoči. Njihov namen je izboljšati kakovost življenja občanov v najširšem pomenu. Po podatkih, ki sem jih dne 12. 8. 2013 zbral ob pregledu spletnih strani centrov za socialno delo, ter po podatkih na spletni strani Skupnosti centrov za

²¹ Po sklepu sodišča center za socialno delo izvaja naslednje vzgojne ukrepe: namestitev mladoletnika v vzgojni zavod ali zavod za usposabljanje, prevzgojni dom ali zapor; pomoč pri rehabilitaciji mladoletnika in žrtve skozi neposredno soočenje in dejavnost mladoletnika po odpravljanju škode, udeležba pri programih socialnega treninga, nadzorstvo organa socialnega varstva.

socialno delo, dostopnih za centre za socialno delo, ki nimajo svoje spletne strani, jih dopolnilne programe v mreži 62 centrov, ki delujejo v državi, izvaja 58 (93,5 odstotka) centrov za socialno delo. Izvajalci teh programov so strokovni delavci in laični sodelavci, delavci, vključeni v javna dela in prostovoljci. Število centrov za socialno delo, ki v mreži 62 centrov za socialno delo nudijo dopolnilne programe za otroke in mladostnike, je po mojih podatkih 43 (69,4 odstotka vseh). Največ centrov za socialno delo vzporedno ob redni dejavnosti med programi, ki so namenjeni otrokom in mladostnikom, izvaja program dnevnega centra, program otroških in mladinskih delavnic, program kriznega centra, programe prostovoljnega dela, počitniške programe in učno pomoč za otroke in mladostnike, manjše število centrov izvaja njim namenjene še nekatere druge programe, ki sem jih identificiral in obarvano prikazal v Tabeli 4.2.

Tabela 4.2: Dopolnilni programi centrov za socialno delo

<i>Dopolnilni program</i>	<i>% csd</i>	<i>Dopolnilni program</i>	<i>% csd</i>
(Laična) pomoč (družini) na domu/za dom	23,03	Mednarodne mladinske izmenjave/ organizacija mednarodnih taborov	3,22
Program dnevnega centra za otroke in mladostnike	17,74	Zavetišče za brezdomce (in razdelilnica hrane)	3,22
Otroške in mladinske delavnice (izven dejavnosti dnevnega centra)	16,13	Program razvijanja prostovoljnega dela	3,22
Skupine za samopomoč starejših/mlajših invalidnih oseb/rejnikov/staršev (in svojcev) zasvojenecv/ zdravljenih alkoholikov/oseb s težavami v duševnem zdravju/osamljenih	14,52	Dopolnilni program na področju izvajanja rejništva za rejniške družine (druženje, predavanja, diskusije)	3,22
Krizni center za otroke in mladostnike	12,90	Program socialne pedagoške pomoči družinam s kompleksnimi težavami	3,22
Programi prostovoljnega dela mladih	12,90	Program za aktivno preživljanje prostega časa za socialno ogrožene družine (tabori, izleti, ustvarjalne delavnice)	3,22
Psihosocialna pomoč družini/socialno pedagoška pomoč družini	9,68	Program preprečevanja socialne izključenosti odraslih ²²	3,22
Počitniški programi za otroke in mladostnike	9,68	Delo z brezdomci prek javnih del	1,61
Skupina za zdrav način življenja/za boljše medosebne odnose/za osebno rast	8,06	Šola za zdrave in skladne medčloveške odnose (za svojce zdravljenih alkoholikov)	1,61
Predavanja, učne delavnice za starejše/starše/rejnike/strokovne delavce in laične sodelavce	8,06	Reintegracijski program za uporabnike prepovedanih drog	1,61
Učna pomoč otrokom in mladostnikom	8,06	Pomoč družinam s posebnimi potrebami	1,61

²² Motiviranje za aktivno razreševanje osebnih stisk, opremljanje posameznikov z znanjem in veščinami za iskanje dela.

(izven dejavnosti dnevnega centra)		prek javnih del	
Program informiranja o lokacijah in delovanju socialnih kuhinj, zavetišč za brezdomce, varnih hiš in materinskih domov po Sloveniji	6,45	Pomoč družini in mediacija	1,61
Program družabnih aktivnosti za otroke in mladostnike (izven dejavnosti dnevnega centra in poleg delavnic)	6,45	Medgeneracijske skupine za kakovostno starost	1,61
Program varne hiše	6,45	Program priprave na partnerstvo in starševstvo	1,61
Socialna oskrba na domu	4,83	Program skupinskega dela z zasvojenimi z nedovoljenimi drogami	1,61
Program materinskega doma	4,83	Socializacija Romov	1,61
Program športa in rekreacije	3,22	Krizni telefon	1,61
Krepitev socialnih veščin prek treninga asertivnosti za otroke in mladostnike	3,22	Varstvo otrok in mladostnikov, prikrajšanih za normalno družinsko življenje z možnostjo kratkotrajne namestitve	1,61
Program psihosocialne pomoči za ogrožene osnovnošolske otroke	3,22	Program dnevnega centra za osebe s težavami v duševnem zdravju	1,61
Preventivni programi za romske otroke in mladostnike	3,22	Pogovorne skupine za mladostnike	1,61

Legenda: dopolnilni programi CSD za otroke in mladostnike
 dopolnilni programi CSD za druge skupine uporabnikov

Kot poudarjata Svet Evrope in Evropska komisija (2003), je v izključene mlade težko prodreti. Le vzpostavitev stika z njimi ne zadošča, treba jih je znati pritegniti in delati z njimi. In prav to je izziv izvajalcem dopolnilnih programov centrov za socialno delo.

N. Hill (2007) ugotavlja, da mnogo svetovalnih delavcev prepoznava adolescente kot najtežavnejše kliente, in gre zato za poseben izziv, kako jih pritegniti v svetovalni proces. Tudi pri nas Svetin Jakopič (2005) opozarja, da praviloma mladi, ki jih na center za socialno delo napotijo učitelji in šolske svetovalne službe, zdravniki in druge službe, niso motivirani za aktivno sodelovanje v procesu pomoči. Gre večinoma za t. i. neprosto voljne, ali po Rooney in Bibus (2001 v Šugman Bohinc 2006) »težko dostopne«, »upirajoče se«, »nevoljne«, »visoko rizične« uporabnike psihosocialnih storitev, ki jih sami aktivno ne iščejo in so jim bile bodisi določene z ukrepom ali zakonsko odredene, ali pa doživljajo formalni ali neformalni pritisk s strani tistih, ki imajo moč, da jim pripišejo težave in vplivajo nanje, da v storitve privolijo. Pri njih, pravi Svetin Jakopič, se pogosto pojavljajo odpor, jeza, strah do obravnav, saj so za njihove težave krivi drugi in ne oni sami. Napotitev na center za socialno delo razumejo kot kaznovanje, ponujeno pomoč lahko doživljajo kot grožnjo, stigmatizacijo ali ponižanje. Lahko so, meni Svetin Jakopič, naveličani vseh mogočih obravnav, največkrat v okviru šole, ki niso prinesle učinkovitih rešitev. Zlasti na prvih srečanjih se, kot opaža M. Čiček (1997,

78), do svetovalnih delavcev pogosto obnašajo na način, kot da so slednji »sovražne trdnjave, v katerih je vse zlo tega sveta, zato morajo jurišati z vsem orožjem, ki ga premorejo«. Svetovalni delavci lahko z večino teh mladih le občasno sodelujejo na način, da jih spremljajo, pri čemer si prizadevajo blažiti simptome in preprečevati poslabšanje vedenj. Takšno »gašenje požarov« po besedah Svetin Jakopič (2005) žal prinaša manjše učinke (manj vidnejše spremembe v vedenju mlade osebe) kot svetovalno terapevtsko delo, kjer gre za intenziven pristop, za aktivno sodelovanje vseh udeleženi v procesu pomoči, ko so udeleženci motivirani in si prizadevajo doseči zastavljene cilje, stiki s strokovnim delavcem pa so redni in pogosti (kar omogoča vzpostavljanje zaupnega in delovnega odnosa). V večini primerov do takšnih obravnav na centrih za socialno delo, po mnenju Svetin Jakopič, ne pride iz več razlogov. Poleg nepripravljenosti staršev ali mladostnika za prejemanje pomoči, avtorica omenja tudi ovire objektivne narave: npr. preobremenjenost strokovnih delavcev na centrih. Hanna (Hanna in drugi 1999 v Hill 2007) sklepa, da so mladostniki s težavami pri odraščanju praviloma nenaklonjeni temu, da se jih obravnava v okviru tradicionalnih svetovalnih intervencij tudi zato, ker te od njih zahtevajo sposobnost verbalnega izražanja ter razkritje njihovih misli in občutij. Avtorica poudarja, da se ti mladi v svojih družinah morda niso naučili primernega komuniciranja in lahko pomeni nepripravljenost za obravnavo v institucionalnem okolju njihov obrambni mehanizem pri svetovanju. Svetovalce zato spodbuja, da če je mogoče, z mladostniki delajo zunaj svojih svetovalnih pisarn.

Svetin Jakopič (2005) opominja, da strokovna literatura navaja različne oblike nudenja pomoči ali obravnave posameznika, ki je v stiski in išče pomoč, medtem ko primanjkuje prispevkov, ki bi govorili o načinih dela s posameznikom, na primer z mladostnikom, ki pomoči zase ne išče, in ki za sodelovanje v obravnavi ni motiviran. Na osnovi njenih izkušenj pri strokovnem delu pravi, da gre pri teh mladostnikih običajno za družine, ki so tudi same disocialne in se srečujejo z vrsto težav (npr. partnerskim nerazumevanjem, alkoholizmom, različnimi boleznimi, brezposelnostjo, pasivnostjo, pomanjkanjem interesov, kaotično vzgojo, kroničnimi prepiri, materialnim pomanjkanjem ipd.). Nadalje ugotavlja, da individualno obliko pomoči lažje sprejmejo starejši mladostniki, za katere so primerni predvsem usmerjeni pogovori na temo vrednot, izbire prijateljev in vedenja, ciljev, načrtovanja dneva, tedna, prihodnosti ipd., medtem ko je mlajše mladostnike mogoče lažje vključevati v različne podporne programe (npr. trening socialnih veščin, učna pomoč, mladinske delavnice, športne dejavnosti ipd.). Kot ob tem poudarja avtorica, je »vključevanje novih dejavnikov v obravnavo, ki so zaščitni oziroma delujejo kot člani pozitivne verige«, zelo dobrodošlo.

Svetin Jakopič (prav tam) pozitivno vrednoti razvoj različnih mladinskih centrov v Sloveniji, ki jih vidi kot sodoben model pomoči, in ki otrokom in mladostnikom zagotavljajo raznoliko ponudbo športnih, kulturnih in ustvarjalnih dejavnosti, prek katerih skušajo delovati preventivno in kurativno. Vendar ob tem opozarja, da takšne oblike dela z uporabniki lahko pomenijo le dopolnitev in ne alternativo specialni strokovni obravnavi, ki jo zagotavlja za to primerno usposobljen kader. Dopolnilni oziroma podporni programi socialnega varstva in mladinskega dela, ki so mladim s težavami v odraščanju in drugim ranljivim mladim privlačni, ker najpogosteje pomenijo odmik od tradicionalnih oziroma konvencionalnih pristopov dela z mladimi, pomenijo rešitev problema, kako neprostovoljno sodelovanje uporabnikov svetovanja spremeniti v njihovo prostovoljno sodelovanje. Za programe dela z mladimi, ki bi jih lahko označili za tradicionalne, pravi Kahn (Kahn in drugi 2007), ti mladi niso zainteresirani, saj znotraj njih ne najdejo relevantnih, zanimivih in uporabnih dejavnosti, ne počutijo se tudi ne blizu drugim mladim, ki v njih sodelujejo. Nasprotno, meni Kahn, netradicionalni programi obravnave mladih beležijo večji uspeh pri vključevanju mladih in pri tem, da jih v programih uspejo zadržati, ker se verjetno drugače v prostoru in času osredotočajo na identiteto ranljivih mladih, na njihovo socio-kulturno ozadje, nudijo forum za naslavljanje izzivov, s katerimi se ti soočajo, temeljijo dejansko na njihovih interesih in veščinah.

5 ZUNAJINSTITUCIONALNA OBRAVNAVA MLADIH S TEŽAVAMI PRI ODRAŠČANJU: SPREMINJANJE NEPROSTOVOLJNIH UPORABNIKOV STORITEV V PROCESU INSTITUCIONALNE POMOČI MED MLADIMI V PROSTOVOLJNE UPORABNIKE

5.1. Tradicija socioterapevtskih taborov za ranljive mlade v naravi

Ilustrativen primer alternative specialni strokovni institucionalni obravnavi so akcijsko usmerjeni socioterapevtski tabori za mladostnike v naravi, ki se jih v praksi poslužujejo posamezni centri za socialno delo, prevzgojni zavodi, programi sodišč za mladoletne prestopnike, ambulantni programi, bolnišnični programi mentalnega zdravja itd. Psiholog in psihoterapevt B. Stritih, ki pri nas velja za glavnega nosilca razvoja skupinskega dela in akcijskega raziskovanja, je pred skoraj štirimi desetletji (natančneje leta 1975) s skupino sodelavcev krenil na pot neinstitucionalne obravnave otrok z različnimi psihosocialnimi problemi, v obliki vodenja poletnih socioterapevtskih taborov in kolonij, z namenom uvajati tovrstni socialnopreventivni in socioterapevtski pristop v razširjeno dejavnost naših ustanov. Kot pravi Kos (1997, 1977a v Mesec 2006), je šlo do neke mere med člani prostovoljnega socioterapevtskega dela z otroki, ki so spoznali meje obravnave v ustanovi za uresničevanje antipsihiatrične ideje (depsihiatrizaranje vrste psihosocialnih problemov, težnja po odpiranju vrat ustanov in odpravljanju togih, gospodovalnih in samovoljnih vzgojnih stališč). Po besedah Mesca (prav tam, 14) je do razvoja terapevtskih pristopov v smeri od kliničnega dela s posameznikom v ustanovi do zunajinstitucionalnih in skupnostnih oblik prišlo iz več razlogov, kot so dostopnost obravnave, možnost vplivanja na psihosocialno relevantno okolje otroka, spodbujanje odgovornosti družbenih organizacij v tem okolju itd. Pomembnost vloge taborov in kolonij za razvoj prakse skupinskega in skupnostnega dela ter za povezanost z anti-institucionalnim gibanjem zanimivo oriše Flaker (2012, 18) v svojem prispevku *Kratka zgodovina dezinstitutionalizacije v Sloveniji*, v katerem poudarja, da se je eno obdobje terapevtskih taborov končalo v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja ko se je ustvarjena mreža prostovoljcev in angažiranih strokovnjakov, predvsem na področju dela z otroki in mladino, povezana z raziskovalnimi in univerzitetnimi krogi, »čedalje bolj diferencirala na tiste, ki jih je zanimala psihoterapija, in na tiste, ki jih je zanimala družbena akcija«.

N. Hill (2007) spomni, da je bil tovrstni model obravnave, torej model terapevtskih taborov za mladostnike v naravi, razvit v odgovoru na povečane zahteve po rehabilitacijskih programih za mlade, izpostavljene dejavnikom tveganja že v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja in je v največji meri temeljil na modelu »Outward Bound« nemškega edukatorja Kurta Hahna iz časa med drugo svetovno vojno. Prvoten namen Hahna je bil pripraviti britanske mornarje, da bi bili sposobni preživeti težke vojne razmere. Po vojni so programi »Outward Bound« v Združenih državah Amerike postali zelo popularni in so se hitro širili, saj se je utrdilo spoznanje, da so izredno koristni pri reševanju različnih vrst čustvenih, psiholoških in vedenjskih težav ter problemov. Kurikulum in filozofija programov »Outward Bound« sta temeljila na predpostavki, da se ljudje najbolje učijo, medtem ko delajo in pridobivajo izkušnje, ter da narava, divjina sama po sebi predstavlja boljše učno okolje, zagotavlja boljše stimulacije za reševanje problemov, v primerjavi s centri, klinikami in drugimi ustanovami. Davis-Berman in Berman (1994 v Hill 2007) pojasnita, da je izvor terapevtskih komponent, ki se uporabljajo v programih svetovalnega dela z mladimi s težavami pri odraščanju in potekajo v naravi, v zgodnjih terapevtskih programih, ki so jih na prostem izvajale bolnišnice s tuberkuloznimi pacienti. Ko je v bolnišnicah namreč postalo nujno ločevati zelo bolne paciente od tistih manj bolnih, so skupine pacientov namestili zunaj bolnišničnih zidov v šotorišča. Boljši terapevtski učinki obravnave pacientov v zunajbolnišničnem, odprtem okolju so bili kmalu razvidni. Fizično in psihično zdravje pacientov v šotoriščih se je hitreje izboljšalo. Za podobne poskuse so se zato odločili tudi pri drugih vrstah pacientov in rezultati so bili podobni. Te ugotovitve so kasneje upoštevali tudi pri zasnovi terapevtskih programov v naravi za otroke in mladostnike z motnjami v psihosocialnem razvoju in psihosomatskimi motnjami.²³ Ob tem so predpostavljali, da se vedenje posameznikov spremeni, če jih premestimo ven iz njihove cone udobja v disonančna stanja.

Programi terapevtskih taborov za mlade v naravi (ki lahko trajajo tudi več tednov), udeležencem omogočajo socialno integracijo tako v času njihovega trajanja kot tudi kasneje, saj se mladi, ki živijo v istem okraju, še nadalje sestajajo v skupini, hodijo za izlete ipd. Strokovni delavci tudi po zaključku taborov vzdržujejo stike z mladostniki, da bi lahko preverili, kako ti po obravnavi funkcionirajo v vsakdanjem življenju. Omenjeni programi temeljijo na konceptu »izziv po izbiri« (ang. »challenge by choice«), ki se nanaša na

²³ Strith se je s sodelavci po takšnem vzoru leta 1975 odločil za organizacijo slab mesec trajajoče kolonije v Mladinskem klimatskem zdravilišču na Rakitni za otroke, ki so bili prej obravnavani v Pedopsihiatrični ambulanti Klinične bolnišnice za pediatrijo v Ljubljani (Strith 1992).

prostovoljno vključenost klienta v doživljajske izkušnje. Mladi se lahko iz aktivnosti umaknejo v vsakem koraku (Hill 2007).

Hill (prav tam) poudarja, da je v primeru socioterapevtskega tabora v naravi prav tako mogoče uporabiti tradicionalne svetovalne tehnike, vendar v zunanjem okolju, ki maksimalizira klientovo tendenco k spontanemu samoodkrivanju. Klient se sooči z aktivnostmi v novem, neznanem okolju in pri tem prihaja do novih izkušenj, za katere, pravi Gillis (1995 v prav tam), ne veljajo enaki standardi za merjenje uspeha ali neuspeha, kot jih je klient lahko spoznal doslej. N. Hill (prav tam) meni, da je izkušnja dogodivščine na socioterapevtskem taboru v naravi analogna projektivnim psihološkim preizkusom v tem, da klienti razkrijejo kompleksno sliko sebe skozi izkušnjo. Ta slika pokaže, na kakšen način se klienti odzovejo na naloge, zahteve in dražljaje okolja. Nove osebne izkušnje pomagajo udeležencu tabora ustvariti uvid, kako se z življenjem soočiti. Okolje samo udeležencu tabora zagotavlja povratno informacijo, če se ta ni odločil za pravo izbiro. Nerganje, vpitje in kaznovanje, pravi avtorica, ne pride v poštev, ker okolje samo narekuje posledice na nepristranski in trajen način.

Po Gassu (1993 v Rosol 2000) so programi socioterapevtskih taborov v naravi usmerjeni k adolescentom, ki niso imeli priložnosti za primeren razvoj; ki jim ni bila dana možnost, da bi razvili prosocialne vrednote. Gre za najstnike, ki so v nevarnosti, da sprejemajo tvegane oziroma slabe življenjske odločitve zaradi problemov, ki jim jih ustvarjajo okolje, družba, njihova družina, njihovo vedenje. V večini primerov gre za najstnike, katerih temeljni problem je zloraba drog in alkohola, vključenost v tolpe, nasilna dejanja, depresivnost, promiskuiteta, antisocialno vedenje in slabi izobraževalni dosežki. Temeljne karakteristike teh programov so pozitivne spremembe in osebna rast, reševanje problemov in zabava, vključevanje izzivov in pozitivnega stresa, ki po H. Selye (1965) velja za močno motivacijsko silo za spreminjanje človeka in njegovo rast. Ti programi so oblikovani, da s sistematično uporabo psiholoških principov mladim prek doživljajskih aktivnosti in izkustvenega učenja (izkušnje fizičnih izzivov), pomagajo spremeniti življenjske vzorce in neprimerno vedenje, prisotne občutke nemočnosti, manjvrednosti, pasivnosti nadomestiti z občutki krepitve moči, samozavesti, vztrajnosti ipd. Kredibilni praktiki s področja duševnega zdravja pomagajo udeležencem identificirati in nadomestiti samodestruktivna vedenja s produktivnimi vedenji. Uporabljajo mehanizme, ki spodbujajo njihovo opolnomočenje. Programi so naravnani tako, da omogočajo udeležencem pridobiti najprej občutek fizičnega zaupanja oziroma varnosti in

nato še občutek čustvenega zaupanja na način, da facilitator da pobudo za skupinsko reševanje naloge (Hill 2007).

Akcijska naravnost socioterapevtskih programov v naravi posebej ustreza razvojnim potrebam adolescentov. Izkušnja uspeha v fizičnih aktivnostih pri posamezniku vpliva na izboljšano samopodobo, večje samozaupanje, vzpostavi se večji notranji lokus kontrole. Ključnega pomena je usmerjanje skupine udeležencev tabora, da bi ustvarili pogoje za učenje in razvoj interpersonalnih veščin za oblikovanje timov, za pridobitev občutka skupinske pripadnosti in medsebojnega zaupanja (Hill 2007). Udeleženci tabora predstavljajo izkustveno skupino, v kateri se posamezniki lahko učijo o tem, kako jih drugi zaznavajo, zlasti njihove interpersonalne veščine (Corey 2000 v prav tam). Skupina funkcionira kot družbeni mikrokozmos, v katerem so člani »ujeti v stanju resničnih vedenj in reakcij« (Yalom 1985 v prav tam). V majhni skupini, v kateri se izvajajo aktivnosti, ki so po naravi tvegane ali stresne, se oblikujejo situacije za reševanje problemov. Te situacije dovoljujejo članom, da se srečujejo med seboj, spopadejo drug z drugim, oblikujejo drug drugega, se izzovejo med seboj, si zagotovijo povratno informacijo drug od drugega (Gillis 1995 v prav tam). »Ujeti člana pri samem dejanju« prekine cikel obnašanja, misli in občutij, s tem, da se poveča ozaveščenost. Slednja je nujen predhodnik spremembe (Corey 2000 v Hill 2007). Ozaveščenost in sposobnost opazovanja (vpogleda) sta cilja, ki ju gre pripisati izkušnjam skupinskega svetovanja. Vpogledi, ki zadevajo mlade s težavami pri odraščanju, ranljive mlade, po Coreyju (prav tam) vključujejo naslednje: takšno je tvoje obnašanje; takole se drugi počutijo zavoljo tvojega obnašanja; takole tvoje obnašanje vpliva na dožemanje drugih v zvezi s teboj; in, ali si zadovoljen s svetom, ki si ga ustvaril? Za mladostnike je skupinsko delo še posebej koristno, ker ustvarjajo odnose s svojimi sovrstniki, varno eksperimentirajo z obnašanji in mejami (omejitvami) in svoje vrednote izpostavljajo kritiki, pri čemer jih po potrebi modificirajo (prav tam).

Terapevtski dejavniki povezani s skupinskim svetovanjem vključujejo univerzalnost, altruizem, skupinsko kohezivnost in interpersonalno ter posredno učenje. Univerzalnost pomeni prepoznanje, da člani skupine ne izkušajo problema ali simptomov sami, kajti tudi drugi izkušajo podobne izkušnje in simptome. Skupinsko svetovanje omogoča članom priložnost nudenja medsebojne pomoči in prakso altruizma. Priložnost za aktivno pomoč drugim izboljšuje oziroma stopnjuje lastno učinkovitost in samozaupanje. V skupini se spodbuja izražanje občutij, misli, ter spodbujajo reakcije na učne izkušnje. Skupina nudi priložnosti za igranje vlog, za prakticiranje primernih vedenj. Vključevanje psihodrame in

gestalt tehnik ustvarja situacijo »tukaj in zdaj« skupinske izkušnje. Ko klienti naletijo na probleme ali situacije v času programa, so spodbujeni, da jih »prinesejo v skupino«, facilitatorji in člani skupine skupaj obravnavajo problem, skrb ali situacijo, in ta izkušnja spodbudi kliente, da prepoznajo zdrave načine upravljanja konfliktov in reševanja problemov. Za adolescenco je značilno, da je posameznik izpostavljen naraščajočim zahtevam po odločanju, povečanemu eksperimentiranju z različnimi identitetami in vlogami, zato so spodbude v skupini posebej pomagajoče v teh razvojnih procesih. Iniciative skupine zagotavljajo mehanizem za predelavo (procesiranje) komunikacije, odločanja, vodenja in stilov reševanja problemov. Procesiranje izkušenj, iniciativ in drugih doživljajskih aktivnosti je kritičnega pomena za stimulacijo zavedanja in spreminjanja (Nadler in Luckner 1992 v Hill 2007).

N. Hill (2007) pravi, da poudarek na skupinskem svetovanju ne zmanjšuje pozitivnih strani individualnega svetovanja. Mnogi tovrstni programi prepoznajo prednosti drugih metod učenja skozi refleksijo. Srečanja individualnega svetovanja so lahko integralni del teh programov.

Med implementacijsko fazo socioterapevtskih programov v naravi je velika pozornost usmerjena na transferenco. Transferenca pomeni proces, med katerim se klient odzove svetovalcu kot »virtualna reinkarnacija staršev ali druge pomembne, pomenljive figure iz preteklosti« (Peterson in Nisenholz 2005 v Hill 2007). Transferenca je močan medij v svetovanju za raziskovanje nerešenih odnosov z drugimi. Transferenco v okolju narave, divjine se izkusi drugače kot v institucionalnem okolju (npr. v šoli, v ustanovi s področja duševnega zdravja). Posameznik je oddaljen od vsakdanjega življenjskega okolja in vpet v mrežo koncentriranih interakcij znotraj skupine. Glavni transferenčni problem, pravi Hillova (prav tam), predstavlja mladim s težavami pri odraščanju pomanjkanje zaupanja v odrasle, ki so v pozicijah moči. Program socioterapevtskega tabora v naravi omogoča aktivno in intenzivno pojavljanje transferja.

Kot ugotavlja N. Hill (2007), združujejo programi taborov za mlade v naravi, ki so terapevtsko naravnani, koncepte realitetne terapije, vedenjske terapije, psihoanalize Alfreda Adlerja²⁴. V okviru konceptov, vezanih na realitetno terapijo dajejo izvajalci programov

²⁴ Svoje delo je začel s Sigmundom Freudom v okviru psihoanalitičnega gibanja. V začetku 20. stoletja se je bil osvobodil Freudove šole in tvoril šolo neodvisne psihoterapije in osebnostne teorije, ki jo je imenoval individualna psihologija. Poznan je zlasti po konceptu manjvrednostnega kompleksa ter po konceptu družbene koristnosti posameznika. Poudarjal je holistični pogled na človeka, saj je verjel, da je človek nedeljiva celota; da je povezan in združen s tistim, kar ga obdaja. Njegovo izhodišče je bilo, da so ljudje po naravi ustvarjalni,

terapevtskih taborov za mlade poseben pomen t. i. konceptu uspešnih in zgrešenih identitet ter teoriji izbire. Narava adolescentov teži k izgradnji uspešne identitete, vendar po Glasserju (1998 v prav tam) ta napredek lahko zavira pomanjkanje izkušnje ljubezni in vrednosti oziroma pomembnosti. Skupinska izkušnja terapevtskega tabora v naravi omogoča medij za izkušnjo biti vreden in uspešen. Večina programov terapevtskih taborov v naravi vključuje načela upravljanja vedenja. Oblikovanje, jačanje pozitivnih vedenj in reševanje problemov so temeljne komponente vedenjske teorije, ki so v teh programih uporabljene. Cilji tretmaja so opredeljeni v ciljnih in merljivih vedenjih, tako da je ocena napredka lahko hitra in jasna. Terapija Alfreda Adlerja se v kontekstu teh programov ukvarja predvsem s pomanjkljivimi cilji adolescentov. Hillova (prav tam) nadalje ugotavlja, da mnogo programov terapevtskih taborov za mlade daje poudarek eklektičnemu pristopu k svetovanju, kar pomeni, da svetovalec preuči osebnost posameznika in njegove potrebe ter nato izbere najbolj primerne koncepte in tehnike iz široke vrste teorij. Mcleod (1998 v Creagh 2010) pojasni razliko med eklektičnim pristopom in integrativnim pristopom, ki sicer oba kombinirata vidike vseh treh osnovnih šol, ki jih poznamo na področju svetovalnega in terapevtskega dela – kognitivno vedenjske (osredotoča se na um in vedenje), psihodinamične (osredotoča se na um in psiho) in humanistične (osredotoča se na odnos in eksistenco), in pravi, da če svetovalec pri integrativnem pristopu običajno uporabi izhodišča maksimalno treh različnih teorij, pri eklektičnem pristopu glede števila uporabljenih teorij ni omejitev. Če je za integrativni pristop značilna teoretična narava, je za eklektični pristop značilna tehnična narava. Če je za eklektični pristop značilno, da uporabimo tisto, kar je na voljo, se z uporabo integrativnega pristopa ustvarjajo novi pristopi. Če eklektični pristop pomeni osredotočiti se na razlike, pomeni integrativni pristop osredotočiti se na podobnosti.

Pri nas je Stritih (1992) pri postavitvi teoretskih izhodišč za vodenje socioterapevtskih taborov in kolonij za otroke izhajal iz teorije o fazah razvoja skupine, teorije komuniciranja ter teorije postavljanja omejitev (po Ginottu 1969). A. Kos (1977e v Mesec 2006, 24) kot glavne konceptualne in metodološke značilnosti terapevtskega dela Stritiha in njegovih sodelavcev v koloniji na Rakitni navaja: socioterapijo, skupinsko terapijo, nedirektivno terapijo, terapijo »tu in sedaj«, terapijo, ki ni izhajala iz poprejšnjih diagnostičnih ugotovitev,

aktivni in usmerjeni k sprejemanju odločitev. Človeško naravo vodi neznana ustvarjalna sila. Ljudje so v prvi vrsti socialna bitja, njihova dejanja usmerjajo družbene sile. Po njegovi teoriji ni nihče, tudi če ima psihološke motnje, bolan. Medtem ko se je Freud opiral na biološko naravo človeka, je Adler večji pomen dajal socialnim vidikom in osebnim ciljem posameznika. Njegova terapija se uporablja pri zdravljenju vseh oblik psihičnih motenj. Posebej učinkovita je pri zdravljenju razvojnih in vedenjskih težav. Zlasti se ukvarja z zdravljenjem motenj osebnosti, ki so povezane z občutki manjvrednosti, kot je npr. socialna anksioznost (Disorders. org 2012).

terapijo, ki je bila usmerjena predvsem v krepitev otrokovih lastnih psihičnih in socialnih moči ter sposobnosti obvladovanja, terapijo usmerjeno predvsem na razvoj socialnega jaza; terapijo, usmerjeno na izravnavanje deficitov govora in izražanja.

Weston (Weston in drugi 1999 v Hill 2007) pogreša več empiričnih izkazov o učinkovitosti terapevtskih programov v naravi za mlade s težavami v odraščanju ter druge ranljive mlade, čeprav, kot pravi, metaanalize, ki so jih opravili avtorji, kot so Wilson in Lipsey (2000) ter Bedard s sodelavci (2003), zagotavljajo v neki meri empirično podporo učinkovitosti tovrstnih programov. Metaanaliza Wilsona in Lipseyja, ki je vključevala 28 študij programov socioterapevtskih taborov za mlade v divjini ter variable – antisocialno vedenje, nagnjenost k ponavljanju kaznivih dejanj, trajanje vključenosti v program, intenzivnost programa in terapija, je potrdila rezultate, ki govorijo v prid učinkovitosti takšne intervencije pri mladih, ki tvegajo. Potrdila je, da so skupine mladih v obravnavi izkazale manj antisocialnega in delinkventnega vedenja v primerjavi s kontrolnimi skupinami. Tako so na primer le iz 29 odstotkov obravnavanih skupin udeležencev taborov poročali o kasnejši delinkvenci v primerjavi s stopnjo 37 odstotkov v kontrolnih skupinah udeležencev taborov. Avtorja sta menila, da jima je s študijo uspelo tudi dokazati, da so pozitivni rezultati izvajanja tovrstnih programov taborov značilno višji, če programi združujejo tako skupinsko in individualno svetovanje kot družinsko svetovanje. Do te ugotovitve sta avtorja prišla na način, da sta v multiplo regresijo vključila variable, kot so: trajanje programa, intenzivnost programa, terapija kot napovedovalka delinkvence in antisocialnega vedenja. Bedard (Bedard in drugi 2003 v Hill 2007) se je posebej osredotočil na 37 terapevtskih programov v divjini za mladoletne delinkvente, ki jih je kot takšne opredelil pravni sistem. Njegova metaanaliza je vključevala variable, kot so: sprememba vedenja, interpersonalne veščine, samopodoba, koncept jaza, nagnjenost k ponavljanju kaznivih dejanj (recidivizem). Rezultati študije omenjenega avtorja govorijo o tem, da so terapevtski programi v divjini bolj učinkoviti od pripornih in pogojih programov glede stopnje povratništva, povečanega občutka lastne vrednosti, izboljšanja vedenj in interpersonalnih veščin.

Tisto, kar omenjene analize ne nudijo, je po mnenju Westona (Weston in drugi 1999 v Hill 2007) odgovor na vprašanje, kateri specifični dejavniki so najbolj terapevtski in kakšne so dolgoročne koristi za vključene. Gass (1995 v Hill 2007), Wilson in Lipsey (2000 v Hill 2007) so zapisali, da je večina študij o terapevtskih programih za mlade v naravi bila deležna kritik zaradi pomanjkanja primerjalnih oziroma kontrolnih skupin, majhnih raziskovalnih vzorcev, pomanjkanja pozornosti zavajajočim variablam, skromno zasnovanih metodologij,

odsotnosti longitudinalnega spremljanja udeležencev. Po drugi strani menijo, da so konceptualna ogrodja in praktične aplikacije terapije v naravi dobro zasnovane. Pozornost empirični validaciji modela obravnave je po besedah avtorjev nujen naslednji korak, ki bo zagotovil standarde kot vodilo praktikom na področju duševnega zdravja pri razvoju terapevtskih programov za mlade s težavami pri odraščanju in druge ranljive mlade v naravi. Hillova (2007) je prepričana, da metaanalize o terapevtskih programih za mlade v naravi zagotavljajo močno empirično podporo, odkar vključujejo opravljene študije s kontrolnimi ali primerjalnimi skupinami in natančneje specificirajo napredke v izboljšanju ciljnih vedenj.

5.2 Šport v socialno-intervencijskem kontekstu: socialno-integrativno športno delo z ranljivimi in socialno izključenimi mladimi

Priložnosti socialnega dela z ranljivimi mladimi zunaj klasičnih institucij socialnega varstva se med drugim kažejo na primer tudi v načrtno izbranih športnih programih,²⁵ razširjeni so tudi programi, ki se ukvarjajo z aplikacijo umetnostnih prvin v oblike dela z ranljivimi mladimi.²⁶ O slednjih ne nameravam posebej pisati, saj se je v odmerku prostora za predstavitev teoretskih izhodišč v magistrskem delu smiselno posvetiti le predstavitvi metode potapljanja pri vključevanju ranljivih skupin mladih v nadaljevanju, relevantnim vsebinam.

Šport, poudarjajo Theeboom in sodelavci (2011), je univerzalna dejavnost z univerzalnim jezikom in je nanjo zato mogoče gledati kot na možen instrument za odstranjevanje ovir tako med udeleženci kot neudeleženci športne dejavnosti. Športna aktivnost (s primernimi obremenitvami) je sinonim za zdrav, aktiven način življenja. Fizična aktivnost je za mlade biološka potreba, saj razvija in krepi delovanje organov, vpliva na zgradbo in držo telesa, učinkuje prav posebej na gibalni aparat, srčno-žilni ter centralni živčni sistem, na kri, dihala in prebavila, na boljšo uravnoveženost motoričnih in psihičnih zmogljivosti. Telo utrjuje na način, da se prilagodi na nove obremenitve. Po Etnieretu in sodelavcih (1997 v Coalter 2005)

²⁵ Coalter (2007) ugotavlja, da je sicer pogosto v uporabi dihotomija med tradicionalnimi in alternativnimi športnimi programi, vendar pravi, da takšnega razlikovanja ni potrebno posebej poudarjati, ker ostaja precej ohlapno v smislu, kakšne so posebnosti tradicionalnih in alternativnih organiziranih športnih praks in kako so te povezane s širšimi družbenimi rezultati; in tudi, kakšna je uporabnost takšnega razlikovanja. Poleg tega delitev na tradicionalne in alternativne športne programe po mnenju avtorja povzroča nevarnost ustvarjanja prepada oz. razkola med t. i. mainstream in nemainstream programi, kar posledično lahko negativno vpliva na socialni potencial športa pri mladih, zlasti pri socialno ranljivih skupinah.

²⁶ Glej npr. Kobolt, Sitar – Cvetko in Stare 2005 – *Gledališko ustvarjanje kot socialno integrativno delo z mladimi*. V: Socialna pedagogika 9 (3): 229–264.

ter Lindnerju (1999 v prav tam) izboljšuje fizična aktivnost tudi kognitivne sposobnosti (boljši odzivni čas, boljši spomin, boljše zaznavanje, boljše sposobnosti pojasnjevanja) zaradi povečanega krvnega pretoka skozi možgane oziroma hitrosti sproščanja kemičnih signalov – možganskih živčnih prenašalcev (nevrotransmitterjev). Profesor F. Coalter z Inštituta za športne raziskave pri Univerzi v Stirlingu je v svojem članku »*The Social Benefits of Sport*« iz leta 2005 pozornost bolj kot fiziološkim učinkom športne aktivnosti raje namenil socialni naravi, ki jo ima večina športnih dejavnosti. Športna aktivnost, po prepričanju Coalterja, ne pripomore le k izboljšanju posameznikovega fizičnega in mentalnega zdravja (pri slednjem poudarja zlasti pozitiven učinek na razpoloženjska in čustvena stanja, na impulzivnost ter na samopodobo), k boljši energetski opremljenosti, k izboljšanju lastne učinkovitosti in k občutku pristojnosti, k učinkovitejši izrabi prostega časa, k vzporednemu razvoju ob športnih veščinah tudi socialnih veščin, k spreminjanju odnosov in vrednot, temveč posamezniku omogoča tudi boljšo socialno vključenost (vzpostavljena je raven pogostosti srečevanj z drugimi s podobnimi interesi in cilji, vzpostavljajo se prijateljske mreže, oblikujejo se počitniške skupine itd.) in pripadnost širšim socialnim omrežjem (avtor na tem mestu piše o vplivu pozitivnih socialnih omrežij na zdravje posameznika). Športna aktivnost, pravi Coalter (prav tam po Thomasu 1995, Forrestu in Kearnsu 1999), namreč spodbuja družbeno interakcijo in vključuje elemente, ki so ključnega pomena za razvoj skupnosti. Avtor športno aktivnost vidi in razume tudi kot gradnik socialnega kapitala²⁷ (močne skupnostne mreže, civilna infrastruktura, vključenost v organizacijsko življenje v skupnosti, občutek lokalne identitete, solidarnost, enakost, visoka stopnja osebne zaupanja in recipročna podpora), ki zmanjšuje občutek socialne izolacije ter prispeva k večji socialni kohezivnosti. Športna aktivnost, po Coalterju (prav tam), posredno predstavlja tudi preventivno in zgodnjo intervencijsko strategijo v smislu pomoči mladim, da ne razvijejo ali da opustijo tvegana, družbeno nesprejemljiva, asocialna vedenja. Pravi, mlade izpostavljene tveganjem se odmakne stran od kriminalne kulture njihovih vrstniških skupin in se jim predstavi modele pozitivnih vlog.

Športna aktivnost, meni Coalter, pomaga mlademu človeku dvigovati samozavest in širiti njegova obzorja. Po Taylorju (1999 v prav tam) sta povečana samozavest in samodisciplinarnost ključni lastnosti, ki jo posameznik pridobi s sodelovanjem v športni dejavnosti, in ki

²⁷ Po P. Bourdieu (1986 v Baranja in drugi 2010, 5-6) vključuje socialni kapital družbene vezi, stike in odnose. Avtor ga opredeli kot skupek dejanskih ali potencialnih virov, ki so združeni v mrežo bolj ali manj institucionaliziranih odnosov, poznanstev, ali z drugimi besedami, s članstvom v skupinah. Posameznikov socialni kapital se lahko opredeljuje z velikostjo socialnega omrežja, vsoto akumuliranih virov (kulturnih in ekonomskih) in s tem, kako uspešno jih lahko posameznik upravlja.

zmanjšujeta nagnjenost mladih k delinkvenci oziroma k mladoletniški kriminaliteti. Težnja h kriminalnim dejanjem in asocialnemu vedenju je v funkciji dolgočasje. Športna dejavnost, ki odgovarja na mladostnikove razvojne potrebe po dogodivščinah, avanturizmu, navduševanju in avtonomiji, je »protistrup« zoper dolgočasje in zoper slabo uporabo njihovega prostega časa²⁸ (Coalter in drugi 2000).

Po Coalterju (prav tam) udejstvovanje v športu mlade posredno spodbuja tudi k izobraževanju in vseživljenjskemu učenju. Avtor opozarja na številne raziskovalce, ki ugotavljajo pozitivni vpliv športne aktivnosti mladih na njihove izobraževalne dosežke. Poudarja, da mladi, utečeni sodelovanja s svojimi trenerji, inštruktorji, znajo vzpostavljati tudi partnerstva s pedagoškimi in drugimi delavci. Odločitev za določeno športno aktivnost lahko pripomore tudi k lažji odločitvi glede nadaljnje izobrazbene in/ali poklicne poti.

5.2.1 Pristop »Šport plus (+)«

Danes različne družbene iniciative uporabljajo športne zvrsti, torej ne samo zaradi športa samega po sebi, temveč tudi kot sredstvo, ki služi različnim socialnim namenom, pogosto v zvezi s posebnimi ciljnim skupinami (npr. mladimi, starejšimi, invalidi, socialno ogroženimi). Na šport se vse pogosteje gleda kot na sredstvo za izboljšanje položaja prikrajšanih skupin v družbi, na primer v zvezi s socialnim vključevanjem in participacijo, za spodbujanje socialne kohezije, preventivo pred prestopništvom oz. kriminalnim vedenjem (De Knop in Theeboom 1999; Theeboom in drugi 2008b).

Tamás Doczi (2011) poudarja, da čeprav šport velja za enega od najbolj odprtih družbenih podsistemov, ni nobenega dvoma, da sta diskriminacija in neenak dostop še vedno izziv na tem področju. Kljub temu je, pravi Doczi, v zadnjih obdobjih šport vedno bolj priznan kot orodje za socialno vključevanje marginaliziranih skupin.²⁹ Oblikovalci politik naslavljajo nalogo raziskovalcem, da dokažejo dodano vrednost športa; da raziščejo in pojasnijo, pod

²⁸ Coalter (2005) v članku ob teh razmišljanjih povzema nekatere zanimive podatke študije »*The Contribution of the Arts and Sport to Neighbourhood Renewal and Reducing Social Inclusion*« (Institute of Leisure and Amenity Management – ILAM 1999) o tem, da se je na primer pri populaciji mladih Britancev, ki so bili vključeni v supervizirane športno-rekreacijske dejavnosti in so jih organizirali ter vodili drugi mladi, stopnja mladoletniškega kriminala zmanjšala kar za 40 odstotkov. Na račun zmanjšanega vandalizma mladih je skupnost prihranila do 200.000 £, za 70 odstotkov se je zmanjšalo tudi število telefonskih klicev policije.

²⁹ Coalter (2007) opozarja, da je potrebno razlikovati med socialnim vključevanjem v šport in socialnim vključevanjem s pomočjo športa. Pojasnjuje, da prvo pojmovanje poudarja procese, ki se pojavljajo v okviru športa (enakopravno sodelovanje, izboljšanje športnih veščin), drugo pojmovanje se nanaša na možnosti, ki lahko nastanejo zaradi sodelovanja v športu znotraj drugih kontekstov (osebni/socialni razvoj, regeneracija skupnosti/socialni kapital).

kakšnimi pogoji se šport lahko uporablja kot sredstvo za socialno integracijo.³⁰ Šport v tej vlogi prevzame tudi intervencijsko vlogo.

Elbe Anne Marie in Agergaard Sine (2012) ugotavljata tudi, da večina skupnosti postaja vse bolj multietničnih. Vse več je priseljencev ali njihovih potomcev. Mednarodne kot tudi danske študije, pravita, potrjujejo, da je sodelovanje v športu lahko učinkovit način za doseganje socialne vključenosti, vendar šport in predvsem športni klubi lahko služijo tudi za izključevanje etničnih manjšin.

Kot pravijo Feinstein in Robson (2005) ter Mahoney (Mahoney in sodelavci 2005), se je izkazalo, da v primerjavi z večino drugih prostočasnih dejavnosti³¹ in pobud (npr. mladinskih gibanj, mladinskih centrov itd.) športne dejavnosti nudijo bogate kontekste za doseganje t. i. težje dostopne mladine. Prav tako, poudarjata Feinstein in Robson, se je tudi potrdilo, da imajo bolj mnogotere koristi, ki izhajajo iz dejavnosti organiziranega športnega vključevanja, prikrajšane skupine mladih s socialnimi in izobrazbenimi deficiti ter družine, ki prebivajo v t. i. visoko rizičnih soseskah.

Po Coalterju (2007), Crabu (2006 v Coalter 2010), Nicholisu (2007 v Coalter 2010), Standfordu in sodelavcih (2006 v Coalter 2010) obstaja široko soglasje, da če športi igrajo širšo družbeno vlogo v življenju mladih, bi morali biti del širšega projekta, kjer zagotavljanje športa ni edini strateški cilj. Pred kratkim je takšen pristop postal znan kot »šport – plus«, ki se nanaša na specifične in namerno razširjene ter prilagojene športne programe, ki so usmerjeni v doseganje širših rezultatov. (Coalter 2010) Merila, ki predstavljajo prakso t. i. športa – plus, za mlade določajo, da športne dejavnosti potekajo v obliki rednih srečanj, potekajo pod nadzorom in vodenjem odrasle osebe, organizirane so z namenom razviti določene športne sposobnosti in s športom povezane cilje. Športne aktivnosti so obogatene in prilagojene v smislu doseganja širših družbenih oziroma socialnih ciljev pri mladih, praviloma starih med 14 in 25 let (Coalter 2007; Mahoney in drugi 2005).

Coalter (prav tam) se posebej dotakne doživljajskih programov s športno vsebino za ranljive skupine mladih. Dosedanje izkušnje po mnenju avtorja kažejo, da moramo v primeru teh

³⁰ Coalter (2007) opozarja, da sta integracija skozi šport in udeležba v športu sami po sebi dve različni stvari. Ozka osredotočenost na športno sodelovanje z implicitno domnevo, da bo udeležba vodila k integraciji, je privedla tudi do omejenih vpogledov o tem, kako najbolje podpirati in izboljšati športne prakse pri delu s socialno ranljivimi skupinami, katerih namen je doseganje rezultatov na socialnem področju.

³¹ Inherentne strukturne značilnosti in specifične fizične, kognitivne in taktične sposobnosti, elementi igre in tekmovalnosti, naravnost na pravila, so tisti elementi, ki izrazito razlikujejo na športu temelječe dejavnosti od drugih organiziranih prostočasnih oblik aktivnosti.

skupin mladih oblikovati majhne skupine ali posamezne aktivnosti, ki ne bodo tekmovalnega značaja, kjer bodo cilji individualno opredeljeni, in kjer bo obstajal minimalen obseg formalnih pravil in standardov. Precejšnji del mladostnikov, opozarja Coalter, namreč zavrača organizirane mainstream športne aktivnosti, ki vsebujejo elemente, ki so podobni tistim, v katerih doslej ravno zaradi že omenjenih dejavnikov niso bili uspešni. Svetuje, da mora biti program dejavnosti prosto odprt in brez rigidne organiziranosti. Še zlasti za rehabilitacijo mladostnikov, za zmanjšanje nagnjenja k ponavljanju kaznivih dejanj Coalter (po West in Crompton 2001) priporoča uporabo doživljajskih aktivnosti na prostem, ki ustvarijo širši socialni kontekst za delo. Coalter sklepno ugotavlja, da je privabljanje posameznikov v programe športnih dejavnosti z vidika vseh omenjenih pozitivnih vplivov stvar socialnega marketinga, ki pomeni korak dlje od uporabe konvencionalnih, tradicionalnih pristopov.

Že v 70. letih prejšnjega stoletja je D. Hellison razvil model Učenja osebne in družbene odgovornosti (ang. Teaching Personal and Social Responsibility; v nadaljevanju TPSR), ki je do danes ohranil pomembno vlogo znotraj ponekod samostojno razvitega študijskega področja Pozitivnega razvoja mladih (ang. Positive Youth Development – PYD³²), ki se prvenstveno ukvarja s proučevanjem tega, kako uspešni so mladi v procesu kognitivnega, socialnega, fizičnega, emocionalnega, osebnega, družbenega, poklicnega oz. kariernega razvoja. Model je postal vpliven na področju razvoja programov, ki si prizadevajo izboljšati tako telesno zdravje oziroma fizično pripravljenost, kot pospešiti psihosocialni razvoj (osebna in družbena odgovornost) zlasti ranljivih, tveganju izpostavljenih mladih prek športa in fizičnih aktivnosti (Hellison 1995; Hellison in Walsh 2002 v Baker in Forneris 2012, 78). Kot poudarja človek z dolgoletnimi izkušnjami dela z otroki in mladostniki s težavami pri odraščanju v manj uglednih ameriških mestnih šolah, prejemnik nagrade predsednika Mednarodnega olimpijskega komiteja, sta vidika osebne in družbene odgovornosti posameznika komplementarna in ju je kot takšna potrebno integrirati v programe »pozitivnega razvoja mladih« (Hellison 2010). Potrebno je, pravi Hellison, ustvarjati kontekst programov, znotraj katerega imajo mladi priložnost oblikovati odnose z drugimi in se ciljno učiti

³² »Pojem »pozitivni razvoj mladih« je splošno uporabljen kot filozofija ali pristop, ki promovira niz smernic, kako lahko skupnost podpre mlade ljudi, da bi odrasli v kompetentne in zdrave ljudi ter polno razvili svoje potenciale. Mogoče ga je razumeti tudi kot naravni proces razvoja otroka in adolescenta, posebno sposobnost odraščanja mlade osebe, ki zna razumeti okolje in v njem delovati. Označuje lahko programe ali organizacije, ki promovirajo načrtno vrsto aktivnosti, ki pospešujejo sposobnost odraščanja mladih.« (Kern 2006, 74). Koncept pozitivnega razvoja mladih obsega širok niz razvojnih potreb v nasprotju z deficitarnimi modeli, ki postavljajo v žarišče edinole probleme mladih. Za izvajalce pomeni pristop k razmišljanju o mladih, ki je osredotočen na njihove razvojne potrebe, zmožnosti, vire moči, na njihove slabosti in probleme (Kern 2006, 49–50 po Gebek 1993).

pomembnih življenjskih veščin in zdravih navad. Pri učenju osebne in družbene odgovornosti prek uporabe telesne oziroma športne vzgoje gre po besedah avtorja za integracijo in ponotranjanje kode, ki mlademu človeku daje strukturo, vrednote in notranjo disciplino za življenje. Organizacijske subjekte, ki se odločijo za takšen pristop k obravnavi mladih (običajno manjše mladinske organizacije, socialne službe, tudi službe za obravnavo mladoletnih prestopnikov, storilcev kaznivih dejanj pri policiji³³), označuje Hellison za neke vrste alternativnih šol s TPSR kurikulumom. Pedagoški delavci TPSR programov so kvalificirani trenerji, specializirani za različne vrste fizičnih aktivnosti na področju zagotavljanja splošnega zdravja in dobrega počutja (tj. inštruktorji joge, plesni inštruktorji hip hop, nogometni, ragbi, kickboks trenerji, itd.). Zunanji partnerji so lahko srednje in visoke šole, ki si s temi organizacijami zaradi vzajemne koristi delijo denarna sredstva, ki jih na primer ministrstvo za izobraževanje namenja šolam za izvajanje ukrepov za zmanjšanje nasilja in kriminala, šoskega osipa ipd., nudijo pa tudi pomoč z logistiko in infrastrukturo. Organizacije, ki izvajajo programe TPSR, pogosto sodelujejo s študenti fakultete za šport, ki so usposobljeni za pomoč pri izvajanju in vrednotenju programa.³⁴

Hellison (prav tam) poudarja, da so tovrstnim programom najbolj predani mladi, ki so dobili priložnost za vnovično vključitev v šolski sistem zaradi njihovih vedenjskih izboljšav in večje pripravljenosti za učenje in izobraževanje.

5.2.2 Dileme in odprta vprašanja o dodani vrednosti športa pri doseganju osebnih razvojnih ter širših družbenih ciljev v primeru ranljivih in socialno izključenih mladih

Coalter (2007) opozarja, da niso vse vrste športov primerne za številne ranljive skupine mladih, za mlade podvržene različnim tveganjem. Potrebno je, pravi, v tem primeru biti osredotočen na potrebe, ki jih ti mladi morajo zadovoljiti, bolj kot na samo športno aktivnost.

³³ Gre za t. i. v lokalno skupnost usmerjeno policijsko delo (»Community policing«), ponekod govorijo kar o policijskem socialnem delu. Leta 1995 sem se ob obisku Delray Beach Police Department v Miamiu na Floridi, lahko osebno seznanil, kako potekajo treningi ameriškega nogometa mladih, ki jih policija obravnava zaradi storitve kaznivih dejanj, skupaj s policisti.

³⁴ Študenti poskrbijo, da je celotno dogajanje na srečanjih oziroma na usposabljanjih posneto. Uporabljajo programsko orodje »Logbook« za vodenje zapisov dnevnika. Zunanji evalvatorji teh programov, da bi bolje razumeli njihov vpliv, pogosto uporabljajo orodje PSRQ (Li, Wright, Rukavina, Pickering 2008), multidimenzionalne lestvice za zaznano samoučinkovitost (Bandura 1990) in druga orodja za merjenje vrednosti komponent psihosocialnega razvoja in fizične aktivnosti. Sami izvajalci programov se običajno poslužujejo vodenja beležk s pripombami in opisi napredkov udeležencev. Vsi sodelujoči v programu opravijo polstrukturirani intervju, da bi izvajalci na ta način pridobili bolj poglobljeno razumevanje izkušenj mladih v programih (Baker in Forneris 2012).

Pri delu s socialno ranljivimi mladimi je, kot ugotavlja Vertonghen (2011), vse bolj prisotno učenje borilnih veščin, kot so boks, kick-thai boks, judo, karate, aikido, prvič zaradi njihove privlačnosti za mlade, in drugič zaradi pričakovanih vzporednih socialno psiholoških učinkov participacije mladih v teh športnih aktivnostih. Vendar, pravi avtor, vzbuja vključevanje ranljivih mladih v borilne veščine mešane občutke. Večje število študij je proučevalo povezave med cilji in vplivi programov borilnih veščin za mlade. Medtem ko nekateri avtorji opisujejo pozitivne vplive praks izvajanja borilnih veščin na osebni razvoj mladostnika (npr. Lakes in Hoyt 2008 – Increased prosocial behaviour; Wargo, Spurrison, Thorne in Henley 2007 – Increased self – esteem; Zivin in drugi 2001 – Decreased violence level), pa so nekateri drugi nasprotno prepričani, da je uporaba nekaterih borilnih veščin pri adolescentih lahko problematična, ker naj bi te celo prispevale k porastu asocialnega vedenja ter k povečani stopnji agresivnosti med njimi.³⁵ Glede boksa se pojavljajo celo nekateri pozivi, da bi ga bilo potrebno za osebe mlajše od 16 let prepovedati, ker je mogoče njegove negativne vplive utemeljevati z zdravstvenimi, filozofskimi in etično-družbenimi ugotovitvami (American Academy of Pediatrics 1997; Gauthier 2009; Pearn 1998 v Vertonghen 2011). Ta različnost pogledov se po mnenju Vertonghena (prav tam) pojavlja zaradi dejstva, da v opravljenih študijah niso upoštevani nekateri kontekstualni dejavniki, kot je strukturna kakovost borilnih veščin, vrsta inštruiranja oz. vodenja, usmerjanja; karakteristike udeležencev in njihov socialni kontekst, ki imajo prav tako lahko vpliv na socialno-psihološke rezultate praks borilnih veščin pri vključenih mladih.³⁶ Po mnenju avtorja ne gre spregledati vloge tudi drugih socialnih variabel, kot so socialnoekonomski status vključenih, vrsta njihovega bivališča, kulturno ozadje, vključenost staršev v šport. Vertonghen za proučevanje psihosocialnega vedenja mladih, vključenih v športne dejavnosti, ki so v domeni služb pomoči mladim, oziroma za pomoč pri razumevanju tega, ali obstajajo razlike v karakteristikah in socialnem kontekstu sodelujočih v športnih aktivnostih, priporoča uporabo nekaterih psihometričnih instrumentov – Vprašalnika percepcije uspeha (Perception of Success Questionnaire - Roberts, Treasure in Balague 1998) za merjenje ciljne usmerjenosti mladostnikov, Vprašalnika za merjenje fizične agresivnosti (The Physical Aggression subscale of the Aggression Questionnaire - Buss in Perry 1992) in Vprašalnika moči in težav (The Strengths and Difficulties Questionnaire - Goodmann 1997).

³⁵ Beltran Carrillo in drugi (2012), Elling in Claringbould (2005), Endresen in Olwens (2005) so npr. avtorji, ki opozarjajo, da je sodelovanje mladih v športu v nekaterih primerih bilo povezano tudi z negativnimi rezultati.

³⁶ Študija, ki jo je Vertonghen izvedel za namen priprave svoje doktorske disertacije, je pri določanju kontekstnih dejavnikov vključevala poglede in izkušnje 98 mladih vključenih v judo, aikido, kick-thai boks, 15 trenerjev in 68 staršev.

Vertonghen (2011) opozarja, da številne študije o socialnopsiholoških učinkih praks borilnih veščin na ranljive mlade osvetljujejo vlogo vaditelja pri vplivanju na izkušnje mladih pri športni aktivnosti (npr. Fraser-Thomas, Côté in Deakin 2005; Smith, Smoll in Curtis 2007), da pa številne tovrstne študije niso upoštevale tudi učnih metod vaditeljev borilnih veščin (npr. Daniels in Thornton 1992; Endresen in Olweus 2005; Steyn in Roux 2009). Pravi, da pa v primeru, da so učni pristopi že bili upoštevani, je njihov opis pogosto ostal preveč splošen. Nekatere kvantitativne raziskave so, kot ugotavlja Vertonghen, bile oblikovane z namenom, da se razišče, kako mladi izkusijo učne pristope njihovih učiteljev borilnih veščin, s tem, da so upoštevale zaznano motivacijsko klimo.³⁷

V raziskavi, ki so jo avtorji Theeboom, Knop in Wylleman predstavili v prispevku »*Martial arts and socially vulnerable youth: An analysis of Flemish initiatives*« iz leta 2008, so bili s kvalitativno metodologijo proučevani cilji, pristopi in osebne izkušnje izvajalcev programov borilnih veščin (učiteljev oz. trenerjev in koordinatorjev) za socialno ranljive mlade v Flandriji v Belgiji. Čeprav so vsi anketiranci po vrsti zelo pozitivno ocenjevali vplive njihovih programov borilnih veščin na mlade, s katerimi se ukvarjajo, pa avtorji raziskave ugotavljajo, da ne gre za bistveno drugačne učinke programov na mlade, kot bi jih bilo mogoče sicer doseči z redno udeležbo mladih v športu ali nekaterih drugih družbenih dejavnostih. V kontekstu tega je Coalter (2007) formuliral obširno vprašanje, na katerega ni, kot pravi, še do danes zasledil dovolj celostnega odgovora: Kateri športi in športni procesi ustvarjajo katere rezultate, za katere udeležence in v katerih okoliščinah? Coalter meni, da je študije, ki proučujejo socialnopsihološke učinke, mogoče primerjati s tistim, kar je pri računalniškem programiranju in inženiringu programske opreme znano kot »pristop testiranja črne škatle« (ang. »black box testing approach«). To pomeni, pravi avtor, da se raziskovalci osredotočajo na rezultate programa brez analiziranja vsebine programa. To po avtorjih, kot so Dalje, Petitpas, Cornelius, Van Raalte in Jones (2005 v Coalter 2007), pomeni, da je empirični izkaz glede neposrednega kavzalnega odnosa med sodelovanjem v športih in socialnopsihološkimi rezultati pomanjkljiv oz. nezadosten. Večina študij ne more z vso zanesljivostjo potrditi, da je določeno vedenje ali naravnost posameznika rezultat oziroma posledica njegove vključenosti v določen šport. To je prav tako lahko posledica selektivne naravnosti

³⁷ Ames (1992 v Vertonghen 2011) je uspel prepoznati dve motivacijski klimi, in sicer, gospodovalno klimo, pri kateri učitelj borilnih veščin v prvi vrsti posveča pozornost trudu oziroma naporu učenca pri izboljšanju tehnike, in izvedbeno klimo, pri kateri učitelj borilnih veščin v prvi vrsti spodbuja učenca, da bi tehniko prek tekmovalne naravnosti izvedel bolje od drugih. Ames je verjel, da se karakteristike gospodovalne klime bolj pojavljajo pri učiteljih borilnih veščin, ki prevzamejo tradicionalni učni pristop (enoten poudarek na mentalnih in fizičnih elementih), medtem ko se karakteristike izvedbene klime bolj pojavljajo pri športnem (poudarek pozitivnim učinkom na fizično, duhovno in socialno stanje posameznika, ter pozornost tehničnim omejitvam glede na specifična tekmovalna pravila) in učinkovitostnem pristopu (poudarek učinkoviti uporabi tehnik v boju).

programa. Če karakteristike mladostnikov niso v sozvočju s tistimi, ki veljajo za določen šport, mladostnika takšna vrsta športa ne bo privlačila ali jo bo opustil. Kakorkoli, po mnenju številnih avtorjev bi lahko bilo inadekvatno ali celo nemogoče določiti kavzalni odnos, ker določene vrste športov v specifičnem kontekstu lahko vodijo do določenih vrst rezultatov, medtem ko te iste vrste športov v drugačnem kontekstu nujno ne vodijo k istim rezultatom oz. ciljem (Coalter 2007; Petitpas in drugi 2005; Theeboom, Haudenhuyse in De Knop 2010 v Vertonghen 2011).

Ustvarjanje trdne baze znanja in izkušenj o tem, kako s športom doseči širše družbene rezultate, se torej izkaže za precej težko nalogo. Lawson (2008 v Vertonghen 2011) je prepričan, da imamo še vedno opraviti z nezadostnim vpogledom v nujne pogoje za uspešnost programov v smislu ustvarjanja prek športa dodane vrednosti. Tovrstno znanje je po njegovem mnenju še vedno krhko in ne dovolj poglobljeno. Najti je treba, pravi Lawson, vrzeli v znanju, ko gre za prepričanja ali zgodbe o socialnih koristih rezultatov pri športni vključenosti mladih. Green (2008, 132) trdi, da je prepričanje, da šport gradi karakter, tako zakoreninjeno, da se tako izvajalcem kot sodelujočim ne zdi potrebno, da bi se od tu dalje še ukvarjali z razumevanjem mehanizmov, kako posebne športne prakse prispevajo k rezultatom na socialnem področju funkcioniranja posameznika. Tudi med drugimi družboslovnimi znanstveniki, ki se ukvarjajo s področjem športa, narašča spoznanje, da je baza kumulativnih dokazov za razvojno in socialno vlogo športa v povezavi s specifičnimi ciljnim skupinami razmeroma šibka. Na primer Coalter (2011) trdi, da na športu osnovane družbene prakse večinoma temeljijo na pretiranih obljubah ali pomanjkanju intelektualne jasnosti. Pogosto ni jasno, zakaj se predpostavlja, da ima lahko sodelovanje v posameznih programih športne dejavnosti določene vplive na ljudi, ki sodelujejo v njih. Osnovna, pogosto dvomljiva logika, pravi avtor, je, da športni rezultati (npr. razvijanje veščin), doseženi z določeno stopnjo organiziranega športnega vključevanja, sčasoma privede do vmesnih sprememb na individualni ravni (npr. pro-socialni razvoj, ki v zameno lahko vodi do širše družbene spremembe, npr. socialne kohezije). Vendar so ti procesi, ki pripeljejo do teh sprememb neznani in malokdaj formulirani. Kaj se resnično zgodi v socialnih praksah, ki temeljijo na športu, je predmet t. i. raziskovalnih prostih con³⁸ (prav tam).

³⁸ Pozornost prav nanje je usmeril Haudenhuyse (2012) v svoji doktorski disertaciji z naslovom »The Potential of Sports for Socially Vulnerable Youth«.

6 POTAPLJANJE KOT SOCIALNOINTEGRACIJSKA METODA ZA DELO Z RANLJIVIMI MLADIMI

6.1 Večrazsežnostni vidik potapljanja: športni, tehnični, zdravstveni, socialni in terapevtski vidik

Pelizzari in Tovaglieri (2004, 2) nas spomnita, da se je življenje razvilo v vodi, kjer ima človek tudi svoje korenine. Dandanes, pravita, se je »človek že precej oddaljil od svojega izvora, se prilagodil življenju na kopnem, zato mu je vodno okolje postalo tuje. Vendar spomin na prazgodovino ostaja skrit v človeku, v njegovih genih in v nekaterih lastnostih telesa«.

Po besedah anonimnega avtorja uvodne spletne strani Združenja inštruktorjev potapljanja Slovenije je s potapljanjem človeku uspelo uresničiti prastare sanje o osvajanju novih okolij. Njegova želja spoznati življenje pod vodo se pojavi že v predantičnem času. Šele v zadnjih šestdesetih letih, zaznamovanih z vsestranskim razvojem potapljaške opreme je potapljanje med ljudmi spodbudilo širši interes.

6.1.1 Potapljanje kot tvegana športna dejavnost

Za večino tistih, ki se ukvarjajo s potapljanjem, le-to predstavlja priljubljeno obliko adrenalinske rekreacije. Po podatkih potapljaških klubov se število navdušencev nad potapljanjem iz leta v leto povečuje. Po oceni di Salvatorea Capodiecici (2009) iz Združenja zdravstvenih psihoterapevtov v Benetkah se s potapljanjem po svetu danes ukvarja že več kot milijon ljudi. Mnenja o tem, ali je potapljanje mogoče šteti za športno aktivnost, še vedno ostajajo različna. Nekateri v potapljanju ne prepoznajo elementov športa, medtem ko so drugi, zlasti profesionalni inštruktorji potapljanja prepričani, da gre za športno zvrst. Ne nazadnje delovanje šol potapljanja opredeljuje Zakon o športu in nekateri podzakonski akti, ki opredeljujejo vrhunski šport in za državo pomembne športne panoge. Med potapljaške športe se prišteva plavanje s plavutmi in hitrostno potapljanje, podvodni ribolov, potapljanje na vdih (apnea), podvodno orientacijo, podvodni hokej, ragbi in druge inačice (Združenje inštruktorjev potapljanja 2009).

Po Burnik in Tušak (1999) spada potapljanje ob športih, kot so npr. alpinizem, ekstremno kajakaštvo, globinsko potapljanje, nordijski skoki, padalstvo, ekstremno smučanje itd. med rizične športe. Rizični športi so po Breivik (1995 v Kajtna 2003) vsi športi, pri katerih je možnost hujše poškodbe ali smrti, ki sta sestavni del dejavnosti. Za te športe je značilno predvsem večje tveganje, kajti vsak športnik si postavlja težje zahteve, višje meje. V tem, pravi Breivik, se rizični športi razlikujejo od drugih klasičnih športov, ki so lahko tudi ekstremni, a ne v pogledu rizičnosti.

Za N. Gibb (2013), inštruktorico avtonomnega potapljanja v odprtih vodah, potapljanje ne predstavlja nevarnosti, če se potapljač temeljito usposobi in sledi smernicam varnega potapljanja, uporablja ustrezno potapljaško opremo ter upošteva raven svojih potapljaških izkušenj. Ob tem navaja podatek iz poročila organizacije »*Divers Alert Network*« (DAN) za leto 2010 o tem, da se smrtni primer pri potapljanju zgodi na 211.864 potopov. To razmerje, meni Gibbova, ne more biti negodno, če za primerjavo npr. upoštevamo, da se je v ZDA leta 2008 zgodila ena prometna nesreča s smrtnim izidom na 5.555 registriranih voznikov, ali da je Nacionalni center za zdravstvene statistike v ZDA v letu 2004 beležil primer smrtne žrtve nosečnice na 7.692 nosečnic zaradi zapletov pri nosečnosti; da se je v letu 2000 v ZDA pripetila ena nesreča padalca s smrtnim izidom na 116.666 padalskih skokov, nadalje, da se med maratonskimi tekači pojavi ena smrtna žrtev zaradi nenadnega zastoja srca na 126.626 maratonskih tekačev. Statistično gledano je potapljanje sorazmerno varno, čeprav Gibbova priznava, da gre pri nizanju takšnih podatkov, celo iz različnih časovnih obdobj za posploševanje, govorimo pa tudi le o smrtnih žrtvah med potapljači, ne pa tudi o njihovih poškodbah.³⁹

Tudi pri že omenjeni neprofitni medicinski in raziskovalni organizaciji »*Divers Alert Network*« (2000), ki se ukvarja s problematiko varnosti in zdravja rekreativnega potapljanja, trdijo, da je zaradi nenehnih izboljšav na področju standardov usposabljanja in opreme pri potapljanju, dviga ravni ozaveščenosti o tveganjih pri potapljanju, potapljanje danes razmeroma varno. Opozarjajo pa, da tveganje pri potapljačih kritično povečuje zlasti prisotnost nekaterih psihičnih motenj (npr. globoka depresija, manična depresija, bipolarna motnja, shizofrenija, fobije, paranoidne blodnje in halucinacije, suicidalna nagnjenost),

³⁹ Pojavljajo se tudi študije, v katerih avtorji nasprotno dokazujejo nevarnost te podvodne dejavnosti. Tako je po študiji dveh japonskih raziskovalcev T. Ikeda in H. Ashida iz leta 2000 (»Is recreational diving safe?«) rekreativno potapljanje tudi do 62-krat bolj tvegano kot vožnja z avtomobilom, medtem ko je v ameriški študiji iz leta 1970 (»Deaths During Skin and Scuba Diving in California in 1970«) njen avtor J. M. Lansche celo ugotavljal, da je potapljanje tudi do 96-krat bolj tvegano kot vožnja z avtomobilom. Pri ugotavljanju stopnje tveganja je bil uporabljen indeks prometnih in potapljaških nesreč s smrtnim izidom na milijon ur vožnje z avtomobilom oziroma na milijon ur rekreativnega potapljanja.

predvsem zaradi sposobnosti odločanja in odgovornosti do drugih potapljačev. Potreben je skrben pregled morebitne medikamentozne terapije posameznika, ki je lahko vzrok za spremembo njegovega duševnega stanja. Potapljanje pod vplivom določenih zdravil je lahko enako nevarno kot npr. vožnja pod njihovim vplivom v prometu, poudarjajo pri »Divers Alert Network«, zato nekatere študije pozornost posvečajo proučevanju interakcij med fiziološkimi učinki potapljanja in farmakološkimi učinki zdravil. Posameznikom s prej omenjenimi psihičnimi motnjami, posameznikom, pri katerih se kaže, da niso v stiku z realnostjo, se potapljanje odsvetuje. Dobra fizična in psihična kondicija je predpogoj, da bi zmanjšali tveganja, ki jih s seboj prinaša potapljanje. Slednje je tudi ena redkih športnih aktivnosti, kjer je pomen psihične kondicije pred pomenom fizične kondicije. Potrebno je najprej učinkovito aktivirati um, da se vzpostavi čim boljše fizično stanje. Iz tega razloga gre velik pomen pripisati področju klinične psihologije v medicini potapljanja, ki se ukvarja s študijami tveganega vedenja, ki upoštevajo biološke, vedenjske in kognitivne pristope.⁴⁰

Po mnenju avtorja naslovnega članka *Podvodna psihologija* H. Kostanyana (2009) o podvodnem življenju in potapljanju so med temeljnimi skupinami dejavnikov, ki lahko povzročijo izgubo življenja potapljača: 1) individualne značilnosti in fizično stanje potapljača (iracionalni strahovi – fobije, živčna in nemirna narava, neizkušnost in pomanjkanje

⁴⁰ Psihološke in psihiatrične reakcije pri potapljanju je obravnaval že Behnke v svojem članku leta 1945 v *American Journal of Psychology*. Gre za začetek znanstvenega zanimanja za psihologijo podvodnih dejavnosti (znanost na meji med podvodno medicino, psihologijo in športno medicino, psihiatrijo in psihoterapijo). V 60. letih so bile raziskave na tem področju še vedno v pionirski fazi. Leta 1968 je Gianfranco Bernardi na mednarodnem simpoziju o podvodni medicini predstavil svoj referat z naslovom *Psihologija podvodnih športov*, v katerem je trdil, da pri potapljačih ne gre za prave športnike. V zgodnjih 60. letih so avtorji, kot so Sessa, Pallotta in Fati, proučevali zavestne in nezavestne motive za potapljanje, medtem ko se je Tatarelli posvečal proučevanju introvertiranosti pri potapljačih. V 70. letih, v času pohoda eksperimentalne psihologije so raziskovalci, kot so npr. Ross, Biersner in Ryman, proučevali zlasti učinke globine in stresa v nevarnih situacijah v podvodnem okolju na potapljača, opravljene pa so bile tudi študije o osebnosti potapljačev. Griffiths, Steel in Vaccaro so v tistem času proučevali strah potapljača in povezavo med potapljanjem in sprostitevni tehniki. John Adolfsen, ameriški raziskovalec, psiholog, avtor številnih študij o prilagodljivosti človeka podvodnemu okolju, je proučeval človeško funkcioniranje in vedenje v hiperbaričnem okolju. V 80. letih so raziskovalci, kot so Odone, Reggiani, Vassalo, Oelker in Rotunno, odkrivali psihodinamične osnove podvodne psihologije. Uporabili so psihodiagnostične tehnike in fenomenološko analizo, s katerimi so skušali pojasniti navidezno neskladje v osebnostnih lastnostih skupin potapljačev. Izhajali so iz teze, da večina podvodnih nesreč ni naključnih, temveč so posledica nezavednih razlogov. Lewis in Baoblelay, Griffith, Steel, Vaccaro, Heyman in Rose, Mears in Cleary, Biersner, McHugh, Rahe so nadaljevali s študijami o stresu potapljačev in njihovih kognitivnih osebnostnih značilnostih. Wiliam Morgan, direktor katedre za psihologijo športa na Univerzi Wisconsin – Madison, je s svojimi študijami v 80. letih največ prispeval k psihološkim raziskavam na področju podvodnih dejavnosti, zlasti na področju anksioznosti in paničnih napadov pri potapljanju. V 90. letih je Jennifer Hunt uporabila psihoanalizo za analitično preučitev izziva tveganja pri potapljanju, povezanega z nesrečami. Leta 1999 sta Nevo in Breitstein predstavila študijo *Psihološki in vedenjski vidiki potapljanja*, s katero sta utemeljevala, da so osebe, ki prakticirajo potapljanje, v primerjavi s tistimi, ki ga ne, bolj nagnjeni k tveganju in pustolovščinam, kažejo več moškosti in več agresivnega naboja ter manjšo nagnjenost k tesnobi (Capodiecchi 2009).

samozavesti, slabost in bruhanje, fizična utrujenost, omotica, vpliv alkohola in drog, fizična nepripravljenost, poškodbe in bolezni, podhladitev), 2) socialni dejavniki (izguba partnerja ali skupine pod vodo, pomanjkljivo zavarovanje na površini, osamljenost), 3) težave s potapljaško opremo, ter 4) nevarnosti podvodnega sveta (močni tokovi, hladna in temna voda, velike in nevarne morske živali, visoko tveganje pri potapljanju v jame in razbitine). H. Kostanyan pravi, da se nesreče pri potapljanju večinoma dogajajo zaradi motenj v delovanju organizma potapljača, iz psiholoških razlogov, kot je na primer pojav panike (ki jo razumemo kot duševno reakcijo na dejansko ali zaznано grožnjo, zaradi česar oseba izgubi nadzor in sposobnost za logično razmišljanje), ki izklopi moč, razum in prisebnost. Oseba v takšnih razmerah osredotoči vso svojo pozornost na strahove. Panika, opozarja avtor, vodi v katastrofo, ne le zato, ker gre za izgubo samonadzora, temveč tudi zaradi določenih fizioloških sprememb v telesu. Vzrok osemdesetih odstotkov vseh smrti pod vodo je, kot ugotavlja Konstanyan, prav panika. Nesreče pri potapljanju se dogajajo tudi zaradi utrjenosti (fizični odziv na stres) in sindroma nenadne smrti (odziv srca na stres). Fizični odziv na stres je v celoti odvisen od fizičnega treninga potapljača, njegove opreme in drugih značilnosti okolja. Zaustavitev srca pod vplivom stresa je razumljivo posebej tvegano za ljudi z različnimi srčnimi boleznimi.

6.1.2 Skladnost osebnostnega profila potapljačev z osebnostnim profilom rizičnih športnikov

Pri potapljanju imajo osebnostne lastnosti posameznika pomembno vlogo, še zlasti v smislu psihološke priprave na varno potapljanje. Znanstveno pedagoški delavci s področja športne psihologije pri Fakulteti za šport v Ljubljani, kot so Burnik, Tušak in Kajtna, so mnenja, da lahko govorimo o skladnosti osebnostnega profila potapljačev z osebnostnim profilom rizičnih športnikov. Kajtna (2003) v kontekstu te vzporednice spomni, da so v preteklosti posameznike, ki so se ukvarjali z rizičnimi športnimi dejavnostmi opredeljevali kot nerazumneže z določeno vrsto razvite patologije, z izkrivljenim pogledom nase in na svet, vendar so številne znanstvene študije pokazale, da gre za zdrave osebnosti, celo za zelo zrele osebnosti, ki so v veliki meri podobne vrhunskim športnikom in imajo višjo potrebo po stimulaciji⁴¹, kar bi lahko služilo kot razlaga, zakaj se ukvarjajo z rizičnimi športi. Na splošno

⁴¹ Potrebo po stimulaciji – dražljajih, opredeljuje Zuckermann (v Tušak in Tušak 2003) kot potezo, ki jo označuje iskanje različnih, novih, kompleksnih in intenzivnih občutij in izkušenj ter pripravljenost zaradi teh izkušenj fizično, socialno, pravno in finančno tvegati. Avtor trdi, da obstajajo med ljudmi prirojene razlike v

so številne študije, ki so preučevale osebnostne značilnosti tistih, ki se ukvarjajo s športnimi aktivnostmi v primerjavi s tistimi, ki se z njimi ne ukvarjajo, na primer pokazale, da so športno aktivni posamezniki praviloma bolj odprti navzven v komunikaciji z okoljem (Eysenck 1982 v Tušak in Tušak 2003), imajo močnejšo potrebo po storilnosti (Davis in Mogk 1994, 1995 v prav tam), so psihično bolj stabilni (Kane 1978 v prav tam), imajo boljšo emocionalno samokontrolo (Ogilvie in Tutko 1966 v prav tam), so manj anksiozni⁴² (Martens 1976 v prav tam), bolj samozavestni in izražajo več zaupanja vase (Ogilvie 1968; Durand Bush in Salmela 2002 v prav tam) ter večjo stopnjo odgovornosti (Bruner 1969 v prav tam). Kajtna (2004) je pri svojem raziskovanju naredila korak dlje in primerjala osebnostne značilnosti, vrednotne orientacije športnikov, ki se ukvarjajo z rizičnimi športi, športnikov iz nerizičnih športov in nešportnikov. Tudi njeni izsledki raziskave so potrdili, da gre v skupini tistih, ki se ukvarjajo z rizičnimi športnimi aktivnostmi, za čustveno stabilne ljudi,⁴³ ki jim užitek ni v ospredju. Poleg pri dimenziji čustvene stabilnosti so tudi pri dimenziji vestnosti in dimenziji energije bili športniki rizičnih športov v ospredju pred športnikih drugih športov. Kajtna ugotavlja, da so dejanja velike večine športnikov rizičnih športov premišljena, nadalje, da svoje obljube dosledno izpolnjujejo in delujejo odgovorno, so pa tudi najbolj odprti do drugih ljudi⁴⁴ in so radi v družbi (niso samotarji). Glede vrednot (avtorica jih opredeli kot

spособnosti prenašanja oziroma tolerantnosti vseh modalitet dražljaja oziroma v načinu soočanja s senzornim inputom. Ljudi deli na zmanjševalce in povečevalce dražljajev. Zmanjševalci so tisti, ki zmanjšujejo intenziteto dražljajev, ki jih zaznavajo, dobro prenašajo dražljaje in izražajo veliko potrebo po njih. Povečevalci pa povečujejo moč zaznanih dražljajev in jih zato težje prenašajo. Rajši imajo manj stimulacije. Večina ljudi je nekje vmes med zmanjševalci in povečevalci. Ugotovljeno je, da so športniki zmanjševalci, kar pomeni, da imajo rajši višji nivo stimulacije (Berger in Donnely v Tušak 1999).

⁴² Anksioznost predstavlja negativna občutja, ki se razprostirajo na kontinuumu od rahlih občutkov neprijetnosti in negotovosti do neznosnih občutkov groze (Tušak in Faganel 2004). Že zelo zgodaj so ugotovili, da anksioznost negativno vpliva na izvedbo kakršnekoli naloge. Anksioznost kot osebnostna lastnost predstavlja osebnostno dispozicijo na določene stresne dražljaje reagirati s specifično stopnjo anksioznosti oz. generaliziranega strahu. Stanje anksioznosti se nanaša na trenutno emocionalno stanje, za katerega so značilni strah, zaskrbljenost in napetost (tenzija). Anksiozno stanje je odziv organizma na stresorje. Poteza anksioznosti pa je splošna predispozicija osebe, da zaznava določene situacije kot ogrožujoče in odgovarja nanje z različno stopnjo stanja anksioznosti. Osebe, ki imajo izrazito potezo anksioznosti, mnoge situacije zaznavajo kot ogrožujoče in nanje reagirajo s prekomerno stopnjo intenzivnosti stanja anksioznosti.

Več raziskovalcev je razločevalo med dvema širokima konceptoma: kognitivnim stanjem anksioznosti (kognitivna zaskrbljenost) in somatskim stanjem anksioznosti (emocionalni stres). Stanje kognitivne anksioznosti je mentalna komponenta stanja anksioznosti, ki jo povzroča strah pred negativno samopodobo kot grožnja samospoštovanju, slabo samoizpolnitvijo oziroma nedoseganjem zastavljenih ciljev. Stanje somatske anksioznosti predstavlja fiziološki oziroma efektivni del anksioznega stanja in se neposredno odraža s stopnjo fiziološkega stresa. Fiziološki odziv zajema frekvenco srčnega utripa, povečano intenziteto dihanja, potne roke, žgečkanje v trebuhu, suha usta in napetost v mišicah (Tušak in drugi 2003).

⁴³ Emocionalna stabilnost se odraža v odsotnosti oz. zmanjšani prisotnosti labilnih razpoloženj, depresivnosti in potrnosti, slabega počutja, hitre vzdražljivosti, občutljivosti, sanjarjenja, napetosti. Čustvena stabilnost kaže pozitiven čustven odnos do sveta in drugih ter sposobnost koncentracije (Kajtna 2004).

⁴⁴ Ekstravertiranost označuje družabne osebe, osebe, ki imajo potrebe po vzpostavljanju stikov z drugimi, ki hitro sklepajo prijateljstva, so impulzivne in živahne, aktivne in podjetne. Ekstravertiranost izraža višji nivo socialnih spretnosti, ki so značilne za športnike (Kajtna 2004).

neke splošne motivacijske cilje, ki se jim skuša slediti v vsakodnevnom delovanju) predstavnikov rizičnih športnikov, pravi, da rizične športnike zelo privlači, da bi izkusili vse, kar je sploh mogoče izkusiti, želijo si potovanj v nove in nenavadne kraje, imajo izraženo željo po ukvarjanju z razburljivimi in nevarnimi športi, želijo si nenavadnega in razburljivega življenjskega sloga. Stimulacije in nove dogodke iščejo tako, da ne kršijo družbenih pravil, tudi ne potrebujejo pretiranih zabav, temveč delujejo sami ali z enakomislečimi. Posameznikom, ki se ukvarjajo s športnimi aktivnostmi, ki sodijo v skupino rizičnih športov, Kajtna pripisuje zanesljivost in natančnost, redoljubnost in delavnost, »mirno kri«⁴⁵, potrpežljivost in ne pretirano zaskrbljenost, odprtost za novosti, ustvarjalnost in izvirnost, inteligentnost in občutljivost. Pomembne so jim tudi uspešnost, zgled, čutne vrednote, vznemirljivo življenje, prosti čas, zabava, spolnost in prosto gibanje.

Po Zuckermanu (1979 v Foster 2003) so potapljači bolj pripravljeni sodelovati v dejavnostih, ki vključujejo tveganje, večja je verjetnost, da vozijo motorna kolesa in avtomobile hitreje kot drugi, bolj verjetno je, da eksperimentirajo z »rekreacijsko drogo«, kot je marihuana, bolj so pripravljeni sodelovati kot prostovoljci v nenavadnih eksperimentih in se vključiti v dejavnosti, o katerih predhodno vedo zelo malo. Avtor jim pripisuje celo takšne lastnosti, kot je večja spolna aktivnost z različnimi partnerji, pogostejše spolno eksperimentiranje, večje zanimanje za igre na srečo, za provokativno umetnost in za druženje z nenavadnimi prijatelji in znanci.

6.1.3 Osnovne tehnike potapljanja in usposabljanje

Pri obravnavi našega programa potapljanja za ranljive skupine mladih v nadaljnjem besedilu magistrskega dela se ves čas osredotočam na t. i. avtonomno potapljanje, vendar je zaradi osnovnega razumevanja pojmov smiselno opredeliti tudi drugi dve osnovni vrsti potapljanja – potapljanje na vdih in tehnično potapljanje. Najstarejša in najbolj naravna tehnika potapljanja, pravzaprav abeceda vseh disciplin športnega potapljanja je *potapljanje na vdih* (apnea) oziroma prosto potapljanje. Vsi potapljaški tečajji za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo (z akvalungami) se začnejo s prostim potapljanjem. Pri potapljanju na vdih potapljač preplava, prebije določen čas pod vodo brez pomoči priprav za dihanje, torej z zrakom iz

⁴⁵ Kot poudarjata Bednarik in Tušak (2001), je mirnost pri potapljačih nujno potrebna, saj je napaka lahko pogosto kaznovana s hudimi posledicami. Potapljač se mora mirno odzvati na različne izvore stresa in težav. Mirnost oz. obvladanost vključuje samozaupanje, dobro prenašanje obremenitev in frustracij, dobro voljo, optimizem in pripravljenost na hitro ukrepanje. Nizka vrednost kaže nasprotno razdražljivost in zaskrbljenost.

pljuč, ki ga vdihne z enim vdihom. Podvodna apnea je povezava telesa z razumom, saj le s tehnikami obvladovanja telesa z razumom lahko dosežemo dobre rezultate. V apnei igra zelo močan vpliv psihološka sposobnost posameznika in šele nato fizična moč. Potapljanje na vdih se je razvilo v športne discipline – kategorije, ki imajo določene posebne pogoje potapljanja, brez plavuti, s konstantno obtežitvijo, s spremenljivo obtežitvijo, brez omejitev. Osnovna oprema za prosto potapljanje vključuje masko, dihalko in plavuti. (Fortič 2012) Pri *avtonomnem potapljanju* se potapljač potopi z opremo za dihanje pod vodo (z avtonomno potapljaško opremo), ki vključuje jeklenko s komprimiranim zrakom ali ustrezno mešanico plinov z regulatorjem ter kompenzator plovnosti do globine 40 m bodisi v jezero, reko, morje, druge odprte vode. Pri tretji kategoriji – *tehničnem potapljanju* gre za potapljanje z ustrezno avtonomno potapljaško opremo globlje od 40 m v jezerih, rekah in drugih odprtih vodah ter vsako potapljanje v podzemnih jamah, rudnikih, izvirih ali podzemnih vodotokih oz. pod ledom. Meja med rekreativnim in tehničnim potapljanjem je zelo zabrisana. Tehnični potopi so načeloma bolj zahtevni potopi. Najboljši približek definicije tehničnega potopa je potop, pri katerem potapljač ne more v katerem koli trenutku zaključiti potopa in se dvigniti na površino. Torej v kategorijo tehničnega potapljanja sodijo: dekompresijski potopi, potopi v prostore (jame, razbitine), potopi pod led ipd. Tehnični potopi nujno zahtevajo poznavanje posebnih tehnik potapljanja.

Potapljač mora imeti v skladu z merili, ki so opredeljeni v Uredbi o merilih za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo (Ur. l. RS 65/97, 81/03), zaščitno potapljaško obleko, masko, dihalko, plavuti, tlačno posodo za plin z manometrom, regulator dihanja, kompenzator plovnosti, pripomoček za rezanje, potapljaško bojo, globinometer, potapljaško uro ali potapljaški računalnik ter kompas, ki ju mora imeti vsaj en potapljač v paru potapljačev. V Zakonu o varstvu pred utopitvami (ZVU-UPB1, Ur. l. RS 42/07) so opredeljeni pogoji za usposabljanje. Tako sedemnajsti člen omenjenega zakona določa, da se »usposabljanja za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo lahko udeleži oseba, ki je psihofizično, zdravstveno in plavalno sposobna za potapljanje. Psihofizično stanje kandidatov za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo oceni oseba, ki vodi usposabljanje. Če vodja usposabljanja oceni, da kandidat ni v ustreznem psihofizičnem stanju za potapljanje, se lahko v usposabljanje vključi le po predhodnem zdravniškem pregledu. Šteje se, da je oseba plavalno sposobna, če v šestih minutah brez prekinitve in dodatnih pripomočkov preplava vsaj 200 metrov. Plavalno sposobnost kandidatov ugotovi oseba, ki izvaja usposabljanje za potapljanje, če plavalna sposobnost ni ugotovljena na drug način. V posameznih programih

usposabljanj se lahko določijo tudi strožja merila za psihofizično, zdravstveno ali plavalno sposobnost, kot so predpisane s to uredbo.

Po zakonskih predpisih se usposabljanje za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo izvaja v skladu s predpisi o športu. Programi usposabljanj se izdelajo v skladu s predpisi o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami. Usposabljanje za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo lahko izvajajo fizične in pravne osebe v skladu s predpisi o športu in uprava. Neposredno lahko usposabljanje za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo oz. tehnično potapljanje ter preverjanje znanja izvajajo le inštruktorji potapljanja, ki imajo pooblastilo v skladu z Uredbo o merilih za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo, pri tem pa jim lahko pomagajo tudi druge osebe.

V magistrskem delu glede na njen naslov, namen in cilje bralca ne nameravam obširneje seznanjati s teorijo in prakso potapljanja, ker bi to pomenil prevelik odmik iz konteksta razprave. S teorijo in prakso potapljanja se zainteresirani bralec lahko seznan v enem od številnih priročnikov za potapljanje.⁴⁶

6.1.4 Pozitivni učinki potapljanja na fizično in duševno zdravje

Potapljanje se odvija v vodi, od katere so odvisni vsi različni sistemi telesa. Voda iz celic odstranjuje strupene toksine, ki spremenijo potek kemičnih reakcij v telesu, kar moti normalno delovanje celic ali celo povzroči celično smrt. Dobra preskrba telesa z vodo tudi upočasnjuje proces njegovega staranja (Wilson 2014).

Večina literature šteje potapljanje za aktivnost, ki zmanjšuje stres. Za aktivnost, ki vključuje niz bio-psiho-fizioloških mehanizmov, katerih delovanje prispeva k zdravju in dobremu počutju (Morgan in drugi 2004). S tega vidika gledajo nekateri na potapljanje kot na inovativno wellness tehniko. Vzpostavlja se dvosmerna komunikacija med perifernimi organi in centralnim živčnim sistemom, med psihološko izkušnjo in fiziološko regulacijo (Porges, 2001, 2009). Več dejavnikov potapljanja sodeluje v modulaciji aktivnosti avtonomnega živčnega sistema. Na eni strani imamo porast parasimpatične aktivnosti, ki prispeva k mirnim občutjem, omogoča psihološko in fizično relaksacijo ter zmanjšuje ali preprečuje telesno

⁴⁶ Glej npr. priročnik avtorja Jacka Jacksona (2006): Priročnik za potapljanje z avtonomnim dihalnim aparatom, Tehniška založba Slovenije.

aktivnost (Cahn in Polich 2006). Na drugi strani gre za zmanjšanje srčne simpatične aktivnosti (ChouChou in drugi 2009), ki spodbudi telo in je osnovno sredstvo za reakcijo »boj ali beg«. Drugič, prek primerjalnih analiz med potapljanjem in tehnikami telesne meditacije je opaziti pomembne podobnosti, ki potrjujejo hipotezo, da lahko potapljanje omogoči meditativno zavest v smislu polnega zavedanja odzivanja svojega telesa. Meditacija je ključno psihološko stanje, ki zmanjšuje metabolično aktivnost. Povzroči mentalno in telesno sprostitve, izboljša psihološko ravnovesje ter prispeva k čustveni stabilnosti (Schmid in drugi 2010). Obstoj močnih podobnosti med pomirjujočimi učinki vzgona vode in vzhodnjaškimi tehnikami meditacije je ugotavljal tudi John C. Lilly, ameriški nevrofiziolog in psihoanalitik, utemeljitelj t. i. flotacijske terapije pri potapljanju⁴⁷, ki pomeni način, ko je telo v vodi v stanju popolne sprostitve. Plavajoče telo (kot plovec) z občutkom breztežnosti v mirnem okolju dovoljuje, da se um in telo regenerirata.

Rezultati preliminarne eksperimentalne študije, ki sta jo izvedla F. Cestaro in C. Di Credico (2012) s sodelavci z oddelka za psihologijo Universita degli studi Milano – Bicocca o pozitivnih psiholoških učinkih avtonomnega potapljanja⁴⁸, so prav tako potrdili, da se pri ljudeh, ki se ukvarjajo s potapljanjem, kaže veliko izboljšanje psihološkega stanja v primerjavi s kontrolno skupino. Raziskovalci so po enem tednu potapljanja ugotovili, da se je pri potapljačih značilno znižala raven njihove anksioznosti. Med drugim so ti občutili manj občutkov ogroženosti in se nanje manj intenzivno odzivali. Umiritev in oživitev telesa in duha učinkuje na poglobljeno transformacijo osebnosti, ki vodi k značilno nižji stopnji anksioznosti, k boljšemu odzivanju na situacije ali k manj možnosti do napadov panike. Pozitivni psihološki učinki potapljanja na čustveno uravnoteženost se še bolj izrazito kažejo pri moških potapljačih, medtem ko je učinek znižanja ravni anksioznosti še večji med potapljačicami.

Učinkovita dihalna in sprostitvena priprava pred potopom ne zagotavlja le minimalne porabe kisika, zaradi znižanja metabolizma, temveč povzroči tudi večje zavedanje lastnega duha in telesa, prinese notranji mir ter prispeva k varnejšemu potopu. Z razvijanjem pravilnega

⁴⁷ Znan tudi po svojih raziskavah v povezavi med delfini in ljudmi.

⁴⁸ Vzorec raziskovane populacije je zajemal 120 oseb, od tega jih je bilo 61 v eksperimentalni skupini (vključeni v dejavnost potapljanja) ter 59 v kontrolni skupini (ki so se ukvarjali z drugimi aktivnostmi, vendar ne s potapljanjem). Raziskovalci so uporabili niz merskih instrumentov: State – Trait Anxiety Inventory (Spielberger, 1983), Profile Of Mood States (McNair in drugi 1971), Fire Facet Mindfulness Questionnaire (Baer in drugi 2006). Meritve so raziskovalci opravili po prihodu raziskovane populacije v letovišče in dan pred njihovim odhodom iz letovišča. Med obema merjenjema je bil enotedenski časovni interval).

dihanja in z doseganjem notranjega miru je poskrbljeno za celoten sistem duha in telesa. Z redno vadbo dihanje najde harmonijo s telesom in ga tudi poveže z umom. Prvi korak do večjega zavedanja in boljšega občutenja lastnega telesa je izboljšanje dihanja. To pa omogočajo tudi mnoge meditativne tehnike, ki se običajno naslanjajo na dinamiko dihanja in uporabljajo dihanje s trebušno prepono kot osnovo, ki omogoča boljšo koncentracijo, sproščenost, krepi osredotočenost ter dviguje raven energije v telesu.

Trening sproščanja, na suhem ali v vodi, je za potapljača ključnega pomena. Ustvarja stimulanse, ki posameznika učijo poslušati telo ter ga nadzorovati. Med sproščanjem se sprostijo tudi mnoga potlačena čustva. Z močjo nadzora nad lastno zavestjo in telesom pa se poveča sposobnost samozavedanja ter zmožnost učenja. Z vključitvijo primerne mentalne asociacije se čustva lahko v vsakem trenutku predelajo, s čimer se odpravijo negativni čustveni vzorci. Z vadbo avtogenega treninga ali kakšne druge metode sproščanja je občutek notranje sproščenosti dosežen vedno hitreje in laže (Pelizzari in Tovaglieri 2004).

Pri potapljanju gre iz zdravstvenega vidika za kontrolirano dihanje. Potapljači so se naučili, da med potopom vedno dihajo počasi in globoko. Z globokim dihanjem se povečuje kapaciteta pljuč, krepi se dihalni sistem in pospešuje izločanje sluzi. To pa pomaga pri preprečevanju pljučnih bolezni in pri izboljšanju stanja pri bolezni, kot je npr. astma. Globoko dihanje pomeni več vnosa kisika v telo, in kot poudarja P. Pitchford, svetovno znani zdravnik in nutriopat, je kisik najpomembnejši element za normalno delovanje vseh fizioloških funkcij. Povišana raven kisika v telesu povečuje raven energije, spodbuja krvni obtok in ugodno vpliva na delovanje srca, pljuč in izboljšuje mentalne sposobnosti. Ko je dovolj kisika v telesu, se zmanjša potreba po poživilih in psihoaktivnih snoveh. Sproščeno, mirno stanje duha dokazano spodbuja pozitiven odnos posameznika do njegove okolice in preprečuje depresivna stanja (Dive The World 2011).

Potapljanje se večinoma izvaja v okolju s toplim podnebjem in obilo sonca. Številne študije potrjujejo, da ima sončna svetloba pomembne koristi za zdravje in pomaga pri preprečevanju bolezni, kot so npr. sezonska čustvena motnja (SAD), prehranske pomanjkljivosti in depresija. Ena od najpomembnejših prednosti sončne svetlobe je ta, da ta telo oskrbuje z vitaminom D. Ko sončna svetloba prodre skozi kožo, se ergosterol – provitamin vitamina D₂ (ki se nahaja pod kožo) pretvori v vitamin D hormonov. Ta vitamin spodbuja absorpcijo kalcija v črevesju in je odgovoren tudi za prenašanje kalcija v celicah. To zagotavlja moč kostem in povečuje

proizvodnjo endorfinov v možganih, ki prispevajo k zdravemu živčnemu sistemu. Vitamin D ima pomembno vlogo pri imunskem sistemu. Druga pomembna korist sončne svetlobe je, da pomaga ubiti bakterije in viruse in zato služi v boju preprečevanja okužb (prav tam).

Redno potapljanje izboljšuje in ohranja telesno kondicijo in vzdržljivost. Znanstveno je dokazano, da vsaka oblika redne vadbe izboljša delovanje srčno-žilnega sistema in zmanjšuje tveganje za srčno kap, težave krvnega obtoka. Izboljša se mišični tonus in moč. Povečan mišični tonus pomaga pri lažšanju napetosti in zmanjšanju bolečin v hrbtu, saj se s krepitevijo hrbtne mišice zniža tlak v hrbtenici (prav tam).

6.1.5 Socialna komponenta avtonomnega potapljanja

Socialna komponenta potapljanja je samoumevno pri nas, ki v Programu avtonomnega potapljanja z mladimi vzpostavljamo socialnodelavski odnos in stremimo k uresničevanju socialno opredeljenih ciljev, v središču pozornosti. Temeljni razlog za odločitev o uporabi metode potapljanja na področju socialnega mladinskega dela je v zavedanju, da je potapljanje šport, pri katerem v spremenjenih življenjskih okoliščinah zelo aktivno vplivamo na priučene mladostnikove osebne lastnosti. Zaradi nevarnosti in posledic napačnih ravnanj (dekompresijska bolezen, barotravma itd.) mora mladostnik načrtno sprejemati svoje odločitve. Mladostnik mora popolnoma zaupati svojemu inštruktorju, zavedati pa se mora tudi posledic svojih ravnanj ter tako aktivno prevzeti odgovornost za svoje življenje. Mirnost, odgovornost, disciplina, solidarnost so lastnosti, ki odlikujejo dobrega potapljača in tudi človeka, ki lahko »na suhem« dobro uspeva, ima kvalitetne odnose s soljudmi. Za zdravo samozavest posameznika je opravljen tečaj potapljanja velika plus točka, gre za osebno rast.

Osebe, ki se ukvarjajo s potapljanjem, se srečujejo s podobno mislečimi, med njimi se stkejo prijateljske vezi, povezujejo jih skupni interesi. Med njimi se razvije občutek povezane skupnosti. Potapljanje lahko posamezniku pomaga izboljšati odnos in komunikacijo do drugih. Zaradi nenehnega neposrednega stika z naravo postane posameznik okoljsko bolj odgovoren in ozaveščen. Izkušnje pri vodenju programa avtonomnega potapljanja za ranljive mlade so pokazale, da udeleženci programa na splošno postanejo bolj komunikativni, odprti navzven in odločnejši. Manj intenzivno je njihovo negativno čustvovanje. Znajo uveljaviti in braniti svoje interese in stališča, vendar tudi prisluhniti drugim, jim pomagati v težavah in

skupno razvijati ugodno socialno klimo in kohezivnost v skupini. Agresivnost posameznika dobi mesto v okviru družbeno dovoljenih oblik vedenja.

6.1.6 Terapevtsko potapljanje za socialno ranljive mlade

Potapljanje je bilo v terapevtski namen najprej uporabljeno pri osebah z oznako invalidnosti in za odrasle z duševno in fizično motnjo v razvoju. Terapevtsko potapljanje kot del rehabilitacije za ljudi z oznako invalidnosti in za odrasle z duševno in fizično motnjo v razvoju že dolgo ne velja več za inovativno idejo. Invalidne osebe se v Sloveniji organizirano potapljajo od leta 2002. Takrat je prva skupina šestih članov Zveze paraplegikov Slovenije s poškodbo hrbtenjače začela s tečajem potapljanja.⁴⁹

⁴⁹ V Sloveniji ima sedež Mednarodna zveza IAHD Adriatic, ustanovljena leta 2005. Deluje na področju širše jadranske regije in velja v svetovnem merilu za eno največjih organizacij, ki se ukvarjajo z učenjem potapljanja ljudi s posebnimi potrebami. Gre za neprofitno organizacijo, ki deluje na temelju prostovoljnosti. Zvezo so ustanovili potapljaški klubi iz treh držav (iz Slovenije, Hrvaške, BiH). V Sloveniji se je razvilo predvsem potapljanje ljudi s poškodbo hrbtenjače, na Hrvaškem predvsem potapljanje diabetikov, v BiH pa potapljanje žrtev min in njihovo usposabljanje za deminiranje. IADH Adriatic izvaja svoje aktivnosti v okviru treh programov: 1) Potapljanje skozi rekreacijo, ki je namenjeno gibalno ali kako drugače oviranim osebam brez mentalnih omejitev, 2) Program Potapljanje kot del rehabilitacije, ki vključuje med drugim del ljudi s poškodbo hrbtenjače v zgodnji fazi rehabilitacije, ter osebe z lažjo, zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju, namenjen pa je tudi vsem, katerih omejitve so velike. Gre predvsem za izkoriščanje pozitivnih učinkov hidroterapije; 3) Program izobraževanja in usposabljanja potapljačev in drugih ljudi brez omejitev za delo z ljudmi s posebnimi potrebami (IAHD Adriatic; <http://www.iahd-adriatic.org>).

Za danes vodilno avtoriteto na področju rekreacijskega potapljanja za ljudi z oznako invalidnosti velja HSA (Handicap Scuba Association), ki si prizadeva izboljšati fizično in socialno dobrobit invalidnih oseb s pomočjo potapljanja. Združenje deluje že od leta 1981. V Združenih državah Amerike je bil to najprej rehabilitacijski program za poškodovane vojne veterane. Pri združenju poudarjajo, da je potapljanje terapija, s katero se vsakodnevne omejitve in bolečine da zmanjšati ali jih celo odpraviti. Potapljanje označujejo za enega izmed najbolj dostopnih športnih oziroma rekreacijskih aktivnosti za ljudi z motnjami v telesnem, pa tudi z manjšimi motnjami v duševnem razvoju. Potapljanje, pravijo pri HSA, izboljšuje moč, zlasti mišično, dihanje, gibanje in samozavest. Invalidne osebe se v vodnih globinah lahko neovirano gibajo v vseh smereh. Občutek, ki ga doživljajo ti potapljači, je podoben občutkom, ki ga doživljajo astronauti v vesolju. V nasprotju z drugimi športnimi dejavnostmi tu invalidi ne potrebujejo več invalidskih vozičkov. Nenadoma izginejo vse omejitve, ki jih te osebe doživljajo v okolju na kopnem. Potapljanje je primerno tako za paraplegike, tetraplegike, amputirance, za ljudi z mišično distrofijo, s cerebralno paralizo, z Downovim sindromom, multiplo sklerozo (Handicap Scuba Association; <https://www.hsascuba.com/>).

Doktor Daniel Becker, vodja pediatrične terapije na Inštitutu Kennedy Krieger in nevrolog na John Hopkins University of School of Medicine v Baltimoru poroča o doživljanju fizičnih in psihičnih izboljšav vojnih veteranov pri potapljanju. Pred potopom so raziskovalci naredili serijo nevroloških in psiholoških testiranj, ki so merili mišične krče, nadzor motorike, senzorično občutljivost na svetlobo, tudi simptome depresije, obsesivno-kompulzivno motnjo, sovraštvo, post-travmatske stresne motnje na vzorcu desetih paraliziranih veteranov in devetih zdravih udeležencev. Na nivoju fizičnih izboljšav (delovanje mišic, motorika, občutljivost na dotik itd.) so bile ugotovljene izboljšave do dvajsetih odstotkov, ponekod celo do tridesetih odstotkov. Udeleženci so doživeli padec obsesivno-kompulzivnih simptomov, depresije in posttravmatske stresne motnje. Kot poudarja Becker, je ta študija pokazala neverjetne rezultate glede obratne nevroloških funkcij in občutnega izboljšanja simptomov post-travmatske stresne motnje v tako izredno kratkem času (po samo štirih dneh potapljanja) (John Hopkins Medicine 2011). Že skoraj trideset let stara študija Williamsona in sodelavcev (Williamson in drugi 1984) *Izbor in usposabljanje invalidov za potapljanje: medicinski in psihološki vidiki* je potrdila trditev, da lahko potapljanje izboljša tudi fizično samopodobo invalidov.

V Svetovalnici Fužine smo pred desetletjem spoznali, da potapljanje ni zgolj ustrezna metoda za doseg terapevtskih ciljev le v primeru oseb z oznako invalidnosti in v primeru odraslih z duševno in fizično motnjo v razvoju, pač pa bi lahko s pridom kombinacijo psihoterapije in potapljanja uporabili tudi pri delu s socialno ranljivimi mladimi. Takšen pristop bi brez lažne skromnosti, če ne na svetu, pa vsaj v neposredni bližini pomenil svojevrsten unikum. Danes lahko na osnovi zbranih informacij z vso gotovostjo potrdimo svoj status pionirjev na tem področju. Izhodišča našega programa avtonomnega potapljanja za ranljive skupine mladih bom podrobneje predstavil v naslednjem poglavju. Na tem mestu predstavljam nam edini sorodni program potapljanja za ranljive skupine mladih, ki mi ga je v mednarodnem okolju uspelo zaslediti.

Potapljaški program »Dive Kulture« iz Združenih držav Amerike, ki ga sponzorira »Latin American Health Institute« in je nastal aprila leta 2008 (torej štiri leta po začetku izvajanja našega Programa avtonomnega potapljanja za ranljive skupine mladih v Sloveniji) kot pilotni projekt, ki je vključeval skupino 12 mladostnikov⁵⁰ iz »Boys and Girls Clubs of Chelsea in Dorchester«, je namenjen visoko rizičnim mladostnikom s čustvenimi in vedenjskimi težavami, marginalnim skupinam mladih, starih med 13 in 21 let iz urbanih mestnih sosesk, ki doživljajo stres, katerega izvor je v družini, v nasilju v skupnosti, v doživljanju revščine, v travmatičnih izkušnjah, ki jih povzročajo številne zlorabe in zanemarjanja. Kot takšne jih identificirajo in napotijo v program skupnostni centri, kot so »Boys and Girls Club«, »YMCA – Young Men's Christian Association«, druge neprofitne organizacije, »Department of Youth Services«, »Department of Children and Families«, sodišča, okoljske organizacije. Program, po besedah programske direktorice L. Medrano, poskuša prekiniti krog nasilja in travm z možnostjo odkrivanja varnega alternativnega sveta. V programu, ki pomeni tudi eksotično dogodivščino, se mladi ob pridobivanju potapljaških znanj učijo socialnih veščin za boljše obvladovanje življenja, deležni so okoljske vzgoje ter terapevtske pomoči. Mladi, proti katerim je uveden kazenski postopek, lahko koristijo tudi pravno pomoč. Cilj programa je udeležence strokovno izobraziti in usposobiti do te stopnje, da imajo priložnost kasneje se zaposliti v t. i. okoljski industriji oziroma v sektorju zelenih delovnih mest oziroma sodelovati v programih promocije zdravja. Izvajalci spremljajo nadaljnjo poklicno kariero udeležencev

⁵⁰ Glede uspešnosti programa nam je programska direktorica L. Medrano poročala, da jih je devet med njimi uspešno zaključilo program in pridobilo certifikat iz potapljanja z avtonomno potapljaško opremo. Prav vsi še vedno opravljajo delo na področju varovanja okolja v poletnem času in nadalje ohranjajo stik s strokovnimi delavci v programu. Vsi so bodisi redno vključeni v formalno izobraževanje oziroma opravljajo delo kot asistenti teh, ki izobražujejo o morskih ekosistemih.

programa. Program Dive Kulture velja za prvi tovrstni program v ZDA, ki nudi certificiranje na področju potapljanja skupaj z možnostmi za opravljanje dela v okoljski industriji. Gre za novo, edinstveno idejo programa, poudarja Medrano, ki pomeni kombinacijo terapije, počitniškega usposabljanja, okoljskega izobraževanja, nenehne evalvacije in ponudbe kariernih priložnosti. Še pet let po zaključku programa so udeleženci lahko deležni psihosocialne pomoči. Faza priprave vključuje osem tednov srečevanj v učilnici ter v bazenu. V učilnici se mladostniki spoznajo z osnovami potapljanja, medtem ko se v bazenu učijo uporabe potapljaške opreme in potrebnih tehnik in veščin potapljanja, da bi le-to bilo za njih varno. En odrasli potapljač s certifikatom posveča skrb in usposablja dva oz. tri mladostnike. Proces pridobivanja certifikata vključuje še dvodnevni preizkus naučenih veščin na odprtem morju ob lokalnih plažah. Po zaključku certifikatnega programa so udeleženci deležni periodičnih okoljskih izobraževanj ter imajo priložnost, da se vključijo v organizacije za zaščito okolja, kjer se jih poveže z izobraževalci, znanstveniki, z vrstniki, z vodji lokalnih skupnosti. Tu se učijo npr. o komercialnem razvoju pristanišč, o varovanju okolja (npr. o toksičnih snoveh, ki zastrupljajo revna urbana in ruralna, zlasti priobalna območja, obnovi (restavriranju) plaž, o odločitvenih procesih na področju aktivnosti upravljanja morij ipd. Kot poudarjajo izvajalci programa, nameravajo pozornost v prihodnje posvetiti tudi otrokom in mladostnikom s hiperaktivno motnjo, z motnjo pozornosti (ang. Attention-deficit hyperactivity disorder – ADHD), ki imajo težave s koncentracijo in z mirnostjo. Voda ni okolje, pravijo, kjer se lahko premikaš izredno hitro in je potrebno dihati na ritmičen način. Vodno okolje je zelo sproščujoče okolje, v katerem se ti otroci in adolescenti lahko učijo samo-pomirjevalnih in samo-regulacijskih veščin.

6.2 Program avtonomnega potapljanja za ranljive in socialno izključene mlade, ter specifičnost lokalnega okolja, v katerem se izvaja program

6.2.1 Predstavitev idejnega snovalca in izvajalca Programa avtonomnega potapljanja

Nosilec Programa avtonomnega potapljanja kot metode socialnega vključevanja ranljivih mladih je Svetovalnica Fužine, katere ustanovitelj je Center za socialno delo Ljubljana Moste – Polje (v nadaljevanju CSD), ki je javni socialno varstveni zavod. Svetovalnica Fužine deluje v okviru Skupnostnih programov za mlade omenjenega CSD. Poslanstvo skupnostnih

programov za mlade je izvajanje skrbi in podpore otrokom, mladostnikom in njihovim družinam, ki živijo v revščini ali so na kakršen koli način izključeni iz življenjske skupnosti. Podprogrami Svetovalnice Fužine so Svetovalnica, Korak, Cona in Info Fužine. Več o njih v kratkem kronološkem opisu razvoja programov Svetovalnice Fužine, ki sledi.

Na CSD Ljubljana Moste – Polje smo se pri delu z mladimi ves čas prizadevali slediti sodobni doktrini socialnega dela. V sedemdesetih letih smo sprejeli vrednote permisivnega pristopa, v osemdesetih letih smo v naše delo začeli vključevati prostovoljce ter začeli s prvimi mladinskimi tabori (npr. »Mladostnik v naravi« – tabori za socialno izključene mladostnike, Projekt »Fužinc v naravi«, Tabori IZAS). Razvijali smo timsko delo in sodelovanje s šolskimi svetovalnimi službami. Naš prvi projekt – Center otrok Fužine, prek katerega smo želeli ponuditi pomoč staršem pri otroškem varstvu, smo začeli razvijati še v času gradnje naselja Fužine (leta 1987). V tistem času je ekipa mladih strokovnjakov, zaposlenih na CSD poleg rednega dela načrtovala in izvajala različne skupnostne akcije, namenjene zabavi in ustvarjalnemu preživljanju prostega časa mladih v posameznih moščanskih soseskah, organizirala je skupine za samopomoč, taborje ter druge inovativne oblike dela z mladimi. V mesecu maju leta 1990 smo začeli izvajati program Svetovalnice Fužine, namenjen prebivalcem Fužin in vsem, ki izrazijo željo po pomoči, potrebujejo informacije ali poglobljeno svetovalno delo (partnersko, zakonsko, družinsko svetovanje). Njegov cilj je spreminjanje odnosov med izvajalci služb in med samimi uporabniki ter tako pomagati k učinkovitejšemu razreševanju psihosocialnih težav in stisk. Pozornost se posveča reorganizaciji obstoječe in oblikovanju nove socialne mreže, razvijanju spretnosti medsebojnega komuniciranja, izboljšanju medosebnih odnosov, učenju novih, ustrežnejših oblik vedenja, ki omogočajo boljšo kakovost življenja, razreševanju sporov, spremembi življenjskega sloga itd. V okviru tega programa smo kasneje leta 1997 organizirali tudi Info točko Fužine, ki danes predstavlja eno izmed točk v ljubljanski mreži točk za mlade L'MIT, katere naloga je posredovanje različnih vrst informacij mladim ter omogočanje brezplačnega dostopa do interneta.

V devetdesetih letih sta naše delo zaznamovali dve pomembni sistemski odločitvi vlade. Prva odločitev je bila, da vlada začne s programom javnih del, druga pa, da začne z razpisovanjem sredstev za razvojne in preventivne programe socialnega varstva. Program javnih del nam je omogočil pridobitev novih sodelavcev in s tem širitev in razvoj dejavnosti. Prek kandidature na javnih razpisih (MOL – Oddelek za zdravstvo in socialno varstvo, MOL – Urad za

mladino, MOL – Urad za preprečevanje zasvojenosti, MDDSZ) smo postopoma pridobivali sredstva, s katerimi smo krili materialne stroške programov, delno pa tudi plačilo delovnega časa. Osnovna sprememba pri delu z mladimi na CSD Ljubljana Moste – Polje je temeljila na razmejitvi skrbstvene in nadzorne funkcije CSD na podlagi javnih pooblastil in na uvajanju preventivno-podporne funkcije v obliki razvojnih programov za mlade. Ta nova organizacija dela je omogočila izredno ustvarjalno strokovno delo ter dejavno udeležbo mladih. Odločili smo se, da poskusimo z novimi pristopi izboljšati učni uspeh ranljive mladine, jih naučiti nekaterih osnovnih socialnih veščin in s tem omogočiti njihovo socialno integracijo in sposobnost reševanja življenjskih problemov. Na podlagi najnovejših evropskih strokovnih trendov razvoja skupnostnega socialnega dela smo med vsemi akterji v skupnosti (osnovne in srednje šole, zdravstveni dom, policijska postaja, zavod za zaposlovanje, javni zavodi za mlade, celotni nevladni sektor ter občani) razvili sodelovanje, informiranje in koordiniranje dela z mladimi.

Septembra leta 1991 smo začeli z izvajanjem programa CENT'R MOST – UVP. Na začetku smo program, namenjen podpori otrokom pri pridobivanju znanj in veščin, potrebnih za uspešno obvladovanje šolskega programa izvajali s pomočjo javnih delavcev na moščanskih osnovnih šolah, kasneje je bil program prenesen na CSD. Delati smo začeli tudi z mladimi, storilci kaznivih dejanj, ki so bili že izpadli iz šolskega sistema. Danes program združuje prvine obeh konceptov in je zasnovan kot dopolnilo javnim pooblastilom, ki jih ima CSD pri delu z mladimi. Namenjen je celostni obravnavi otrok in mladostnikov v psihosocialnih stiskah in težavah. V evalvacijski študiji preventivnih programov CSD Moste – Polje, ki jo je izvedel raziskovalni tim Visoke šole za socialno delo, je bilo ocenjeno, da je program Učno-vzgojne pomoči izrazito uspešen in bi ga bilo potrebno podpirati, razvijati in širiti.

Program CONA Fužine je bil naslednji mejnik v razvoju skupnostnih programov za mlade Svetovalnice Fužine, ki je »luč sveta« ugledal leta 1997. Program je bil zasnovan kot dnevno središče, kamor zahajajo otroci in mladostniki, ki živijo ali se šolajo na območju Fužin. Ti so večinoma iz socialno in ekonomsko ogroženih družin, ki imajo težave z izobraževanjem, so deprivilegirani ali izključeni. Vsako leto so organizirane poletne in zimske počitnice ter vikend tabori, v okviru katerih uporabniki obiskujejo kraje po Sloveniji in v tujini. Cilji so usmerjeni v preventivno delo z mladimi, v spodbujanje sodelovanja staršev s šolo in drugimi pomembnimi institucijami, v izboljšanje učnih in delovnih navad ter odnosa do dela otrok in mladostnikov, učenje socialnih spretnosti, ustrežnejših načinov reševanja konfliktov in stisk, učenje nenasilne komunikacije, enakopravnih odnosov med spoloma, sprejemanja različnosti

in življenja v večkulturnem okolju, pomoč pri reševanju konfliktnih situacij mladostnika v ožjem ali širšem družbenem okolju ter izboljšanje samopodobe otroka oziroma mladostnika. Le leto kasneje (1998) za programom CONA Fužine smo začeli izvajati program KORAK. Ta naj bi uporabnikom zagotavljal informacije, možnost pogovora, svetovanje in pomoč vsem, ki imajo težave zaradi uživanja prepovedanih drog; naj gre za uživalce, odvisnike ali njihove svojce, ki se zaradi odvisnosti enega od članov družine pogosto znajdejo v osebnih stiskah. Program uporabnikom pomaga, da se soočijo s stvarnostjo in možnostmi za spremembo življenjskega sloga. Nudi jim tudi pomoč pri ponovnem vključevanju v družbo po ozdravljenju od odvisnosti. V okviru programa se za dijake prvih letnikov srednjih šol vsako leto izvajajo preventivne delavnice na temo odvisnosti.

V smislu iskanja najboljših organizacijskih rešitev ter najboljšo uporabo virov smo se v drugi polovici leta 2002 odločili za poenotenje vseh mladinskih programov Centra za socialno delo Ljubljana Moste – Polje. Poenotenje razumemo kot poenotenje upravljanja in organizacije dela ob ohranjanju osnovnih usmeritev posameznih programov, ki sestavljajo Skupnostne programe za mlade CSD Ljubljana Moste – Polje.

Leta 2003/2004 smo začeli z izvajanjem programa terapevtskega potapljanja, ki ga podrobneje analitično predstavljamo v tem magistrskem delu.

V posameznih obdobjih za izvajanje nekaterih programov ni bilo zagotovljenih finančnih sredstev. Delo izvajalcev je v veliki meri potekalo na prostovoljni osnovi. Pojavljale so se težave pri vsakoletnem tekočem poslovanju. Ključno rešitev problema nestabilnega financiranja, enoletnega sistema financiranja posameznih programov, ki je otežil njihovo dolgoročnejsše načrtovanje, je pomenila odločitev Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve leta 2000, da objavi razpis za sofinanciranje petletnih razvojnih programov socialnega varstva. Na tem razpisu smo bili uspešni, tako da je bila z omenjenim ministrstvom podpisana pogodba o sofinanciranju programa Svetovalnice Fužine do leta 2004. Tej pogodbi sta sledili dve novi petletni pogodbi. Za večletno sofinanciranje programov za mlade se je v drugi polovici leta 2000 odločila tudi Mestna občina Ljubljana, ki je sprejela strategijo razvoja socialnega varstva v Mestni občini Ljubljana do leta 2005. Tako smo tudi z Oddelkom za zdravstvo in socialno varstvo pri MOL-u leta 2001 prvič podpisali pogodbo o sofinanciranju socialnovarstvenih programov za obdobje od leta 2001 do 2004. Kot ugotavlja V. Leskošek (2002, 359), so nam večletne pogodbe »prinesle v delovanje organizacije zadostno mero varnosti in stabilnosti, da smo lahko preusmerili svojo pozornost z nenehne skrbi za lastno existenco na bolj dolgoročno delo in skrbnejše izvajanje storitev«.

6.2.2 Specifičnost lokalnega okolja, v katerem se izvaja program

Svetovalnica Fužine je na območju Novih Fužin, ki veljajo z demografskega in socialnega vidika, ter z vidika narodnostne sestave za specifično sosesko. Z demografskega vidika zlasti zato, ker po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 (13.082 ljudi, 385 prebivalcev na hektar) štejejo za najgosteje poseljeno območje v celotni Sloveniji. Nove Fužine imajo v primerjavi z drugimi predeli Mestne občine Ljubljana tudi izjemno majhen delež starega prebivalstva. V starostni skupini nad 55 let je bilo leta 2002 le 9 odstotkov prebivalstva, nad 65 let pa le tri odstotke prebivalstva. Četrtnski delež mladostnikov, starih med 15 in 24 let, v celotni kvoti prebivalstva ob popisu je bil na primer kar za 11 odstotkov večji od deleža v celotni Mestni občini Ljubljana. Zaradi kvalitetne gradnje, bližine centra mesta, pestrosti storitev, urejene infrastrukture in sorazmerno nizke cene stanovanj je soseska še vedno privlačna za mlado prebivalstvo.

S socialnega vidika je soseska specifična po tem, da se jo najpogosteje uvršča med najbolj nepriljubljene, najmanj priljubljene in nevarne ljubljanske soseske. Zlasti med prebivalci glavnega mesta veljajo predsodki, da je zaradi prenaseljenosti soseske s prebivalci tuje narodnosti (koncentracija največjega deleža neslovenskega prebivalstva v Sloveniji) tu več kriminala in nasilja. V razvpitem blokovskem naselju naj bi se značilno pogosteje pojavljale kraje, pretepi, izsiljevanja, mnogo bolj pereča naj bi bila tudi problematika drog in alkohola. Vendar M. Krevs z oddelka za geografijo na ljubljanski Filozofski fakulteti v svoji raziskavi o topofiliji in topofobiji v Ljubljani⁵¹ ugotavlja, da uvrščanje sosesk med neugodne in še posebno nevarne temelji predvsem na negativnih stereotipih in negativnih informacijah iz medijev, le izjemoma pa na lastnih izkušnjah prebivalcev. Rezultati njegove raziskave niso podprli stereotipa o Novih Fužinah kot najbolj nevarni ljubljanski soseski, kot ga nista podprle tudi dve drugi raziskavi – raziskava D. Vidan o Geografskih vidikih kvalitete bivalnega okolja v soseski Nove Fužine iz leta 2011, ter raziskava RESTATE (Large Housing Estates in Slovenia), opravljena leta 2004 s poštnimi anketami med prebivalci Novih Fužin. Raziskava D. Vidan pokaže, da gre pri Novih Fužinah za le eno izmed popolnoma običajnih blokovskih sosesk v Sloveniji s kvalitetnim, a specifičnim multikulturnim okoljem, v katerem je pri številu kriminalnih dejanj potrebno upoštevati gostoto prebivalstva v soseski. To razmerje po Černič Mali (2004 v Vidan 2011, 25) pokaže, da niso Nove Fužine nič bolj

⁵¹ Raziskavo je v letih 2002, 2004, 2006 in 2009 pod vodstvom dr. Marka Krevsa vsakokrat izvedlo več kot sto študentov prvega letnika pri predmetu Geografija prebivalstva. V raziskavi je sodelovalo 1620 anketirancev, v vsaki soseski je bilo anketiranih 60 zaposlenih prebivalcev, starih nad 18 let (Vidan 2011).

nevarne od katerega koli drugega gosto poseljenega območja v Sloveniji. Po oceni policijskih uradnikov, sociologov, socialnih delavcev ni stopnja kriminalnih dejanj in zlorabe drog v Novih Fužinah nič večja kot v drugih soseskah v Ljubljani, temveč je v primerjavi s centrom Ljubljane in na primer s sosesko Bežigrad celo manjša. Tu naj dodam, da v Svetovalnici Fužine ugotavljamo, da je bilo v soseski več kaznivih dejanj in kršitev javnega reda in miru, ko so tu odraščali otroci priseljencev prve generacije. Zdaj so ti odrasli, postali bolj resni in odgovorni, mnogi imajo že svoje otroke, tako da smo tudi sami mnenja, da naselje glede varnostne situacije ne odstopa od drugih naselij na območju mesta Ljubljane.

Rezultati omenjene anketne raziskave Vidanove v 150 gospodinjstvih v Novih Fužinah so pokazali, da je z bivanjem v soseski zadovoljnih 55 odstotkov vseh respondentov, 30 odstotkov respondentov je celo zelo zadovoljnih. Povprečna ocena odgovorov respondentov na 5-stopenjski lestvici merjenja zadovoljstva z življenjem v soseski je bila kar 4,4. Med raziskovano populacijo je bilo 40 odstotkov starih do 24 let in 30 odstotkov starih med 25 in 40 let. Variabla zadovoljstva z lastnimi sosedi je dosegla povprečno oceno 3,4; variabla kulturne dejavnosti in prireditve v soseski je dosegla povprečno oceno 3,2; variabla programi za mlade je dosegla povprečno oceno 2,9. Podobno je tudi po rezultatih raziskave RESTATE velika večina prebivalcev Novih Fužin zadovoljnih z bivanjem v soseski, saj so sosesko ocenili s povprečno oceno 6,8 na 10-stopenjski ocenjevalni lestvici. Med težavami, ki so jih opazili v soseski, je bilo na prvem mestu narkomanstvo, sledili so vlomi v stanovanja, vandalizem in grafiti. Zanimivo se kljub dobremu mnenju o soseski želi kdaj v prihodnosti odseliti kar 60 odstotkov prebivalcev. Glavni razlog je želja po bivanju v samostojni hiši in po večji pripadnosti neki skupnosti v soseski oz. naselju z manj prebivalci. Pri tem jih je kar polovica poudarila, da so to le želje, saj v realnem življenju ne načrtujejo nikakršne selitve in so z današnjim stanjem zadovoljni (Vidal 2011).

V nasprotju z mnogimi drugimi soseskami se lahko Nove Fužine pohvalijo s pestrim programom najrazličnejših dogodkov skozi vse leto, s katerimi želijo organizatorji oživiti sosesko in zblížati stanovalce, ter promovirati vrednote solidarnosti, sodelovanja in druženja.⁵²

⁵² Eden takšnih dogodkov je multikulturalna prireditev Oživimo Fužine – sosed sosedu človek. Različne neprofitne organizacije, Društvo za razvoj skupnostnih programov za mlade, Center za socialno delo Ljubljana Moste – Polje in četrtna skupnost MOL Moste že več let zapored organizirajo omenjeno multikulturalno prireditev, ki je razdeljena na spomladanski kulturni dogodek Fužiniada (prireditev posvečena folklornim skupinam, folklornim delavnicam, kulturnim običajem, nacionalnim kuhinjam), jesenski športni dogodek Fužinetlon (namenjen predvsem otrokom in mladostnikom – športni turnirji, učenje posameznih športov, ekološke delavnice itd.) ter zimski Novoletni sejem (Fužiniada). Fešto na Fužinah – tradicionalno celodnevno športno-kulturno prireditev organizira Mladinski center Skala, neprofitna in nevladna organizacija, ki se ukvarja z otroki in mladostniki v Novih Fužinah. Namenjena je predvsem druženju med mladostniki in drugimi prebivalci soseske, ob tem pa

Uvodoma sem v tem poglavju poudaril, da je soseska Nove Fužine specifična tudi zaradi svoje multikulturalnosti. Mnogi primerjajo Nove Fužine s tega vidika kar z olimpijsko vasjo, v kateri vsi govorijo tuje jezike in nosijo trenirke. Tod naj bi živeli »Čefurji« (izraz povzemamo po znameniti knjigi Gorana Vojnovića *Čefurji raus*), ki prihajajo iz krajev južno in vzhodno od reke Kolpe. Med čefurje v večini primerov štejemo tudi njihove potomce.

Ob izgradnji Novih Fužin so bile le-te zvečine namenjene družbenim stanovanjem za mlade družine in ljudem, ki so potrebovali socialna stanovanja. Izkazalo se je, da je socialni status priseljenih migrantov bil slabši od večinskega slovenskega prebivalstva, zato so bili v večjem številu upravičeni do socialnih stanovanj. Veliko jih je srbskega (14,3 odstotka in predstavljajo polovico priseljencev iz bivše republike Jugoslavije), hrvaškega (6,3 odstotka), bosanskega (6,2 odstotka), črnogorskega (0,9 odstotka), makedonskega (0,5 odstotka) in albanskega porekla (0,4 odstotka). Delež neslovencev po rojstvu naj bi v Ljubljani ob popisu leta 2002 znašal 15 odstotkov, v Novih Fužinah pa kar 40 odstotkov. D. Vidan ugotavlja, da ostaja močna etnična pripadnost, ki je prisotna tudi po mnogih letih bivanja v Sloveniji ena od osrednjih značilnosti omenjenih etničnih skupin. Prenašajo jo tudi na svoje otroke, ki so se rodili že v Sloveniji. Čeprav, pravi D. Vidan (2011, 31), »potomci prve generacije jugoslovanskih priseljencev prijateljstva sklepajo z manj pomisleki o narodni pripadnosti kot njihovi starši, je določena mera nacionalizma še vedno prisotna. Še vedno se upošteva, kdo in od kod si«.

Prebivalci z območja bivše Jugoslavije dajejo velik poudarek sorodstvenim vezem, ki določajo praktično vse – od vzgoje otrok, družabnih stikov do zaposlovanja. V intervjujih izvedenih za potrebe raziskave RESTATE (Restructuring Large-scale Housing Estates in European Cities) so učiteljice fužinske osnovne šole izrazile opažanje, da so matere iz teh etničnih skupin večinoma permisivne, očetje pa v veliki meri odsotni in nagnjeni k uporabi fizičnega nasilja kot disciplinske metode vzgoje otrok. To so lahko tudi etnični predsodki.

skuša presegati kulturne, etnične in socialne razlike med njimi. Z brezplačnimi dejavnostmi (počitniški programi, tečaji, plavanja, smučarski izleti, skupnostne akcije) in vsakoletnimi prireditvami želijo različne neprofitne organizacije prispevati k enakim možnostim za vse ljudi ter spodbuditi sosedsko druženje in solidarnost. Njihov cilj je pokazati otrokom in mladostnikom različne oblike zdravega in varnega preživljanja prostega časa v nasprotju z nekonstruktivnim pohajkovanjem na ulici ali posedanjem doma pred televizorjem in računalnikom.

6.3 Konceptualni okvir Programa avtonomnega potapljanja kot metode socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih

6.3.1 Namen, cilji in osnovna izhodišča programa

Osnovno izhodišče Programa avtonomnega potapljanja kot metode socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih je s specifično metodo ustvariti pogoje, da dosežemo spremembe v okolju in pri posamezniku, ki bodo omogočale tudi spremembe v možnostih, družbenem statusu, dostopu do resursov in tako zagotavljale večjo družbeno vključenost. Uporaba metode avtonomnega potapljanja ustvari specifične pogoje, v katerih strokovna obravnava dosega boljše rezultate, ker se v obravnavo vključujejo uporabniki, ki niso pripravljeni, si ne želijo ali pa ne čutijo potrebe po vključitvi v druge oblike psihosocialne pomoči ali pa sami ocenjujejo, da bi jim tovrstna obravnava koristila v smislu doseganja boljše in hitrejše želene konkretne spremembe. Program avtonomnega potapljanja kot del projektne metode socialnega dela lahko razumemo kot:

- (1) *preventivno metodo*, s katero želimo mlade usmeriti v konstruktivno (družbeno sprejemljivo) aktivnost in tako zmanjšati potencialne okoliščine, kjer se pojavljajo škodljiva individualna tveganja;
- (2) *proces*, prek katerega mladi lažje vstopajo v polje delovnega odnosa s strokovnimi delavci, ter tako začnejo reševati nakopičene težave, ki so povezane s tveganji, v njihovem vsakdanjem življenju;
- (3) *pomoč in podlago usmerjeni svetovalni metodi*, ki predstavlja praktično interpretacijo različnih posledičnih dogodkov v njihovem vsakdanjem življenju;
- (4) *telesno psihoterapijo*, preko katere mladostniki razumejo družbeno nesprejemljive oziroma družbeno zaželene osebne lastnosti (Flaker 2003);
- (5) *krepitev moči posameznika in posledično družbe* v obliki krepitev samozavesti mladih, krepitev suverenosti pri odločanju, dostopa do sredstev, dostopa do relevantnih informacij, krepitev in širjenja repertoarja družbenih vlog, krepitev interakcijske kredibilnosti (imidž, nastop, socialne spretnosti), krepitev zaupanja (drugih v mladostnika in obratno), povezovanje z zavezniki, zagovorniki, zaupniki, povezovanje, organiziranje ...);
- (6) *način kvalitetnega preživljanja prostega časa mladih*;
- (7) *spmembo življenjskega stila mladostnika*.

Program avtonomnega potapljanja kot primer projektne metode socialnega dela uresničuje idejo raznolikosti in pluralnosti ter pomeni izziv za socialno delo. Gre za pristop v socialnem delu, ki po besedah Žnidarec Demšar (2004, 1) lahko prispeva k premiku socialnega dela od dejavnika družbene kontrole k akterju sprememb in emancipaciji uporabnikov. »V praksi socialnega dela to pomeni prevzemanje akcij, ki omogočajo participacijo, emancipacijo, demokratizacijo, integracijo in opolnomočenje uporabnikov socialnih storitev.«

Program je sestavljen iz *individualne obravnave mladostnika* (v obliki svetovalnega dela, načrtovanja skrbi in organizacije podpore v zvezi z individualnimi potrebami mladostnika), *procesa učenja avtonomnega potapljanja* (v programu so udeleženci deležni teoretičnih in praktičnih znanj s področja fizikalnih in fizioloških osnov avtonomnega potapljanja ter zdravstvenih in tehnoloških znanj), z implementacijo primerov iz vsakdanjega življenja, ter *izkustvene prakse* (stažni potopi) z elementi socialnega vključevanja mladostnika. Program avtonomnega potapljanja kot metoda vključevanja ranljivih skupin mladih lahko rečemo, da pomeni promocijo pozitivnega razvoja mladih v prostem času na način, da mladim zagotavlja priložnost za konstruktivno učenje in raziskovanje v zdravem, podpornem in vzgojnem okolju. Zadovoljuje niz vseh tistih razvojnih potreb mladih (potreba po telesni dejavnosti, po pristojnosti in doseganju, po samoopredelitvi, po ustvarjalnem izražanju, po pozitivnih socialnih interakcijah z vrstniki in odraslimi, potreba po strukturah in jasnih mejah, potreba po občutku pomembnosti in participaciji), ki jih na primer največje ameriško združenje neprofitnih organizacij s področja zdravstvene in socialne skupnostne skrbi – YMCA prepoznava kot ključne (v Kern 2006 po Merton 2004).

Program avtonomnega potapljanja za ranljive mlade razumemo kot pristop doživljajske pedagogike,⁵³ ki omogoča doživetja, izkušnje in spoznanja, na katerih udeleženec programa gradi novo znanje ter pripomore k subjektivnemu ozaveščanju notranjih in zunanjih stanj. Uporabljeni pristop sledi spoznavnim, osebnostnim, socialnim in motoričnim učnim ciljem. Potapljanje sproža v potapljaču posebne čustvene odzive. Intenzivni občutki lahko pri mladostnikih s težavami pri odraščanju ustvarijo povsem drugačne pogoje, kjer sami sebe doživljajo kot varen prostor za izkustveno učenje ter imajo možnost izražati, ubesediti čustva in pretekle izkušnje. Metoda avtonomnega potapljanja lahko pomeni primeren način za doseganje sprememb pri mladostnikih s težavami pri odraščanju, ki so osnova za drugačno razmišljanje o sebi, in ki omogočajo družbeno vključevanje, kreativno ravnanje ter socialno potrditev.

⁵³ Prvenstveno namenjena prav pomoči otrokom in mladostnikom s težavami v socialni integraciji.

Program kot eden od nosilcev socializacije usmerja moralni, značajski, osebnostni razvoj posameznika (prek znanj, veščin in spretnosti) in s tem ustvarja pogoje za lažje in uspešnejše vključevanje mladostnika v družbo. Poseben poudarek je namenjen samopodobi oz. globalnemu samospoštovanju mladostnika, ki temelji na občutku samougajanja (posameznikovo afektivno sodbo o njem samem) in občutku kompetentnosti (skladnost namer in posledic akcij). Z delom programa se želi vplivati na udeleženca na nivoju njegove zavesti (zaznavanja dogodkov, njihovega vrednotenja ter sprejemanja odločitev), njegove samopodobe (organizirane celote lastnosti, potez, občutij, podob, stališč, sposobnosti in drugih psihičnih vsebin), motivacije (razlogov za izvedbo akcije), podzavesti, navade (lastnosti človeškega obnašanja), refleksov (lastnosti človekovega obnašanja, ki jih človek ne more nadzorovati oziroma je nadzor zapleten) in kontrole nagonov (zaradi delovanja človeških organov ali razumskih predpostavk). To izvajalci programa želimo doseči z dvigom njihovih inteligenčnih sposobnosti (spominski, zaznavni, prostorski, numerični faktor, besednost, besedno razumevanje, rezoniranje), dvigom fizičnih sposobnosti (hitrost, moč, občutek), telesnih spretnosti in talentov.

Izkustveno učenje, ki ga Program avtonomnega potapljanja omogoča otrokom in mladim, pripomore k temu, da otroci in mladi iz deprivilegiranega okolja pridobijo osnovno varnost, možnost samorefleksije in vzpostavljanja novih odnosov (takšnih odnosov, kjer lahko varno ubesedijo pretekle izkušnje). Šele ta izkušnja omogoča nadaljnje svetovalno in podporno delo, ki vodi v krepitev moči in potenciala, kar pri mladih omogoči intenzivnejše spoznavanje sebe in drugih.

6.3.2 Interdisciplinarnost programa

Program avtonomnega potapljanja kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih se uvršča v vrsto tistih preventivnih programov centra za socialno delo, ki zaobsežejo predvsem sekundarno in terciarno raven preventive delovanja (osredotočenost na ogroženo populacijo ali populacijo, ki je že v obravnavi in so prizadevanja usmerjena v zmanjševanje škode, ter osredotočenost na populacijo, potrebno rehabilitacije po obravnavi strokovnih služb, kjer gre za krepitev moči posameznika, da se stanje ogroženosti ne bi ponovilo), in ki vključujejo znanja široke vrste strok in znanstvenih ved, ki jih morajo imeti izvajalci. Program poleg že omenjenih teoretskih in praktičnih znanj s področja fizikalnih in fizioloških osnov avtonomnega potapljanja, vključuje vrsto znanj s področja socialnega dela z mladimi, socialne in v njenem okviru doživljajske pedagogike, športne pedagogike, znanja s področja pedagoške

psihologije, psihologije športa in psihologije potapljanja, psihiatrije, sociologije, zdravstva/zdravstvene vzgoje.

Tabela 6.1: Interdisciplinarnost Programa avtonomnega potapljanja

Področje/veda		Relevantne vsebine/znanja za program
športna disciplina: potapljanje		<ul style="list-style-type: none"> - osnove potapljanja na vdih: oprema za potapljanje na vdih, fizikalne in fiziološke značilnosti potapljanja na vdih, - potapljanje z avtonomno potapljaško opremo: avtonomna potapljaška oprema in njena uporaba, delovanje in vzdrževanje avtonomne potapljaške opreme; - osnove fizike in fiziologije potapljanja: dihanje pod vodo (zgradba in delovanje pljuč), osnove fizike potapljanja (vid in svetloba pod vodo, sluh pod vodo, tlak pod vodo, teža pod vodo), fizikalni zakoni (Arhimedov zakon, Boyle-Mariottov zakon, Charles-Guy Lussacov zakon, Daltonov zakon in Henryjev zakon) in njihova povezava s fiziološkimi dejavniki pri potapljanju (dušikova omama, dekompresijska bolezen, barotravma,...), - podvodno okolje in okoljevarstvo, - praktično izvajanje potapljanja v zaprtih in odprtih vodah.
socialno delo z mladimi		<ul style="list-style-type: none"> - metode in koncepti socialnega dela z mladimi, - raziskovanje in ocenjevanje življenjskega sveta mladih, - individualno načrtovanje in zagotavljanje socialnovarstvenih storitev, - načrtovanje, organizacija, vodenje in evalvacija skupnostnih programov in projektov za mlade, - inovacije na področju skupnostne skrbi za mlade.
P E D A G O G I K A	socialna pedagogika	<ul style="list-style-type: none"> - preventivno, razvojno, vzgojno, kompenzacijsko, socialno-integrativno, socialno pedagoško delo s posamezniki, skupinami na področju podpore in pomoči, - vsebina in metodika področja socialno interaktivnih veščin, - ocena posameznikovih socialnih kompetenc ter njihova povezanost s težavami v socialni integraciji, - procesi stigmatiziranja, marginalizacije, socialnega izključevanja ter njihovo preprečevanje, - integracija »drugačnih« posameznikov ali skupin v širšo socialno skupnost, - socialno učenje (nadomeščanje starih vedenjskih vzorcev z novimi; učenje konstruktivnega reševanja problemov in sprostitve napetosti; vključevanje v okolje, učenje družbeno sprejemljivega vedenja, učenje samostojnosti), - koncept participacije uporabnika, koncept krepiteve moči uporabnika, koncept soustvarjanja, koncept razumevanja vplivov okolja na življenje uporabnika (kontekstualizem), koncept timskega dela, koncept integracije in normalizacije.
	športna pedagogika	<ul style="list-style-type: none"> - koncept izkustvenega učenja (spreminjanje oz. transformacija vtisov, občutkov v znanje, spretnosti, vedenja, vrednote, čustva)
	pedagoška psihologija	<ul style="list-style-type: none"> - vzgojna zanemarjenost in njene posledice, - sposobnost za učenje, sposobnost za učenje za novo vedenje, stili učenja, - kognitivne in meta-kognitivne spretnosti, sposobnost transferja pridobljenega znanja v vsakdanjo situacijo,

P S I H O L O G I J A		<ul style="list-style-type: none"> - premagovanje stresa, prevzem nadzora in samokontrole, razvoj motivacije, doseganje optimalne ravni timskega dela, razvoj skupinske povezanosti, osredotočenost na skupinsko dinamiko, - prepoznavanje potencialne ustvarjalnosti, stopnje inteligentnosti
	psihologija športa <i>(znotraj nje)</i> psihologija potapljanja	<ul style="list-style-type: none"> - osnove športnega življenja, - tehnike razvoja koncentracije in pozornosti, tehnike sproščanja in obvladovanja stresa, - motivacija, vrednote, komuniciranje na ravni udeležencev športne aktivnosti ter na ravni udeleženec – trener/inštruktor, - psihološko odzivanje na športno aktivnost - psihološki vidiki potapljanja (človekovo delovanje in obnašanje v hiperbaričnem okolju, motivacijski dejavniki potapljanja, učinki globine in stresa v podvodnem okolju), - psihodinamične osnove podvodne psihologije, - uporaba metod in tehnik psihološke priprave za izboljšanje ključnih psiholoških lastnosti potapljača, - psihološki pogoji varnega potapljanja, - vzroki podvodnih nesreč, - izsledki psiholoških raziskav podvodnih dejavnosti
	psihiatrija	<ul style="list-style-type: none"> - proces psihosocialne rehabilitacije, - prepoznavanje duševnih motenj, posledic in vzrokov duševnih motenj, stigmatizacije, vpliva družine na duševne motnje, - prepoznavanje motenj v razvoju gibalnih sposobnosti, inteligence in učnih motenj, motenj pozornosti in hiperkinetičnega sindroma, čustvenih motenj, anksioznih motenj, osebnostnih motenj, organskih duševnih motenj, odvisnosti, zlorab v družini
	sociologija mladine	<ul style="list-style-type: none"> - teorije socializacije, - adolescence in identitetna kriza, - mladinska kultura (vrstniške kulture, vloga mladinskih skupin), - življenje in vrednostne usmeritve mladih, - mladina in družbene spremembe (progressivni in regresivni potenciali).
	zdravstvo/ zdravstvena vzgoja	<ul style="list-style-type: none"> - osnove prve pomoči v primeru potapljaških nesreč, - pomen zdravega načina življenja.

6.3.3 Ciljna skupina uporabnikov programa

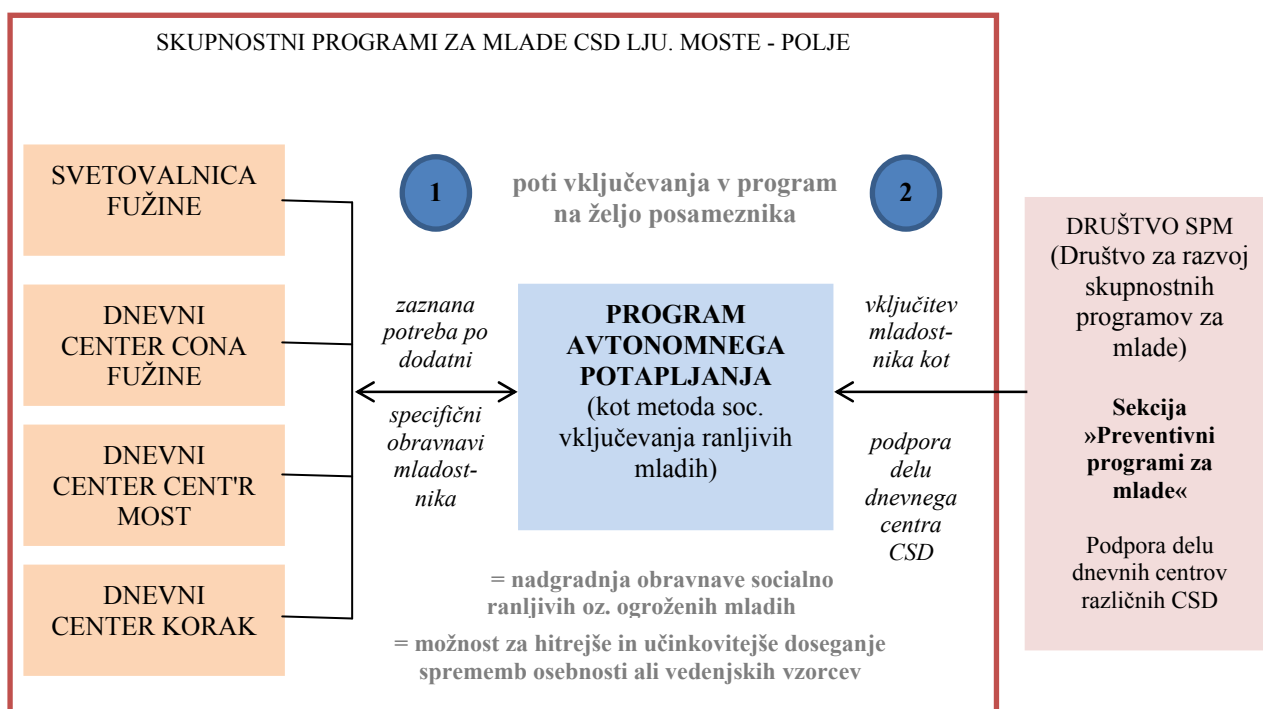
Ciljna skupina uporabnikov Programa avtonomnega potapljanja so otroci in mladi, stari med 12 in 27 let obeh spolov, s težavami pri odraščanju, ki prihajajo iz socialno in ekonomsko ogroženih družin in se spoprijemajo z vedenjskimi, čustvenimi in učnimi težavami ter stiskami. Ti se lahko srečujejo z nasiljem, revščino in socialno izključenostjo, nezadostno socialno mrežo, težavami v duševnem zdravju, kakršnokoli obliko zasvojenosti ali odvisnosti, neurejenimi odnosi v družini, pomanjkanjem socialnih veščin, s težavami, ker izhajajo iz drugačnega kulturnega okolja ali pa so pomanjkljivo opremljeni z informacijami in veščinami.

Pri opredelitvi tistega dela populacije otrok in mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja, pri katerem so zaznane motnje vedenja in osebnosti, uporabljam Škoflekovo fenomenološko klasifikacijo motenj vedenja in osebnosti (1989), ki se (še vedno) uporablja pri obravnavi teh otrok in mladostnikov (motnje znotraj razvojnih motenj), zlasti pri usmerjanju v specifične oblike pomoči. *Motnje učne in delovne storilnosti* (zanemarjanje ali zavračanje učenja, šole; zanemarjanje ali zavračanje delovnih obveznosti, dela) smo doslej zaznali pri 53,6 odstotka obravnavane populacije (75 posameznikov); pri 65,7 odstotka mladih, vključenih v program je bila ugotovljena prisotnost *disocialnih motenj* (izostajanje od pouka, z dela; brezciljno pohajkovanje, beganje od doma, šole; avanturizem – negativni, tatvine v družini in zunaj nje, lažnivost, agresivnost – verbalna in fizična, do oseb in predmetov; izstopajoča upornost zoper avtoritete, red, pravila; občasno ali pogosto pitje alkohola, narkomanija, promiskuitetno vedenje, delinkventna dejanja); 19,3 odstotka mladostnikov se je po naši oceni spoprijemalo s *psihogenimi (nevrotičnimi) motnjami s pretežno psihično simptomatiko* (epizodična, trajna anksioznost, fobije, depresivna stanja, reaktivne motnje, histerični pojavi, konverzivna simptomatika, psihogeni napadi, motnje motorike, glavoboli) ter 2,14 odstotka mladostnikov s *psihogenimi (nevrotičnimi) motnjami s pretežno somatsko simptomatiko* (astmatični napadi, enureza, enkopreza, tiki, govorne motnje); pri 2,9 odstotka populacije mladostnikov so se pojavljali psihoorganski sindromi, pri 5 odstotkih pa predpsihotični pojavi. Za celotno populacijo (100-odstotni delež) je značilna socialna izključenost (izključenost od dobrin, virov, institucij, moči).

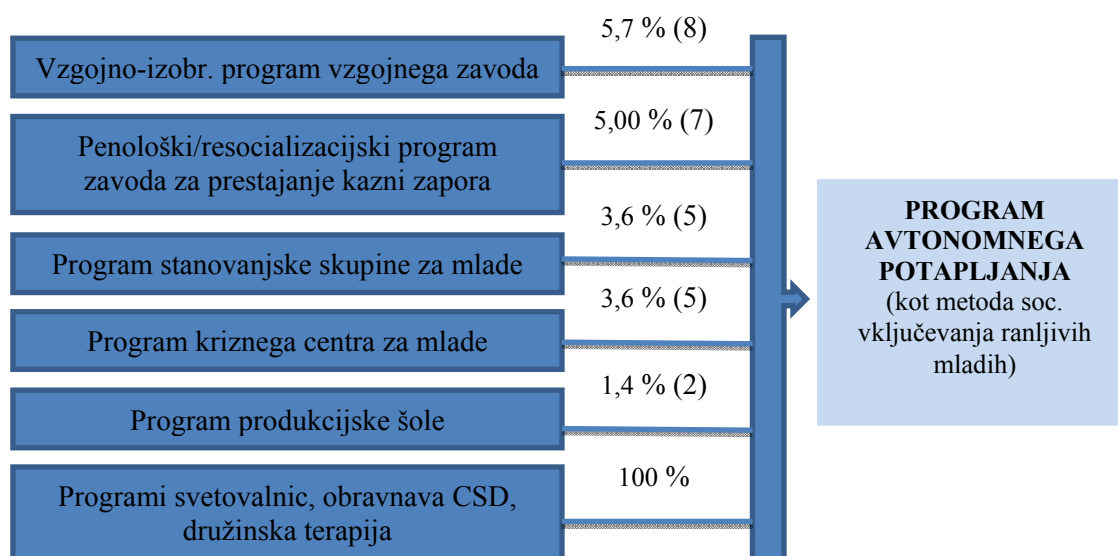
Udeležba oz. vključitev mladostnika v Program avtonomnega potapljanja je prostovoljna, anonimna in brezplačna. Večina uporabnikov programa je napotena v program avtonomnega potapljanja s strani strokovnih delavcev centrov za socialno delo. Napotujejo jih tudi svetovalne službe in pedagogi iz izobraževalnih organizacij. Drugi največji vir napotitve uporabnikov v program pa so uporabniki sami (ustno izročilo od prijatelja do prijatelja). Ker je bil določenim mladoletnikom izrečen tudi vzgojni ukrep na podlagi zakonskih pooblastil, lahko v okviru izvajanja le-tega na CSD po dogovoru obiskujejo naš program. Posamezni izmed uporabnikov čakajo še na namestitev v vzgojno-izobraževalni zavod, stanovanjsko skupino ali mladinski dom. Analiza podatkov iz naše podatkovne baze o tem, v katere druge programe (totalnih) institucij so bili udeleženci Programa avtonomnega potapljanja predhodno vključeni, pokaže, da so bili brez izjeme vsi deležni določene oblike zunaj družinske pomoči (družinska terapija, razne svetovalnice, obravnava CSD). Manjše število uporabnikov našega programa je bilo predhodno vključenih bodisi v vzgojno-izobraževalni program vzgojnega

zavoda (8 oz. 5,7 odstotka vseh), penološki/resocializacijski program zavoda za prestajanje kazni zapora (7 oz. 5 odstotkov vseh), program stanovanjske skupine za mlade (5 oz. 3,6 odstotka vseh), prav toliko v program kriznega centra za mlade (5 oz. 3,6 odstotka vseh), dva uporabnika sta predhodno obiskovala program produkcijske šole.

Slika 6.1: Poti vključevanja ciljnih uporabnikov v Program avtonomnega potapljanja

Slika 6.2: Predhodna vključenost udeležencev Programa avtonomnega potapljanja v druge programe (totalnih) institucij

6.3.4 Kadrovski potencial programa

V prvem letu izvajanja Programa avtonomnega potapljanja smo sklenili dogovor o sodelovanju s potapljaškim društvom, ki pa je po zaključku programa prve generacije uporabnikov od sodelovanja odstopilo z utemeljitvijo, da za delo z izbrano populacijo mladih njihovi člani niso zadostno usposobljeni in da pomoči v programu ne morejo nuditi na daljši rok. Tako smo sami nadaljevali z delom in se vzporedno izobraževali na področju športa. Na našo prošnjo za sodelovanje se je pozitivno odzval uveljavljeni strokovnjak s področja potapljanja L. Zadnjikar, inštruktor potapljanja in serviser potapljaške opreme, ki nam je vrsto let stal ob strani v obliki strokovne pomoči in v obliki materialnih ter storitvenih donacij. Spremljal je naše delo, svetoval in konkretno pomagal pri strokovnem delu ter servisiral opremo. Zadnji dve leti program izvajamo sami s pomočjo usposobljenega kadra (P3), ki izhaja iz vrst uporabnikov programa. Podporni kader predstavljajo strokovni delavci, ki aktivno vodijo mlade v okviru javnih pooblastil pri CSD-jih.

Vodja Programa avtonomnega potapljanja, ki ga tudi praktično izvajam, sem univerzitetni diplomirani socialni delavec, avtor tega magistrskega dela. V programu ima ključno vlogo inštruktor potapljanja z dolgoletnimi izkušnjami s področja dela z mladimi. Soizvajalci programa so: *strokovni delavci* (iz organizacij, od koder vključujejo mlade v program), ki obravnavajo otroka oz. mladostnika in so različnih strokovnih profilov (psihologi, sociologi, socialni pedagogi, socialni delavci ...), *strokovni sodelavci potapljači* (vodje potopov – »dive master« – P ***, asistent inštruktorja P****, inštruktorji), *prostovoljci* (drugi zainteresirani strokovni delavci ali sodelavci). Izbor soizvajalcev je opravljen na osnovi njihovih strokovnih kompetenc in izražene afinitete dela z mladimi. Poleg tega se stalno spremlja njihova senzibilnost in preudarnost pri delu z uporabniki programa. Kadrovska sestava se iz leta v leto spreminja, edini stalni izvajalec programa je vodja programa. Vsi, ki kakorkoli sodelujejo kot prostovoljci ali strokovni sodelavci v programu, morajo na začetku spremljati program ali se ga udeležiti (eno leto), kasneje pa se aktivno vključijo v program.

Pri delu z eno skupino udeležencev programa sodeluje različno število strokovnih sodelavcev potapljačev. Bile so skupine s tremi inštruktorji, asistentom in vodjo potopov, trenutno v skupini pomagata le dve vodji potopov in nekaj prostovoljcev P**- . Usposabljanje prostovoljcev izvaja vodja programa. Vključuje jih v proces izobraževanja, ki ga sam organizira za strokovne delavce Preventivnih programov za mlade Slovenije (najem

predavateljev). Vsebine so predlagane s strani članov PPMS in se po večini nanašajo na psihologijo mladostnika, skupinsko dinamiko, vedenjske motnje ter pristope k obravnavi mladostnikov s težavami pri odraščanju. Prek leta so tako organizirana približno štiri 2-urna izobraževanja v prostorih Svetovalnice Fužine. Vodja programa ima po vsaki aktivnosti intervizijo s prostovoljci.

6.3.5 Časovna dinamika in strukturiranost programa

Individualna obravnava je celostna obravnava mladostnika, ki se intenzivira s poglobljanjem zaupnosti odnosa strokovnega delavca z mladostnikom in se načeloma sproti (po potrebi) določa frekvenca svetovalnih razgovorov. Obravnava posameznika in skupine v okviru procesa učenja potapljanja je v začetku procesa osnov potapljanja vsebinsko in časovno točno določena, vendar se lahko glede na potrebe in želje časovno in vsebinsko prilagodi. Po zaključku teoretičnega in praktičnega izobraževanja se zunanje dejavnosti programa – stažni potopi (izkustvena praksa), v sodelovanju in so-organizaciji mladostnikov sproti pripravljajo in izvajajo. Nivo individualne obravnave mladostnika ni časovno omejen in se ne začne in konča v času enoletnega trajanja programa avtonomnega potapljanja, temveč se je lahko začela že pred začetkom programa in se lahko nadaljuje tudi po zaključku programa. Dejavnost procesa učenja potapljanja se začne v mesecu novembru in se zaključi s teoretičnim in praktičnim izpitom za potapljača odprtih voda (P1⁵⁴, Open Water Diver*) v mesecu juniju naslednjega leta. Frekvenca srečanj učnega procesa je vnaprej določena in zajema 12 ur praktičnega dela na bazenu, 12 ur teoretičnega dela v učilnici in dvodnevni praktični izpit na morju. Po opravljenem praktičnem izpitu na morju imajo mladostniki nalogo organizacije, priprave in izvedbe stažnih potopov oz. izkustvene prakse (enodnevni izleti s potopi). V primeru nadaljnje vključenosti mladostnika v program mladostnik postane “prostovoljec”. Aktivno pomaga pri organizaciji, izvedbi in evalvaciji programa. Je neke vrste demonstrator in s tem pridobiva dodatne izkušnje ter izpolni pogoje za svoje lastno napredovanje v potapljača P2⁵⁵ (napredni potapljač odprtih voda) oz. kasneje P3⁵⁶ (vodja potopa), P4⁵⁷

⁵⁴ Potapljač osnovnega nivoja, ki se je sposoben samostojno potapljati v paru do globine, kot določajo pogoji, izključno v mejah varnostne krivulje. Potapljač P1 je sposoben samostojnega rokovanja z opremo, ki jo uporablja, kontrolira svojo plovnost ter je sposoben osnovne komunikacije pod vodo. Priporočena maksimalna globina za potapljače P1 je 20 m, ko se potapljajo v paru z izkušenim potapljačem, 30 m, ko se potapljajo v paru s potapljačem P3 ali višje.

⁵⁵ Potapljač naprednega nivoja, z nekaj izkušnjami in več teoretičnega znanja. Popolnoma obvlada opremo, ki jo uporablja, ter pri rokovanju z opremo pomaga manj izkušenim potapljačem. Na potopu je sposoben opraviti vlogo vodje para in aktivno voditi potop od začetka do konca. Sposoben je pomagati onemoglemu so-potapljaču.

(asistent inštruktorja), I1 (inštruktor), I2 (inštruktor 2), I3 (inštruktor 3), ali celo teoretično pridobijo častni naziv I4 (inštruktor 4).

6.3.6 Spremljanje rezultatov izvajanja programa

Kot ugotavlja Kern (2006, 86), »je poudarek danes namenjen izključno rezultatom neke dejavnosti. Podpora je namenjena avtonomnim programom oziroma projektom in ne izvajalcem. Kakovost programa oziroma projekta je pomembnejša od tega, kdo je izvajalec, ki ga izvaja«.

V času vključenosti posameznika v program se spremlja razvoj njegovih osebnostnih lastnosti (natančnost, vztrajnost, odgovornost, obzirnost, iznajdljivost, vzdržljivost, družabnost, čustvena stabilnost, kontrola čustev in kontrola impulzov, poštenost, sebičnost, vestnost, skromnost, odkritost, redoljubnost, hrabrost, duhovitost, zgovornost, tesnoba, pasivnost, besedna spretnost), družbeno orientiranost (odprtost, stopnja zaupanja, družbena odgovornost, potreba po izobraževanju, medosebni odnosi, odnos do okolja, vključenost oz. izključenost, stopnja revščine) ter fizične značilnosti in sposobnosti posameznika na osnovi subjektivne ocene strokovnega delavca, ki mladostnika spremlja in vodi, ter na osnovi subjektivne ocene vodje celotnega programa. Osnova za našo subjektivno oceno je tudi mladostnikova ocena, ki jo izrazi v svetovalnih razgovorih (individualna obravnava). Dosedanje večletno izvajanje programa je pokazalo napredek vključenih mladih na praktično vseh področjih (manj težav pri vključenosti v šolski sistem, lažja obravnava v okviru razvojnih programov dnevnih centrov in v okviru obravnave s strani strokovnih delavcev CSD-jev, boljše funkcioniranje v družinskih odnosih in lažja obravnava v okviru družinske terapije, manj kaznivih dejanj in konfliktov v družbi, še posebej pa na področju osebnostne rasti (čustvena stabilnost, poštenost, odkritost, redoljubnost, natančnost, družbena odgovornost ...) ter fizičnih (telesnih) spretnosti. V programu se močno poveča prag medsebojnega zaupanja in odgovornosti,

Priporočena maksimalna globina za potapljače P2 je 30 m, ko se potaplja v paru z izkušenim potapljačem, 40 m, ko se potaplja v paru z inštruktorjem potapljanja.

⁵⁶ Izkušen, samostojni potapljač, ki je izurjen in usposobljen za potapljanje, organiziranje in vodenje potopov. Potaplja se lahko do 40 m ter v posebnih pogojih (iskanje in reševanje, podvodno delo itd.). Lahko je vodja potapljaške skupine (vključno z enim samim do šestih potapljačev). Priporočena maksimalna globina za potapljače P3 je 40 m, ko se potaplja v paru s potapljačem P3 ali višje kategorije.

⁵⁷ Potapljač P4 je zelo izkušen potapljač z veliko izkušnjami pri organizaciji in izvedbi potopov. Kot potapljač P3 je sodeloval na mnogih organiziranih akcijah potapljanja, kot demonstrator na tečajih in si tako pridobil veliko dodatnega znanja in didaktičnih sposobnosti. Kategorija je namenjena potapljačem z dolgoletnim stažem, ki pa ne nameravajo nadaljevati kot inštruktorji potapljanja. Priporočena maksimalna globina za potapljače P4 je 40 m, ko se potaplja v paru s potapljačem P3 ali višje kategorije.

mladostniki okrepijo svojo samozavest. Kot sem že večkrat poudaril, predstavlja program odlično osnovo za nadaljnje strokovno psihosocialno delo.

Uspešnost programa z vidika deleža mladostnikov, ki so v dosedanjem času zaključili program, je naslednja:

- 71,09 odstotka – 91 otrok oz. mladostnikov je zaključilo program po certifikatu bazenski potapljač ali P* zvezdici in občasno še sodelujejo v programu (se udeležujejo potopov in/ali so s strokovnimi delavci v stiku glede reševanja stisk in težav);
- 9,37 odstotka – 12 mladostnikov je zaključilo program po ** zvezdici in občasno še sodelujejo v programu (se udeležujejo potopov in/ali so s strokovnimi delavci v stiku glede reševanja stisk in težav);
- 2,34 odstotka – 3 mladostniki so zaključili program po *** zvezdici in občasno še sodelujejo v programu (se udeležujejo potopov in /ali so v stiku ali so s strokovnimi delavci v stiku glede reševanja stisk in težav);
- 3,90 odstotka – 5 mladostnikov je zaključilo program brez certifikata in se ne potapljajo več;
- 13,28 odstotka – 17 otrok oz. mladostnikov je predčasno zaključilo program ali so iz programa izstopili (predvidevamo, da so razlogi različni; eni so se odselili, drugi so se zbal, tretji niso zmogli prevzeti odgovornosti).

6.3.7 Financiranje programa

Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine je sofinanciran v višini ene tretjine potrebnih sredstev v okviru večletne pogodbe Skupnostnih programov za mlade CSD Ljubljana Moste – Polje, tretjine s strani Urada za mladino Mestne občine Ljubljana ter tretjine s strani donatorjev, med katerimi je največ samostojnih podjetnikov iz vrst staršev.

6.4 Program avtonomnega potapljanja za ranljive in socialno izključene skupine mladih kot osnovna oblika socialne inovacije

Nordström in Ridderstrale (2001 v Kern 2006, 186) poudarjata, da sodobna organizacija preživi le z ustvarjanjem novega. Za njen uspeh je potrebno znanje, kako uvajati inovacije

brez konca. Slednje zagotovijo potrebne razsežnosti, s katerimi se zbudi zanimanje specifične ciljne skupine uporabnikov. Ključnega pomena, pravi Kern (prav tam, 186), je

podpora zunanjega in notranjega okolja aktivnostim izvajalske organizacije, ki odpirajo nova področja dela in pomikajo meje profesionalnega znanja ter prakse, razvijajo priložnosti in zmožnosti uporabnikov in izvajalcev storitev za izvirne ideje ter delovanje, ki pospešuje kreativne dosežke, ki obstoječemu delu dodajajo novo kvalitativno vrednost.

Po besedah sociologinje, predstojnice katedre za preučevanje družbene pravičnosti in vključevanja na Fakulteti za socialno delo D. Zaviršek, naj bi

socialno delo znalo čim bolj ustvarjalno odgovoriti na konkretno življenjsko situacijo; na osebno krizo, socialno pomanjkanje, željo po večji samostojnosti, željo po spremembi, na nasilje, socialno izključenost ipd. Ena od bistvenih nalog socialnega dela je načrtovanje in izvajanje vedno novih projektov in socialnih služb, ki prispevajo k uresničevanju pravic in odgovarjajo na potrebe ljudi v različnih življenjskih situacijah in okoljih (v Inovacije na področju skupnostne skrbi).

Pri britanski Nacionalni mladinski agenciji (2002 v Kern 2006, 186) so prepričani, da bi morale inovativno delo (ki mora biti vzdržljivo, reproduktivno, transformacijsko v odnosu do obstoječe prakse) postati stalnica na področju dela z mladimi. Po Kernu (prav tam, 186)

odkrivanje in razvijanje inovacij na področju dela z mladimi odraža odgovorno odzivanje organizacij na nove pojavne potrebe mladih, na iskanje učinkovitejših obravnav posebej še tistih identificiranih skupin mladih in posameznikov, ki v drugih okoljih niso deležni potrebne pozornosti oziroma dovolj poglobljene obravnave. Ob vstopanju na nova področja dela, naj bi mladinski delavci obenem podpirali tudi druge profesionalne sodelavce, da s svojimi znanji in izkušnjami doprinesejo k možnostim nadaljnjega hitrejšega razvoja področja dela z mladimi.

Bulajič (2012, 1), avtorica magistrskega dela z naslovom »Socialne inovacije«⁵⁸, ugotavlja, da če je bil pomen inovacij pred leti omejen na zgolj tehnološko kategorijo, se je v novejšem času razširil na različne vrste inovacij, od netehnoloških (organizacijskih, upravljalških) do socialnih. Pri BEPA (Bureau of European Policy Advisers 2011, 27-28) poudarjajo, da socialne inovacije rešujejo pereče družbene probleme in skrbijo za dobrobit in družbeno

⁵⁸ V njem je avtorica prek študij primera in intervjujev z izbranimi akterji na področju socialnega inoviranja raziskovala, v kolikšni meri so v Sloveniji razvite socialne inovacije, katerih tem se lotevajo in kako lahko pripomorejo k trajnostnemu in družbeno usmerjenemu razvoju.

integracijo najbolj ranljivih skupin, skupnosti ali segmentov v družbi, skrbijo za nove načine oskrbe s socialnimi, zdravstvenimi in izobraževalnimi storitvami. Evropska komisija, ki vodi natečaj za najboljše evropske socialne inovacije, je zapisala, da so socialne inovacije socialne tako v svojih ciljih kot v sredstvih za doseg te ciljev. Gre za nove ideje (proizvodi, storitve ali modeli), ki sočasno rešujejo socialne potrebe in ustvarjajo nove socialne vezi in sodelovanje (Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko 2012).

Po Zaviršek (1996) prinaša socialna inovacija novosti v socialno polje in tako spreminja podobo samega socialnega dela. Avtorica povzema definicijo socialne inovacije profesorice socialnega dela in klinične psihologinje Shulamit Ramon, po kateri ta pomeni kalkulirano tveganje, zato da se spremeni del realnosti in se dogodijo spremembe v odnosih moči in v premiku resursov. Zavirškova je prepričana, da »socialno delo zaradi svojega marginaliziranega položaja in zaradi očitkov o kvazi znanstvenosti v primerjavi z drugimi strokami lažje prestopi na stran uporabnikov, ki jih konec koncev tudi potrebuje za povečanje svoje moči«. Prav tu, poudarja, pa se srečajo socialno delo in socialne inovacije. V socialnih inovacijah lahko socialni delavci odgovarjajo na potrebe uporabnikov zato, ker njihovo znanje ni del dominantnega znanja.

Pri Jacobs Foundation (2011, 9), eni vodilnih svetovnih dobrodelnih ustanov, ki spodbuja inovacije na področju raziskav in prakse intervencijskih programov, ko gre za delo z otroki in mladimi, pravijo, da je »socialna inovacija najboljši konstrukt za razumevanje in ustvarjanje trajne socialne spremembe, ki prinese korist na primer mladim ljudem«. Za socialno inovacijo označujejo nove in uporabne rešitve za socialne potrebe ali probleme, ki so bolj učinkovite, trajnostne in pravičnejše od obstoječih pristopov in pri katerih ustvarjena vrednost koristi je večja za družbo kot celoto, ne le za posameznika. Socialna inovacija, poudarjajo pri Jacobs Foundation, ni golo omejena le na novost ali invencijo, temveč se razširja na pomembne izboljšave zmogljivosti, poglobljanje vpliva, diseminacijo in prilagajanje dokazano inovativnih pristopov v različnih kontekstih. V ustanovi trdijo, da

samo tam, kjer je obstoječa zakladnica raziskovanja in prakse razumljena in integrirana, je socialna inovacija lahko učinkovita in trajna. Le ustvarjanje novega znanja in samo njegova neposredna uporaba nista zadostni za inovacije. Pozornost mora biti usmerjena k razvoju novih pristopov, kot tudi k profesionalizaciji, izboljšanju in ustvarjalnemu kontekstnemu prilagajanju včasih malo znanih idej, konceptov, instrumentov in programov, ki so se dokazano izkazali, da delujejo tudi drugje.

Kot pojasnjuje BEPA (2011), so postale socialne inovacije v današnjem času in v razmerah zanimive in potrebne, ker med drugim družbeni problemi postajajo vse bolj pereči.⁵⁹ Socialne inovacije vplivajo na kakovost in/ali kvantiteto življenja ljudi. Howald in Schwartz (2010 v Bulajič 2012, 15) sta mnenja, da je inovacija socialna takrat, ko je družbeno sprejemljiva in razpršena med družbo ali v določenih družbenih skupinah, ko je spremenjena oziroma dopolnjena glede na okoliščine in končno institucionalizirana kot nova družbena praksa ali rutina. Kot pri vseh inovacijah »novo« ne pomeni nujno »dobro«, vendar gre v primeru socialnih inovacij vsaj za družbeno zaželeno. Na lokalnem nivoju se razvije največ socialnih inovacij, saj se porodijo v ožjem krogu ljudi ali skupnosti, ki se neposredno soočajo z določenim problemom in ga sami tudi rešujejo. Najpogosteje se socialna inovacija na lokalnem nivoju zgodi spontano, vedno bolj pa tudi znotraj organiziranih struktur, kot so omrežja, grozdi in centri (Huddart 2010 v Bulajič 2012). Za državo so takšne trajnostne akcije koristne kot razbremenitev državnega sektorja, zmanjšujejo državne stroške, hkrati pa prek lokalnega sodelovanja pridobivajo podporo zadovoljnih državljanov (NESTA/The Young Foundation 2007 v Bulajič 2012).

Program avtonomnega potapljanja za ranljive skupine mladih Svetovalnice Fužine je ob upoštevanju klasifikacije, ki jo je za socialne inovacije glede na razsežnost (družbenega) vpliva oblikovala BEPA (2011, 27–28), mogoče uvrstiti med osnovne socialne inovacije. Po tej klasifikaciji so osnovne socialne inovacije komplementarne gospodarskim inovacijam, ki rešujejo pereče družbene probleme in skrbijo za dobrobit najbolj ranljivih skupin, skupnosti ali segmentov v družbi. BEPA kot primer osnovnih socialnih inovacij na primer navaja družbeno integracijo nezaposlenih, migrantov, nove načine oskrbe s socialnimi, zdravstvenimi in izobraževalnimi storitvami, nego otrok in starejših ipd. Drugo kategorijo socialnih inovacij BEPA imenuje preprosto »bolj široka kategorija socialnih inovacij«, ki rešuje družbene izzive, kjer je meja med družbo in gospodarstvom zamegljena, in je usmerjena k celotni družbi, ne samo k posameznim skupinam. Pomemben je vidik trajnostnega razvoja, spodbuja se oblikovanje novih odnosov med družbenimi akterji. Poleg gospodarskega učinka (gospodarska rast) postane pomembna tudi vrednota blaginje (gospodarski razvoj). Tretja

⁵⁹ BEPA (2011, 22) na primer ugotavlja, da so življenjske možnosti številnih mladih slabe, saj nimajo priložnosti in dostopa do izobraževanja in usposabljanja, da uresničijo svoj potencial. V zadnjih treh desetletjih je opaziti močno povečanje stopnje revščine otrok in mladih, ki so v vseh državah članicah EU višje od stopenj tveganja revščine med celotno populacijo. Zlasti visok delež revščine v EU med populacijo mlajših od 18 let in visok delež osipa v srednješolskem izobraževanju vsako leto, ustvarja začarani krog prikrajšanosti v otroštvu, nezdravega načina življenja, podpovprečnih izobraževalnih dosežkov in socialne izključenosti.

kategorija – tj. sistemska kategorija socialnih inovacij se nanaša na preoblikovanje družbe kot takšne. Takšne socialne inovacije povzročijo spremembe v osnovnih odnosih, razmišljanju in vrednotenju posameznikov, v strategijah in politikah, organizacijskih strukturah in procesih, dostavnih sistemih in storitvah, metodah in načinih dela, odgovornostih in nalogah institucij ter povezavah med njimi in drugimi akterji. Večinoma za njih dajejo pobudo in jih izvajajo institucije, zato je ta pristop primeren za izvajanje reform v javnih politikah (ilustrativen primer – akcija o zavedanju meščanov glede podnebnih sprememb in recikliranja). Sem spadajo tudi organizacije vseživljenjskega učenja, alternativne oblike otroške nege ter upravljanje institucij (prav tam, 17–18).

7 ŠTUDIJA VPLIVA PROGRAMA AVTONOMNEGA POTAPLJANJA SVETOVALNICE FUŽINE NA IZBOLJŠANJE KAKOVOSTI ŽIVLJENJA IN SOCIALNE VKLJUČENOSTI SKUPINE RANLJIVIH MLADIH

7.1 Splošni sociodemografski podatki o anketiranih mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine

7.1.1 Spolna in starostna struktura ter narodnostna in verska pripadnost

V generaciji 18 uporabnikov Programa avtonomnega potapljanja 2010/2011 Svetovalnice Fužine (v nadaljevanju program potapljanja), ki sem jo za svojo študijo o vplivu omenjenega programa na izboljšanje kakovosti življenja in socialne vključenosti izbral, ker je sovpadala s časom izbire teme magistrskega dela in priprave dispozicije zanj, je bilo 15 predstavnikov (83,3 odstotka) moškega spola ter tri predstavnice (16,7 odstotka) ženskega spola. Tudi za vse druge dosedanje generacije udeležencev programa potapljanja je značilen bistveno večji delež fantov v primerjavi z deležem deklet, ker je takšno nesorazmerje glede na pripadnost spolu tudi sicer prisotno med uporabniki skupnostnih programov za mlade, med mladimi potrebnimi strokovne socialne obravnave, ki jih v program napotijo različne strokovne službe. Program navsezadnje temelji na športni vsebini, za športne dejavnosti pa fantje pričakovano izkazujejo večji interes kot dekleta.⁶⁰ Generacija udeležencev programa potapljanja 2010/2011 je

⁶⁰ Kern (2006, 121), ki v svoji doktorski disertaciji obravnava različne vidike programov mladinskih dejavnosti, sicer navaja, da v literaturi in virih o mladinskem delu in organizacijah mladinskega dela ni zasledil podatkov o tem, ali se v organizirane prostočasne programe mladinskega dela praviloma v večjem delu vključujejo dekleta ali fantje. Na vzorcu 260 mladih, vključenih v programe mladinskih dejavnosti, starih med 13 in 29 let iz 58 slovenskih občin, je Kern (2006, 130) v svoji raziskavi s komponentno analizo potrdil močno korelacijo med interesom mladih za posamezno vrsto programov in njihovim spolom, starostjo in statusom. Najopaznejša razlika med spoloma se je pojavila pri programih s poudarkom na pomoči drugim v stiskah, kjer je interes deklet močno presegel interes fantov (85,7 odstotka : 14,3 odstotka), zelo podobno je bilo s programi s poudarkom na svetovanju in nudenju pomoči na splošno (80,0 odstotkov : 20,0 odstotkov); bistveno večji interes deklet je bil v primerjavi s fanti (67,5 odstotka : 32,5 odstotka) zaznan tudi pri programih, ki so ciljno bolj ali zgolj usmerjeni k druženju, zabavi in sprostitvi. Interes deklet je prevladoval tudi pri programih neformalnega izobraževanja (57,9 odstotka : 42,1 odstotka) ter pri programih kulturnega delovanja (65,0 odstotka : 35,0 odstotka), pri programih športnih aktivnosti pa je bilo razmerje ravno obratno (66,7 odstotka : 33,3 odstotka). Rezultati raziskave Kerna so pokazali tudi, da fante bolj kot dekleta zanima projektno delo (87,5 odstotka : 12,5 odstotka). Z multivariatno metodo vzporedno križanje spremenljivk spola, starosti in interesa za posamezno vrsto programov je pokazalo, da imajo za programe športnih aktivnosti največji interes fantje v starostnem razponu med 13 in 19 let. Rezultati odgovorov so med drugim potrdili, da je prostočasne dejavnosti, v katere se vključujejo mladi, mogoče deliti na tradicionalistično bolj ženske in bolj moške.

vključevala polovico starih nad 20 let, štiri petnajstletnike, enega šestnajstletnika in enega dvajsetletnika, ter tri posameznike, ki ob upoštevanju starostne definicije za mlade Statističnega urada RS in Urada RS za mladino, pa tudi Evropskega programa Mladina, še ne sodijo v skupino mladih (niso dopolnili 15 let), temveč spadajo še v skupino otrok.

Tabela 7.1: Spolna in starostna struktura anketiranih mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja (f. p.)

starost	spol				skupaj	
	moški		ženski		(f)	(%)
	(f)	(%)	(f)	(%)		
do 15 let	3	20,0	0	0,0	3	16,6
15 let	4	26,6	0	0,0	4	22,2
16 let	1	6,7	0	0,0	1	5,6
20 let	1	6,7	0	0,0	1	5,6
več kot 20 let	6	40,0	3	100,0	9	50,0
Σ	15	100,0	3	100,0	18	100,0

Med proučevano populacijo 18 udeležencev Programa avtonomnega potapljanja za ranljive mlade je prepoznati osem različnih narodnosti, kar je odraz tega, da se program izvaja, kot sem v poglavju 6.2.2 že poudaril, v lokalni skupnosti našega največjega mesta, v kateri živi izrazito narodnostno in versko zelo raznoliko prebivalstvo. V primerjavi z drugimi slovenskimi soseskami gre, kot že rečeno s strani Vidanove (2011), v primeru Novih Fužin za sosesko z največjim deležem neslovenskega prebivalstva v Sloveniji, ter tako za specifično multikulturno okolje. Ugotovimo lahko, da so vse identificirane narodnostne pripadnosti naših respondentov značilne za območje nekdanje skupne države Jugoslavije.

Podatki o veroizpovedi udeležencev programa so bili zbrani ob upoštevanju kritike Smitha in Lundquist Denton (2009), da večina razprav in analiz, ki so namenjene boljšemu razumevanju mladih, spregleda pomemben vidik vloge religije in duhovnosti v njihovem življenju.⁶¹ Osmo

⁶¹ Raziskovalec in direktor Nacionalne študije o mladih in religiji C. Smith ter docentka sociologije na Univerzi Clemson M. Lundquist Denton namreč ugotavljata, da precejšen delež mladih pravi, da jim je vera pomembna v življenju (takšno izjavo je podalo 60 odstotkov sodelujočih mladih v raziskavi; štirideset odstotkov jih je potrdilo, da molijo vsak dan, 35 odstotkov se jih tedensko udeležuje verskih obredov, naslednjih 15 odstotkov pa vsaj enkrat mesečno. Za neverujoče se je v raziskavi izreklo 16 odstotkov mladih.). Vprašanja, kot so na primer: kaj se dogaja z verskim in duhovnim življenjem mladih, v kaj dejansko verjamejo, katere verske prakse opravljajo, ali opuščajo tradicionalne verske institucije, ali ostajajo zvesti veri svojih staršev itd., se avtorjema zdijo vsekakor zanimiva in pomembna, odgovori nanje pa uporabni tudi za vzgojitelje, organizatorje programov za mlade in ne le za verske voditelje. Avtorja v zgodovini doslej največje in najprodornejše nacionalne študije o verskem in duhovnem življenju ameriških najstnikov (ang. Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers; vključevala je 3.370 angleško in špansko govorečih, starih med 13 in 17 let) sta prišla do spoznanja, da so najstniki veliko bolj pod vplivom verskih prepričanj in praks njihovih staršev in drugih odraslih, kot se to pogosto misli. Njuna študija je pokazala, da je versko vključevanje najstnikov pomembno povezano z bolj pozitivnimi življenjskimi izidi. Ali z drugimi besedami, da obstaja močna korelacija med versko predanostjo

generacijo udeležencev programa potapljanja, kot lahko vidimo iz rezultatov odgovorov anketirancev v Tabeli 7.2, je tvorilo enako število katolikov in muslimanov (5), sledili so jim po številu neverujoči (4) ter člani pravoslavne verske skupnosti (3).

Tabela 7.2: Narodnostna in verska pripadnost mladih, vključenih v program potapljanja (f. p.)

narodnost	(f)	(%)	veroizpoved	(f)	(%)
slovenska	8	44,4	rimskokatoliška	5	27,8
srbska	3	16,6	muslimanska	5	27,8
bosanska	2	11,1	pravoslavna	3	16,6
albanska	2	11,1	nobena	4	22,2
hrvaška	1	5,6	ne želim odgovarjati	1	5,6
makedonska in črnogorska	1	5,6			
romska	1	5,6			
Σ	18	100,0	Σ	18	100,0

7.1.2 Izobrazbena struktura, status in delovna aktivnost

Polovica (9) udeležencev programa potapljanja je imela bodisi status učenca bodisi dijaka. V skupini ni bilo študentov. Preostala polovica udeležencev programa v formalni izobraževalni sistem ni bila več vključena. Med njimi je sedmim (38,9 odstotka) uspelo najti zaposlitev.

Tabela 7.3: Izobrazbena struktura in status anketiranih mladih, vključenih v program potapljanja (f. p.)

stopnja izobrazbe	(f)	(%)	status	(f)	(%)
osnovnošolska ali manj	8	44,4	učenec	4	22,2
poklicna	3	16,7	dijak	5	27,8
srednješolska	4	22,2	študent	0	0,0
višješolska	1	5,6	zaposlen	7	38,9
visokošolska/univerzitetna	2	11,1	nezaposlen	2	11,1
Σ	18	100,0	Σ	18	100,0

Glede na pridobljene podatke o delovni aktivnosti udeležencev programa potapljanja (ki nam med drugim povedo marsikaj o njihovi socialni varnosti), jih je v času anketiranja sedem (38,9 odstotka) opravljalo redno plačano delo, štiri osebe (dobra petina oz. 22,2 odstotka

in pozitivnim družbenim vedenjem mladostnika. Vedenjski vzorci tistih, ki redno prakticirajo vero, vsebujejo bistveno manj tveganih vedenj (manj verjetno je, da takšni mladostniki uživajo nedovoljene psihoaktivne snovi, opustijo šolanje itd.). Pripadnost verski ločnici (povezanost s prostovoljnimi skupinami, pevskimi zbori, klubi in združenji, ki delujejo na verski osnovi), ugotavljata Smith in Lundquist Denton, lahko pomembno zmanjša občutek socialne izključenosti pri mladostniku. Ti mladostniki naj bi praviloma tudi imeli boljši odnos s starši, večja pa naj bi bila tudi verjetnost, da imajo tesne prijatelje.

vseh) so opravljale priložnostno plačano delo (med njimi ena brezposelna oseba). Nihče izmed vključenih v program ni sebe opredelil za dela nezmožnega. Oba udeleženca programa potapljanja s statusom brezposelne osebe sta bila ob vstopu v program s tem statusom zelo nezadovoljna. Iz njunih odgovorov po zaključku programa je vendarle vel optimizem, da njuna situacija brezposelnosti ni tako brezizhodna.

Če pogledamo, katera poklicna dela so v času raziskave opravljali mladi in v kolikšnem časovnem obsegu. Med tistimi, ki so opravljali redno plačana dela, najdemo komercialista, koordinatorja vzdrževalcev, ekonomskega tehnika, učiteljico, taksistko in delavko v tiskarski dejavnosti (zadnji dve dekleti se ukvarjata tudi z varstvom otrok). Pri sedmi osebi – samostojnem podjetniku, mi njegova dejavnost ni poznana. Z izjemo taksistke (ki je izjavila, da ima 20- do 40-urni tedenski delovnik) so vsi drugi povedali, da imajo običajni 40-urni tedenski delovnik. Med štirimi osebami, ki so opravljale priložnostno delo, je le ena oseba razkrila, da opravlja delo kuharja. Njena tedenska prisotnost na delovnem mestu je znašala 60 ur. Brezposelni udeleženec programa je potrdil, da zahteva priložnostno delo, do katerega mu je uspelo priti, od njega 10 do 15 ur tedenskega dela. Udeleženec programa potapljanja, ki obiskuje še srednješolski izobraževalni program, si je našel priložnostno plačano delo, ki traja tedensko 12 delovnih ur.

7.1.3 Družine v program potapljanja vključenih mladih

Kot poudarja ena najbolj znanih teorij osebnosti v psihologiji – teorija psihosocialnega razvoja (1963) nemško-ameriškega razvojnega psihologa Erika H. Eriksona, so družine najpomembnejši agens socializacije. Družina vpliva na osebne koncepte, čustva in vedenje posameznika. V okviru družine otrok razvija zaupanje vase, v starše, v svet; razvija občutek samokontrole, nauči se uravnavati in usmerjati svoje aktivnosti. Vsi vplivi družine so zelo pomembni in dolgoročni. Da bi lahko razumeli vpliv družine na otroke in mladostnike, v našem primeru torej na udeležence programa potapljanja, bi morali po nasvetu Gomzel in Kobolt (2012, 323) pogledati »elemente systemskega razumevanja družine (zaprtost oziroma odprtost družinskega dogajanja, razvidnost, postavljanje in vzdrževanje ter prilagajanje meja odraščanju, naravo odnosa družinskih vzorcev skozi vzgojo ter s tem vpliv staršev na identitetno in vrednotno oblikovanje odraščajočih)«. Takšne dodatne kompleksne in obsežne naloge si ob postavitvi ostalih ciljev v magistrskem delu nisem mogel zadati. Pač pa sem v

osnovi pogledal, katerim vrstam družin ob upoštevanju tipologije družin po E. Brown (v Rener in ostali 2006, 17) pripadajo v našo študijo vključeni respondenti.

Več kot polovica (55,5 odstotka) 8. generacije vključenih mladih v program potapljanja je živela v enoroditeljski družini (od tega šest mladostnikov v gospodinjstvu le z mamo, en mladostnik v gospodinjstvu le z očetom, dva mladostnika v gospodinjstvu z mamo in bratom, en mladostnik v gospodinjstvu z mamo in dvema sestrama). Med tistimi, ki so živeli v jedrni družini⁶² (takšnih je bilo sedem oziroma 38,9 odstotka vseh), so štirje imeli sorojence. Eno dekle si je s partnerjem pod streho najemniškega stanovanja že ustvarila svojo družino z dvema otrokoma. Za lastno gospodinjstvo v najemniškem stanovanju, v tem primeru enočlansko, se je odločil še en uporabnik programa potapljanja. Nihče iz 8. generacije vključenih mladih v program potapljanja ni izhajal iz klasične ali modificirane razširjene družine⁶³ ali iz reorganizirane družine⁶⁴.

Kot lahko vidimo, delež enostarševskih družin v našem primeru v veliki meri presega slovensko povprečje (po podatkih Statističnega urada RS so enostarševske družine v letu 2011 predstavljale četrtnino vseh družin v Sloveniji, od tega je bilo družin mater z otroki 21,1 odstotka, družin očetov z otroki pa 4,1 odstotka). Kot poudarja Z. Medarič (2004, 14), sodijo enostarševske družine med potencialno ranljive skupine, ki se pogosteje soočajo s slabšim materialnim položajem in pomanjkanjem, ter socialno izključenostjo. Avtorica povzema ugotovitev Renerjeve (1995), da raziskave po svetu in tudi pri nas kažejo, da živijo enostarševske družine in še zlasti materinske enostarševske družine v najtežjih razmerah, kar pomeni, da imajo v primerjavi z drugimi nižje dohodke na družinskega člana, manj trajnih dobrin, pa tudi ocena zadovoljstva z lastnim življenjem je nižja kot pri ljudeh, ki živijo v drugačnih oblikah družin.

Odgovori v program potapljanja vključenih mladih na vprašanje, v kateri družbeni razred uvrščajo svojo primarno družino, so pokazali, da jih dobra petina (22,2 odstotka) svojo primarno družino uvršča v nižji razred, tretjina jih svojo primarno družino uvršča v delavski razred, pet udeležencev programa ocenjuje, da njihova primarna družina sodi v nižji srednji razred, medtem ko trije respondenti svojo primarno družino vidijo v zgornjem srednjem

⁶² Sestavljena iz staršev in otrok.

⁶³ Pod klasično razširjeno družino se razume horizontalno, vertikalno razširjeno družino, sestavljeno iz več jedrnih družin. Pod modificirano razširjeno družino se razume geografsko ločeno družino, vendar z močno vzajemno oporo in pogostimi stiki.

⁶⁴ Ponovno vzpostavljena ali dopolnjena družina.

razredu. Odgovori respondentov ustrezajo navedbam drugih avtorjev, da so prvotni priseljenci Novih Fužin večinoma pripadali delavskemu razredu oziroma nižji izobrazbeni strukturi.

Tabela 7.4: Vrsta primarnih družin, iz katerih izhajajo mladostniki, vključeni v program potapljanja in pripadajoči družbeni razred (f. p.)

vrsta družine	(f)	(%)	družbeni razred	(f)	(%)
jedrna (oz. nuklearna) družina	7	38,9	nižji razred	4	22,2
enostarševska družina	10	55,5	delavski razred	6	33,3
razširjena družina	0	0,0	nižji srednji razred	5	27,8
reorganizirana družina	0	0,0	zgornji srednji razred	3	16,7
gospodinjstvo z enim članom	1	5,6	zgornji razred	0	0,0
Σ	18	100,0	Σ	18	100,0

Izobrazbena struktura staršev vključenih mladih v program potapljanja pokaže, da ima skoraj 40 odstotkov (natančneje 38,9 odstotka) staršev le osnovnošolsko izobrazbo ali manj, nadaljnjih 27,8 odstotka njih ima poklicno izobrazbo, 16,7 odstotka srednješolsko izobrazbo in le dobra desetina (11,1 odstotka) staršev ima bodisi višješolsko, visokošolsko ali univerzitetno izobrazbo. Tako jih večina opravlja delo nekvalificiranega delavca (9 očetov in 5 mater), sledijo tisti, ki opravljajo srednja poklicna dela (trgovec, poštni uslužbenec, ekonomski tehnik, fotografski tehnik, medicinska sestra), tisti, ki opravljajo nižja poklicna dela (keramičar, kovino-strugar, mesar), ter na koncu tisti, katerih delovna mesta ustrezajo pridobljeni višješolski, visokošolski oziroma univerzitetni izobrazbi (inženir strojništva, splošna zdravnica, učiteljica razrednega pouka).

Zakaj je vprašanje družbenega razreda v kontekstu tematike tega magistrskega dela (potapljanje kot metoda socialnega vključevanja ranljivih skupin mladih) lahko še posebej relevantno? Francoski sociolog, antropolog in filozof P. Bourdieu, avtor koncepta »habitus«, namreč verjame v obstoj povezave med družbenim razredom posameznika, njegovim odnosom do telesa ter njegovo participacijo v športu. Ali natančneje, družbeni razred posameznika vpliva na posameznikovo specifično izbiro športa zaradi razlik, ki se pri posameznikih pojavljajo v odnosu do telesa. Predstavniki višjih družbenih razredov so v odnosu do telesa intrinzično orientirani, medtem ko so pripadniki delavskega razreda do telesa bolj instrumentalno usmerjeni. Tisti z afiniteto do intrinzične orientacije dojemajo telo, kot da je samo sebi namen, cenijo etične in mentalne vidike svoje vključenosti v šport, medtem ko

instrumentalno usmerjeni posamezniki telo obravnavajo kot sredstvo za doseg cilja in jih zato zanimajo predvsem fizični vidike njihove športne vključenosti.⁶⁵

7.2 Identifikacija dejavnikov tveganja (vrsta osebnih, družinskih okoliščin), ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti in motnje, na primeru v študiji proučevane populacije mladih

Potem ko sem proučevalo populacijo vključenih v program potapljanja predstavil prek niza demografskih determinant, jo v nadaljevanju predstavljam tudi skozi spekter zaznanih socialnih problemov in težav. S pomočjo ključnih poudarkov socialnih anamnez je identificirana in kvantitativno opredeljena vrsta osebnih in družinskih okoliščin, ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti in motnje obravnavanih mladih.

Tabela 7.5: Ključni poudarki socialnih anamnez 8. generacije vključenih mladih v program potapljanja

Oznaka udeleženca v programu: 1AL
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Oče in mama razvezana. Mama se je s sinom preselila iz Makedonije. Imel je težave pri vključevanju v okolje zaradi neznanja jezika. Za otroka finančno skrbi le mati in je finančno preskrbljen. Mati in oče sta bila neenotna pri vzgoji. Mati preveč skrbna, oče permisiven v smislu, da je moškemu potomcu vse dovoljeno. Zaradi nezmožnosti upoštevanja pravil in agresivnih izpadov, izključen iz srednje šole in športnega kluba. Obravnavan zaradi prekrškov, kot so vožnja avtomobilov in motornih koles brez čelade, voziškega izpita, vožnja ukradenih vozil in kaznivih dejanj (vandalizem, vlomi).</p>
Oznaka udeleženca v programu: 2DN
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Izhaja iz enoroditeljske družine. Oče je umrl, ko je bil fant na nižji stopnji OŠ. Z mamo sta živela v revščini. Zelo zgodaj se mu je rodila hči v izvenzakonski skupnosti s partnerko, ki nima državljanstva. Da se partnerka s hčerko ne bi odselila v tujino, je delal najmanj dve službi istočasno. Težko sprejema avtoriteto, pogosto v konfliktih, posledično pogosto menjuje zaposlitve.</p>
Oznaka udeleženca v programu: 3DŠ
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Oče in mama razvezana. Z mamo in mlajšim bratom živijo v očetovem stanovanju. Oče mamo še vedno kontrolira, kdaj in s kom se družijo. Če se mama ne obnaša po očetovih pravilih, jim zagrozi, da jih bo vrgel na cesto. Mama vse svoje stiske deli s fantom, fant postane mamin zaveznik, očeta odklanja. Ker se fant razume z mamo, ga oče kaznuje, mu ne kupuje daril, ne plačuje preživnine zanj, ampak le za mlajšega brata. Se ne razume z vrstniki, komunicira le z odraslimi. Pred vrstniki se postavlja z zlaganim materialnim stanjem. Kadar je v stiski, regresira v infantilno obnašanje, laži.</p>

⁶⁵ Vertonghen (2011) je na osnovi teh izhodišč tako na primeru borilnih večšin sklepal, da obstaja večja verjetnost, da bodo mladi, ki pripadajo nižjemu družbenemu razredu, izbrali trde borilne veščine, za katere je, kot velja po Bourdieu, značilnejši instrumentalni odnos do telesa, in mladi, ki pripadajo višjemu družbenemu razredu mehke borilne veščine, za katere je značilnejši intrinzični odnos do telesa.

Agresiven do mlajših.	Oznaka udeleženca v programu: 4ES
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Oče umrl, živi z mamo in mlajšima sestrama. Zelo zgodaj v otroštvu prevzame moško/očetovsko vlogo v družini. Družina je materialno ogrožena. Zaradi narodnosti je nesprejet v družbi. Agresiven do vrstnikov, starejših, avtoritete (učitelji, policija). Obravnavan zaradi prekrškov (vožnja avtomobilov in motornih koles brez čelade, voziškega izpita, vožnja ukradenih vozil) in kaznivih dejanj (povzročitev lažjih ali hujših telesnih poškodb, ogrožanje z nevarnim orodjem pri pretepu). Eksperimentira z nedovoljenimi drogami. Izključen iz srednje šole (neopravičeni izostanki, vedenjski ekscesi).</p>	
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Mama brezposelna, oče odsoten (cele dneve v službi). Izhaja iz ortodoksne muslimanske družine. Mlajši otrok, mama ravna z njim kot z dojenčkom. V šoli ni pripravljen upoštevati pravil, mama ga pri tem zagovarja. Nespoštljiv do ženske avtoritete. Zasvojen z gledanjem grozljivih filmov, zanimajo ga duhovi. Obravnavan zaradi prekrškov (kraje).</p>	Oznaka udeleženca v programu: 5ED
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Oče v zaporu, živi z mamo in bratom. Prevzel moško/očetovsko vlogo v družini. Veliko fizičnih konfliktov, vrstniki se ga bojijo. Nasilen tudi do odraslih – učiteljev, varnostnikov in policistov. Obravnavan zaradi prekrškov (vožnja avtomobilov in motornih koles brez čelade, voziškega izpita, vožnja ukradenih vozil) in kaznivih dejanj (povzročitev lažjih ali hujših telesnih poškodb, ogrožanje z nevarnim orodjem pri pretepu).</p>	Oznaka udeleženca v programu: 6HB
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Zasvojen z internetom, adrenalinski odvisnik. Izhaja iz muslimanske, strogo patriarhalne družine, kjer je oče »alfa in omega« vsega. O njegovi besedi se ne dvomi. Verskih zapovedi se sicer ne držijo. JK je bil zelo permissivno vzgajan in močno razvjen s strani očeta. Je egocentričen in zaverovan sam vase. Težko zazna socialne okoliščine, ki pogojujejo dano situacijo. Včasih zato ne zazna ovir, ki se mu pojavijo na njegovi zasebni in službeni poti. Velikokrat krivi druge za lastne neuspehe. Pogosto je udeležen pri kakšni nesreči (na srečo brez posebnih posledic).</p>	Oznaka udeleženca v programu: 7JK
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Starša razvezana, živi z mamo upokojenko. Živita v revščini. Prosti čas pogosto preživlja na ulici. Zaprt vase. Ne sprejema avtoritete. Pogosto obravnavan zaradi prekrškov (vožnja v vinjenem stanju). Nekritičen do alkohola, eksperimentira z drogo.</p>	Oznaka udeleženca v programu: 8JM
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Starša razvezana, živi pri mami. Premožna družina. Zaradi permissivne vzgoje in razhajanja v vzgojnih prijemih postal zelo razvjen. Starša naklonjenost kupovala in še kupujeta z materialnimi dobrinami. Še vedno se ni sprijaznil z razvezo staršev. Starša sta ga vzgajala kot najpomembnejšega človeka, postane egocentričen.</p>	Oznaka udeleženca v programu: 9MZ
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Živi z mamo, oče živi v tujini. Gospodinjstvo finančno šibko, fant pomaga s priložnostnimi deli preko ŠS. Umirjen, zaprt vase. Lažje vzpostavlja stike z dekleti kot s fanti. Kadar je v stiski, se umakne v bolezen.</p>	Oznaka udeleženca v programu: 10PP
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Živi z avtoritativno in fizično nasilno mamo. Živita v revščini. Ima lažjo motnjo v duševnem razvoju, zaključil OŠ s prilagojenim programom. Motorično manj sposoben.</p>	Oznaka udeleženca v programu: 11PM
<p>Ključni poudarki socialne anamneze: Živi z mamo, očetom in mlajšo sestro. Oče alkoholik in nasilen. Žrtev fizičnega nasilja je</p>	Oznaka udeleženca v programu: 12RB

najpogosteje on. Mama večkrat zagrozi z razvezo, zaradi finančne stiske si vsakič premisli. Fant svoje stiske že v nižjih razredih osnovne šole izraža s pretiranim/deviantnim spolnim vedenjem (masturbiranje med poukom v 2. r. OŠ, otipavanje učiteljic). Tudi zaradi nasilnega spolnega vedenja nesprejet med vrstniki. Eksperimentira z alkoholom in nedovoljenimi drogami. V OŠ nasilen do učiteljic, neopravičeni izostanki. V srednji šoli ponavlja letnik, vključen v Produkcijško šolo.	Oznaka udeleženca v programu: 13RR
Ključni poudarki socialne anamneze: Oče in mati razvezana. Živel z očetom in bratom, trenutno tako oče kot brat v zaporu. Brezposeln, finančno se težko preživlja. Nima veliko prijateljev, pogosto v konfliktu. Stiske rešuje z alkoholom.	Oznaka udeleženca v programu: 14SJ
Ključni poudarki socialne anamneze: Kljub temu da si je ustvarila lastno družino, finančno še vedno odvisna od mame in babice. Partner v zaporu. Ne zna ravnati s financami, vedno znova ustvarja nove dolgove.	Oznaka udeleženca v programu: 15SG
Ključni poudarki socialne anamneze: Prihaja iz skrbne družine z obema staršema. Eksperimentira z drogo. Zateka se k adrenalinskim športom in ekstremnim dosežkom.	Oznaka udeleženca v programu: 16SJ
Ključni poudarki socialne anamneze: Odraščala v nasilni družini, mati in očim alkoholika, mati psihično, očim fizično nasilen. Oče družino zapustil, ko je bila majhna. Kot najstnica obrnila vloge, ona začela skrbeti za starše. Že pri 15 se je finančno osamosvojila. Postane pretirano skrbna, odgovorna, obsedena z redom in čistočo. Neozdravljivo bolna, kljub temu ima veliko volje do življenja.	Oznaka udeleženca v programu: 17ŠB
Ključni poudarki socialne anamneze: Kot najstnica postala mati, ne živi z očetom svojega otroka, temveč s svojimi starši. Starši premožni. Pogosto menjuje partnerje, medtem ko starši skrbijo za otroka. Težav ne rešuje aktivno, ampak se zateka k zadovoljevanju drugih potreb (nakupovanja, potovanja,...).	Oznaka udeleženca v programu: 18UZ
Ključni poudarki socialne anamneze: Živi z mamo. Ko sta se starša razšla, je oče postal brezdomec, umrl. Mati upokojenka, finančno težko preživlja družino. Večino časa preživi doma za računalnikom, TV. Težko vzpostavlja stike. Sam postopa po mestu.	

Kot že ugotovljeno, je življenje polovice mladih 8. generacije programa potapljanja zaznamovano z življenjem v enostarševski družini. Tretjina staršev respondentov je razvezanih, kar ustreza zrcalni podobi slovenske statistike sklenitev zakonskih zvez in razvez v zadnjih nekaj letih. Enako visoka stopnja je stopnja materialne ogroženosti družin, saj se vsak tretji sodelujoči posameznik v programu potapljanja v družinskem okolju sooča z revščino. Problematika nasilja v družini, alkoholizma, brezposelnosti, k sreči ni izstopajoča. Večina prepoznanih dejavnikov tveganja za zdrav in uspešen razvoj je značilna le za posamezno osebo.

Največ v študijo vključenih udeležencev programa potapljanja je imelo težave s sprejemanjem avtoritete. Praktično vsak četrti posameznik je eksperimentiral z nedovoljenimi drogami, izvajal kazniva dejanja ter prometne prekrške. Vsak šesti udeleženec je zlorabljal alkohol in se agresivno vedel v odnosu bodisi do vrstnikov, starejših, učiteljev bodisi do represivnih

organov. Prisotne vedenjske težave, posebnosti in motnje so najpogosteje rezultirale težave v šolskem okolju (izključitev, neopravičeno izostajanje od pouka, ponavljanje razreda itd.).

Tabela 7.6: Dejavniki tveganja, vedenjske težave, posebnosti in motnje pri 8. generaciji udeležencev Programa avtonomnega potapljanja

Dejavniki tveganja (vrsta osebnih, družinskih okoliščin)

- življenje v enostarševski družini – po izgubi starša ali po razvezi (10; 55,5 %)
- razveza staršev (6; 33,3 %)
- materialna ogroženost družine – revščina (6; 33,3 %)
- odsotnost očetovske vloge v družini (6; 33,3 %)
- kazenski pregon člana družine zaradi storitve kaznivega dejanja (3; 16,6 %)
- fizično (3; 16,6 %) in psihično nasilje v družini (1; 5,5 %)
- neenotnost v starševski vzgoji (2; 11,1 %)
- brezposelnost starša (2; 11,1 %)
- težave pri vključevanju v družbo po imigraciji iz druge države (1; 5,5 %)
- nesprejetost v družbi zaradi druge narodnosti (1; 5,5 %)
- izrazita permissivna starševska vzgoja (1; 5,5 %)
- alkoholizem v družini (1; 5,5 %)
- motnja v duševnem razvoju in slabše razvite motorične sposobnosti (1; 5,5 %)
- brez prijateljskih vezi (1; 5,5 %)
- finančna odvisnost od primarne družine po oblikovanju svoje družine (1; 5,5 %)
- breme preživljanja staršev (1; 5,5 %)
- nesposobnost upravljanja z denarjem in ustvarjanje dolgov (1; 5,5 %)
- najstniško materinstvo brez partnerja (1; 5,5 %)
- zgodnje očetovstvo in težave v družini z državljanstvom (strah pred izselitvijo) (1; 5,5 %)
- brezdomstvo starša (1; 5,5 %)

Vedenjske težave, posebnosti in motnje

- nesprejemanje/nespoštovanje avtoritete (4; 22,2 %)
- izvajanje prometnih prekrškov (4; 22,2 %) in kaznivih dejanj (vandalizem, vlomi, kraje) (3; 16,6 %)
- eksperimentiranje z nedovoljenimi drogami (4; 22,2 %)
- zloraba alkohola (3; 16,6 %)
- agresivnost do vrstnikov/starejših/učiteljev/represivnih organov (3; 16,6 %)
- nezmožnost upoštevanja pravil (2; 11,1 %)
- ustvarjanje konfliktov v odnosu z okolico (2; 11,1 %)
- težave pri vzpostavljanju stikov z drugimi (2; 11,1 %)
- velika razvajenost in egocentričnost (2; 11,1 %)
- izrazita introvertiranost (2; 11,1 %)
- izvajanje fizičnega nasilja nad vrstniki in odraslimi (1; 5,5 %)
- obsedenost z redom in čistočo ter pretiran občutek odgovornosti (1; 5,5 %)
- deviantno spolno vedenje (1; 5,5 %)
- zasvojenost z internetom (1; 5,5 %)
- zatekanje k adrenalinskim športom in ekstremnim dosežkom (2; 11,1 %)
- zasvojenost z gledanjem grozljivih filmov (1; 5,5 %)
- vedenjski ekscesi (1; 5,5 %)
- infantilno vedenje (1; 5,5 %)
- patološko laganje (1; 5,5 %)
- poskus reševanja stisk in težav prek kompenzacije z nakupovanji, potovanji (1; 5,5 %)
- nepolna skrb in odgovornost za lastnega otroka (1; 5,5 %)
- pogosta menjava partnerjev (1; 5,5 %)

Posledice oz. izidi

- šolske težave (5; 27,7 %): (izključenost iz šole - 2, opustitev šole – 1, ponavljanje šole – 1, neopravičeno izostajanje iz šole – 1)
- prepuščenost ulici, pohajkovanje (2; 11,1 %)
- umik v bolezen v primeru stiske (1; 5,5 %)
- neozdravljivo bolezensko stanje (1; 5,5 %)
- nesprejetost med vrstniki (1; 5,5 %)
- izključenost iz športnega kluba (1; 5,5 %)
- pogosta menjava zaposlitev (1; 5,5 %)

Profesor defektologije za motnje vedenja in osebnosti S. Lošdorfer (2006; Vedenjske težave, posebnosti in motnje) s Centra za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog Koper poudarja, da je razvrščati in opredeljevati vedenjske motnje v otroštvu in adolescenci težavna naloga, saj, kot pravi, je »težko začrtati jasno mejo med tistim vedenjem, ki je predvsem prehodno moteče in bolj odraz razvoja in zorenja, ter med tistim, ki se že strukturira v abnormno, ali pa se v tej smeri šele nakazuje«. Pri obravnavi vedenjskih težav, posebnosti in motenj Lošdorfer uporablja klasifikacijo, ki ločuje frustracijsko vedenje, reintegracijsko vedenje, vedenje nastajajoče iz izmikavanja frustraciji ter motivacijsko vedenje. Vse naštetne oblike vedenj je mogoče prepoznati tudi v 8. generaciji udeležencev programa potapljanja, pri čemer ocenjujem, da je motivacijsko vedenje mladih prednjačilo pred reintegracijskim vedenjem, slednjemu je po pogostosti prisotnosti sledilo vedenje, nastajajoče iz izmikavanja frustraciji, najmanj je bilo zaznati frustracijskega vedenja. Največ posameznikom bi lahko pripisal eksternalizirane oblike vedenja, sledili bi mladi s socializiranim delinkventnim vedenjem, mladi s socialno nezrelim vedenjem ter na koncu mladi z internaliziranim, zaradi strahu oviranim vedenjem.

7.3 Zadovoljstvo mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja s posameznimi vidiki njihovega življenja

7.3.1 Zadovoljstvo mladih z njihovimi prostočasnimi aktivnostmi zunaj in znotraj doma

Po podatkih razvidnih iz Tabele 7.7 je za večino mladih, vključenih v raziskavo v času pred vključitvijo v program potapljanja značilno pasivno preživljanje prostega časa (druženje s prijatelji in znanci, deskanje po medmrežju, gledanje TV, poslušanje glasbe, pohajkovanje, lenarjenje). Le pet oseb je bilo že pred tem vključenih tudi v prostočasne dejavnosti drugih organizacij, le dve osebi sta svoj prosti čas izkoristili za neformalno izobraževanje. V

programe športne vadbe je bila vključena dobra polovica respondentov.⁶⁶ Odgovori, ki sem jih pridobil od respondentov po zaključku programa, kažejo, da se je vzorec preživljanja prostega časa pri obravnavanih mladih v času trajanja programa potapljanja vidno spremenil. Izstopa zlasti povečan delež mladih (prej slaba tretjina, po zaključku slabe tri četrtine), ki jim je vključitev v program potapljanja očitno pomenila spodbudo, da se vključijo tudi v druge prostočasne programe (Društvo SPM, Cona Fužine, Centr's most CSD Ljubljana Moste). Mnogo slednjih gre po odgovorih respondentov sodeč, uvrstiti v kategorijo programov neformalnega izobraževanja za mlade. Vključenost v program potapljanja je spodbudila aktivnost slabih 39 odstotkov mladih, da so se v njihovem prostem času začeli dodatno ukvarjati tudi z drugimi, zlasti športnimi in rekreativnimi vsebinami, npr. z boksom, plezanjem, tekom, rolanjem, potapljanjem na vdih, motociklizmom. Dve osebi nista pokazali interesov za kakršne koli hobije ali za druge aktivnosti poleg potapljanja, tudi po letu dni vključenosti v naš program. Če se je v času pred vstopom v program potapljanja brezdelju predajala več kot polovica mladih, je ohranitev takšne razvade tudi v času po zaključku programa priznala le še trojica vprašanih. Še bolj kot v prid zmanjšanju lenarjenja, so bili pozitivni rezultati zaznani pri pohajkovanju mladih naokoli. Za nas izvajalce programa je zlasti razveseljiva novica, da program uspe vrednotno preorientirati mlade k večji pripravljenosti pomoči sočloveku.

Tabela 7.7: Načini preživljanja prostega časa mladih, vključenih v program potapljanja (m.r.)

Preživljanje prostega časa	pred vključitvijo v program				po zaključku programa			
	da		ne		da		ne	
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)
a. športne aktivnosti (vadba)	10	55,6	8	44,4	18	100,0	0	0,0
b. obisk športnih prireditev	1	5,6	17	94,4	1	5,6	17	94,4
c. obisk kulturnih prireditev	2	11,1	16	88,9	4	22,2	14	77,8
d. gledanje TV, poslušanje glasbe	11	61,1	7	38,9	9	50,0	9	50,0
e. deskanje po medmrežju	12	66,7	6	33,3	12	66,7	6	33,3
f. druženje s prijatelji in znanci	15	83,3	3	16,7	17	94,4	1	5,6
g. udeležba v prostočasnih programih org.	5	27,7	13	72,3	13	72,2	5	27,8
h. neformalno izobraževanje	2	11,1	16	88,9	9	50,0	9	50,0
i. pomoč drugim	3	16,7	15	83,3	8	44,4	10	55,6
j. pohajkovanje	11	61,1	7	38,9	1	5,6	17	94,4
k. lenarjenje	10	55,6	8	44,4	3	16,7	15	83,3
l. drugo	2	11,1	16	88,9	2	11,1	16	88,9

⁶⁶ Kot smo prej lahko videli, večina teh mladih uvršča svojo družino v nižji oz. delavski razred. Mesec (2006), sklicujoč se na številne raziskave, pravi, da se tisti otroci oz. mladi, ki pripadajo nižjim družbenim razredom, praviloma ukvarjajo z manjšim številom organiziranih svobodnih dejavnosti in z dejavnostmi, ki so manj zahtevne in manj upošteevane.

Kern (2006, 131 po Powney in drugi 1997 ter Ministry of Children and Family Affairs 2004) tako kot številni drugi avtorji opozarja na to, da se vzorec preživljanja prostega časa spreminja s starostjo. Tako piše o tem, da se mladi med štirinajstim in šestnajstim letom starosti od prostočasnih aktivnosti v okviru doma ter organiziranih dejavnosti bolj nagibajo k t. i. priložnostnim aktivnostim. Starejši mladi bodo prosti čas manj verjetno preživljali z družinami kot v spolno mešanih vrstniških skupinah s svojimi dekleti in fanti. Udeležba v športih in drugih organiziranih aktivnostih teži k upadanju v zgodnji adolescenci, ko mlade bolj pritegnejo (drznejše) priložnostne in komercialne aktivnosti, katerim alternativo mora poiskati mladinsko delo (in v Svetovalnici Fužine smo jo s programom potapljanja našli). Raziskovalci, pravi Kern, so v posameznih raziskavah ugotavljali, ali obstajajo značilne razlike v preživljanju prostega časa med mladimi, ki izhajajo iz družin, ki prejemajo »polne« redne prihodke, in tistimi, ki jih ne. Pokazalo se je, da omenjeni dejavnik nima pomembnega vpliva na vzorec udeleževanja v dejavnostih pri dekletih, medtem ko je delež fantov, ki obiskujejo prostočasne aktivnosti značilno manjši med tistimi, ki prihajajo iz družin z »nepolnimi prihodki«. Rezultati so tudi pokazali, da se najbolj ranljivi mladi, visoko rizične skupine mladih v organizirane mladinske dejavnosti najmanj pogosto vključujejo. Predvsem tisti, ki izostajajo iz šole ali so iz nje bili izključeni, tisti, ki so vpleteni v zlorabo drog ali protipravna, kazenska dejanja. Mladi iz družin z nižjim socialnoekonomskim statusom pogosteje »visijo okoli«. Za razliko od vrstnikov iz družin, ki pripadajo premožnejšemu družbenemu sloju, nimajo možnosti, da bi se lahko vključevali tudi v prostočasne dejavnosti, ki so komercialnega značaja in zato plačljive. Programi številnih potapljaških šol v Sloveniji so plačljivi in zato za mlade iz socialno šibkih družin težje dosegljivi. Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine tako tudi tej skupini omogoča možnost enakopravnega vključevanja v športno zvrst s komercialnim značajem.

V raziskavi se mi je na primeru naše skupine respondentov zdelo smiselno preveriti, kakšen je morebitni vpliv vrste družine na njihov način preživljanja prostega časa. Pokazalo se je, da tip družine (dvostarševska/enostarševska) ne vpliva npr. na pogostost obiskovanja mladih športnih in kulturnih prireditev, udeležbo v programih prostočasnih organizacij, na večjo ali manjšo pogostost pohajkovanja, lenarjenja, so pa nasprotno pri bivariatni analizi odstotki glede na neodvisno spremenljivko (delež znotraj vrste družine) npr. pokazali, da so pred vstopom v naš program brez izjeme vsi mladi iz jedrnega oz. nuklearnega tipa družine že prakticirali športne aktivnosti, medtem ko je takšnih iz enostarševskih družin bila le petina. Povezanost se kaže kot statistično značilna – signifikanca oz. $p < 0,001 < 0,05$ odstotka, vrednost

hi-kvadrat statistike je 11,52, tudi Cramerjev koeficient (vrednost ,800) je pokazal na močno povezanost. Kljub temu pa je potrebno poudariti, da test značilnosti ni zanesljiv, ker je teoretična frekvenca v nekaterih celicah kontingenčne tabele manjša od 5 (to je pač zaradi majhnega vzorca). Rezultate je s tega vidika treba jemati z veliko mero previdnosti.

Tabela 7.8: Povezanost med tipom družine in športnimi aktivnostmi v prostem času

		prosti čas - športne aktivnosti		skupaj	
		da	ne		
tip družine	nuklearna	število	8	0	8
		% znotraj tipa družine	100,0 %	0,0 %	100,0 %
		% skupaj	44,4 %	0,0 %	44,4 %
		število	2	8	10
enostarševska		% znotraj tipa družine	20,0 %	80,0 %	100,0 %
		% skupaj	11,1 %	44,4 %	55,6 %
		število	10	8	18
skupaj		% znotraj tipa družine	55,6 %	44,4 %	100,0 %
		% skupaj	55,6 %	44,4 %	100,0 %

Pearsonov hi-kvadrat vrednost asim. signifikanca
 11,520 ,001

Odgovori mladih, da so s prostočasnimi aktivnostmi, ki potekajo v zunanjem okolju, bolj zadovoljni, kot s tistimi, ki so del njihovega vsakdana v družinskem okolju, se zdijo logično pričakovani (priložnosti za druženje in spoznavanje novih ljudi, širše interakcije s socialnim okoljem, drugačna klima in drugačna notranja skupinska dinamika, večja ciljna usmerjenost in drugačna strukturiranost vsebin, mentorji itd.). Kar je morda glede na numerične vrednosti v zgornji Tabeli 7.8 zanimivo, je to, da očitno sodelovanje mladih v našem programu potapljanja bistveno doprinese tudi h kasnejšemu večjemu zadovoljstvu mladih s prostočasnimi dejavnostmi v okviru njihovega doma (delež tistih, ki so z njimi zadovoljni oz. zelo zadovoljni v primerjalnem obdobju pred vključitvijo v program/po zaključku programa, je večji kar za dobrih 61 odstotkov). Po zaključku programa potapljanja se stopnja zadovoljstva s prostočasnimi aktivnostmi doma (94,4 odstotka odgovorov) močno približa (razlika je v enem posamezniku) stopnji zadovoljstva s prostočasnimi aktivnostmi zunaj doma.

Tabela 7.9: Zadovoljstvo mladih, vključenih v program s prostočasnimi aktivnostmi zunaj in znotraj doma

stopnja zadovoljstva	prostočasne aktivnosti doma				prostočasne aktivnosti zunaj doma			
	pred vključ. v program		po zaključku programa		pred vključ. v program		po zaključku programa	
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)
1 – zelo nezadovolj-en/na	0	0,0	0	0,0	1	5,6	0	0,0
2 – nezadovolj-en/na	8	44,4	0	0,0	4	22,2	0	0,0
3 – niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	4	22,2	1	5,6	4	22,2	0	0,0
4 – zadovolj-en/na	4	22,2	5	27,7	6	33,3	5	27,7
5 – zelo zadovolj-en/na	2	11,1	12	66,7	3	16,7	13	72,3
Σ	18	100,0	18	100,0	18	100,0	18	100,0
\bar{x}	3,00		4,61		3,33		4,72	

7.3.2 Zadovoljstvo mladih z njihovim formalnim izobraževanjem oziroma z delom

V času vključenosti mladih v program njegovi nosilci izdatno pozornost namenjamo uspešnosti mladih v formalnem izobraževanju (spremljamo učne rezultate, motiviramo k intenzivnejšemu učenju, nudimo pomoč pri vnovičnem vključevanju prek medinstitucionalnega sodelovanja itd.). Z zaposlenimi mladimi reflektiramo njihovo vlogo, počutje, probleme in težave na delovnem mestu. Brezposelne mlade, ki se ne nameravajo več izobraževati, spodbujamo k aktivnemu iskanju zaposlitve. Vsa ta naša prizadevanja, če sodimo po rezultatih študije (glej Tabela 7.7), imajo razviden vpliv na večje zadovoljstvo udeležencev programa z izobraževanjem oziroma z delom, ki ga opravljajo.

Tabela 7.10: Zadovoljstvo mladih, vključenih v program s formalnim izobraževanjem oziroma z delom

stopnja zadovoljstva	pred vključ. v program		po zaključku programa	
	(f)	(%)	(f)	(%)
1 – zelo nezadovolj-en/na	2	11,1	0	0,0
2 – nezadovolj-en/na	2	11,1	0	0,0
3 – niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	6	33,4	0	0,0
4 – zadovolj-en/na	4	22,2	13	72,2
5 – zelo zadovolj-en/na	4	22,2	3	16,7
6 – b. o.	0	0,0	2	11,1
Σ	18	100,0	18	100,0
\bar{x}	3,33		4,18	

7.3.3 Zadovoljstvo mladih z družinskimi odnosi, stiki s sorodniki, s prijatelji in družabnimi stiki z drugimi ljudmi

Vsi vključeni v študijo imajo člane matične družine, pri čemer jih le sedem izmed skupaj osemnajstih (38,8 odstotka) z vsemi njimi lahko vzdržuje vsakodnevne stike. Drugi manj pogosto in sicer trije vsaj enkrat tedensko, trije vsaj enkrat mesečno, štirje vsaj enkrat letno, ter eden manj kot enkrat letno. Zanimivo so bili odgovori respondentov na vprašanje, »kako zadovoljen si s svojo družino oz. z osebami, s katerimi živiš«, nekoliko bolj pozitivni v prvi fazi anketiranja – pred vstopom v program (7 zelo zadovoljnih, 9 zadovoljnih ter 2 niti zadovoljna niti nezadovoljna; povprečna ocena odgovorov na Likertovi 5-stopenjski ocenjevalni lestvici 4,27) kot v drugi fazi anketiranja – po zaključku programa (16 zadovoljnih ter 2 zelo zadovoljna; povprečna ocena odgovorov na Likertovi 5-stopenjski ocenjevalni lestvici 4,11). V program potapljanja vključenih mladih, ki bi bili nezadovoljni z družino, torej presenetljivo ni, kljub zaznamim problemom v družini, kot so na primer: kazenski pregon člana družine zaradi storitve kaznivega dejanja, fizično in psihično nasilje v družini, alkoholizem v družini, brezdomstvo starša. Marsikdo pred vključitvijo v program prevzema celotno krivdo za situacijo v družini, v programu pa dobi uvid, da na obstoječo situacijo vplivajo različni dejavniki (tudi osebe, s katerimi biva). Mladim zato pomagamo pri razumevanju družinske dinamike.

Mlade sem pred začetkom programa spraševal, ali so imeli v zadnjem času večji konflikt s katerim od članov družine. Dobra polovica vprašanih (55,5 odstotka oziroma 10 oseb) je temu pritrdila. Respondenti so med razlogi za konflikt na primer navajali nestrinjanje s staršem/staršema glede njihovih dolžnosti oziroma obveznosti (7 respondentov), ugovarjanje kritiki starša/staršev glede njihovega vedenja (4 respondenti) in šolske neuspešnosti (2 respondenta), spor s sorojencem bodisi zaradi pomanjkanja zasebnosti bodisi ukazovalnosti. Po zaključku programa je več kot tri četrtine (77,7 odstotka oziroma 14 izmed 18) mladih potrdilo, da je konfliktnost s člani družine v času njihovega sodelovanja v programu upadla oziroma zelo upadla, medtem ko preostale štiri osebe niso znale podati enoznačnega odgovora (ali se je stanje glede pojavljanja konfliktov izboljšalo ali poslabšalo) in so zato izbrale nevtralni odgovor »ne vem«. Napredek mladih pri izboljšanju odnosov z družinskimi člani v času njihove vključenosti v program potapljanja pripisujem predvsem temu, da jih skušamo razbremeniti napetosti, da zadovoljujemo njihovo potrebo po »dogajanju«, da postanejo samostojnejši in se naučijo socialnega vedenja, ki jim omogoča lažjo komunikacijo.

Poleg odnosov mladih, ki jih imajo z njihovimi družinami, me je zanimalo tudi, kako so sodelujoči v našem programu zadovoljni s stiki s širšim sorodstvom. Tudi v tem primeru so pridobljeni odgovori vprašanih iz obdobja po zaključku programa (povpr. vrednost odgovorov 4,05) pozitivno odstopali od pridobljenih odgovorov pred začetkom programa (povpr. vrednost odgovorov 3,83). Velika večina mladih je bila s stiki s sorodniki zunaj svoje družine zadovoljnih oziroma zelo zadovoljnih tako pred vstopom v program (77,7 odstotka) kot ob zaključku programa (100,0 odstotkov).

Zanimivo se je v letu dni, kolikor traja program za posamezno generacijo, pomembno spremenilo mnenje številnih mladih, ki so pred vstopom v program zase trdili, da so osebe, ki zmorejo brez prijateljev (čeprav jih je 14 izmed 18 izjavilo, da imajo najboljšega prijatelja oziroma najboljšo prijateljico, h kateremu/kateri se lahko obrnejo po pomoč, ko jo potrebujejo). Takšnih je bilo v 8. generaciji na začetku skoraj 39 odstotkov, ob koncu programa je ob takšnem svojem prepričanju vztrajala le še ena mlada oseba. Kot poudarja Bukatko (2008, 562), pomenijo prijatelji orientacijo v socialnem okolju. So ključnega pomena v socialnem in emocionalnem življenju posameznika. Za zdrav razvoj mora oseba prepoznati potrebo po tvorbi socialnih interakcij z osebami, ki vključujejo naklonjenost, intimnost, pripadnost, medsebojno povezanost, samorazkrivanje; ne zadošča le druženje, »mreženje«, vzpostavljanje stikov. Izkušnja sodelovanja mladih v programu potapljanja Svetovalnice Fužine, ki temelji na poglobljenih medosebnih odnosih, je pri mladih bodisi porodila bodisi le še utrdila spoznanje, da človek kot socialno bitje vsekakor potrebuje sočloveka, ki mu lahko zaupa, je od njega deležen podpore in tovarštva, se ob njem počuti varnega ipd. Deset mladih (dobra polovica celotne populacije 8. generacije – 55,5 odstotka) je v fazi drugega anketiranja potrdilo, da so svojega najboljšega prijatelja oziroma najboljšo prijateljico dobili prek skupnega usposabljanja v tem programu. Občutku medsebojne, prijateljske povezanosti med udeleženci programa lahko verjetno pripišemo nastalo razliko v povprečni vrednosti odgovorov na vprašanje – »kako zadovoljen/zadovoljna si s številom prijateljev, ki jih imaš«, saj je ta v času pred začetkom usposabljanja znašala 3,83, po zaključku usposabljanja pa 4,44 na 5-stopenjski ocenjevalni lestvici.

Rezultati odgovorov mladih na vprašanje, »kako se razumeš z drugimi ljudmi«, že pri prvem anketiranju niso bili kritični. Nasprotno, med respondenti ni bilo takšnih, ki so menili, da so nezadovoljni ali celo zelo nezadovoljni glede njihovega razumevanja z drugimi. Pet mladih se ni znalo jasno opredeliti in so zato izbrali srednjo možnost odgovora (niti zadovoljen/a niti

nezadovoljen/a), polovica (50 odstotkov) je bila zadovoljnih, dva zelo zadovoljna. Povprečna vrednost odgovorov je tu znašala 3,61, medtem ko je pri drugem anketiranju ta narasla na 4,61 (v tem primeru je bilo dobrih 61 odstotkov mladih zelo zadovoljnih glede razumevanja z drugimi, vsi drugi so bili zmerno zadovoljni. Za te rezultate je mogoče uporabiti pojasnila, ki sem jih zapisal ob komentiranju rezultatov glede pojavljanja konfliktov z družinskimi člani.

7.3.4 Zadovoljstvo mladih s stanovanjskimi razmerami

Dobre tri četrtine vključenih v program potapljanja 8. generacije (štirinajst mladih oziroma 77,7 odstotka vseh) je v času njihovega prvega in drugega anketiranja stanovalo pri starših, nihče ni stanoval pri drugih sorodnikih, pri prijateljih oziroma znancih, prav tako nihče v lastni hiši ali stanovanju, pač pa štiri osebe (vse stare nad 20 let) v podnajemniškem stanovanju. Če primerjamo podatke o starosti anketirancev z njihovimi odgovori na vprašanje, »koliko časa že živiš tukaj«, vidimo, da jih med štirinajstimi, ki živijo s starši, v sedanjem stanovanju trinajst živi že od svojega rojstva (se z družino nikoli niso selili, torej se je njihova družina v sosesko priselila že pred njihovim rojstvom oziroma v času njihovega rojstva), le en mladostnik je prišel živeti s svojo družino v sosesko, ko je bil star eno leto.

Na moje vprašanje ob drugem zaporednem anketiranju, »ali si se v zadnjem letu kdaj želel/a preseliti ali izboljšati stanovanjske razmere, pa tega nisi mogel/mogla storiti«, jih je tretjina (6) odgovorila pritrdilno, pri drugih dveh tretjinah vprašanih (12) takšna želja ni bila prisotna, zanimivo, kljub temu da jih polovica (9 od 18) po njihovih besedah ni imela svoje lastne sobe. Če je bila izračunana povprečna vrednost odgovorov (na 5-stopenjski ocenjevalni lestvici) na vprašanje, »kako zadovoljen/zadovoljna si s stanovanjskimi pogoji«, v času prvega anketiranja 2,38, je ta ob drugem anketiranju znašala celih 4,00. Dva posameznika sta tudi po preselitvi v podnajemniško stanovanje ostala nezadovoljna s stanovanjskimi pogoji. In kje iskati pojasnilo za to, da je bilo pred začetkom sodelovanja mladih v programu s stanovanjskimi pogoji skupaj nezadovoljnih in zelo nezadovoljnih več kot polovica vprašanih (55,5 odstotka), ob naslednjem anketiranju pa je bilo teh le še dobra petina (22,2 odstotka)? Zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji je zagotovo pomembno povezano z naravo oziroma kakovostjo odnosov med osebami, ki na določenem prostoru sobivajo. Večja strpnost med člani skupnosti zagotovo omili občutke prostorske stiske oziroma prostorske utesnenosti. Tisti mladi, ki so vpeti v številne zunanje konstruktivne dejavnosti, ki jih notranje izpopolnjujejo, za razliko od tistih, ki se v brezdolju dolge ure prepuščajo brezciljnemu

poležavanju in sedenju za domačimi zidovi, verjetno v svojem razmišljanju manj pozornosti namenijo temu, kje bi lahko bolje živeli.

Iz rezultatov opravljene ankete lahko nadalje izvemo, da je bilo relativno veliko mladih, in sicer 72,2 odstotka, pri prvem anketiranju zadovoljnih oziroma zelo zadovoljnih s stopnjo neodvisnosti, ki jo imajo doma. Po enoletnem premoru od prejšnjega spraševanja je takšen odgovor, neverjetno, podala prav celotna populacija vprašanih (da so zadovoljni s stopnjo neodvisnosti, ki jo imajo doma, je potrdilo 16 mladih, da sta s tem zelo zadovoljna, sta potrdila dva mlada). Podobno pozitivni so bili deleži odgovorov respondentov pri vprašanju glede zadovoljstva s stopnjo zasebnosti. Pomembno je namreč, kot vemo, da ima posameznik zasebnost in svojo intimo, v katero imajo drugi vstop le z dovoljenjem. Še bolj kot fizične meje (razpolaganje s svojim zasebnim prostorom, ki ga je mogoče urediti po svoje) so pomembne psihološke razmejitve (dovoljenje staršev za odraščanje, za oblikovanje lastnih pristopov, za ustvarjanje prostora za medsebojna dogovarjanja v skupnem bivanju). Povprečna vrednost odgovorov mladih (na 5-stopenjski lestvici) je pri prvem merjenju zadovoljstva z zasebnostjo znašala 3,44, pri drugem merjenju 4,05. Ali natančneje, višjo oceno zadovoljstva z zasebnostjo doma od predhodne sem zabeležil pri sedmih osebah, pri treh posameznikih je stanje ostalo nespremenjeno, pri osmih mladih je ocena iz »zelo zadovoljen/zadovoljna« nazadovala za stopnjo nižje v oceno »zadovoljen/zadovoljna«. Dokaj visoko število mladih je bilo pred vstopom v program zadovoljnih oz. zelo zadovoljnih tudi s stopnjo oziroma količino vpliva na dogajanje in življenje doma (6 zadovoljnih ter prav toliko zelo zadovoljnih), njihov občutek glede tega ob zaključku programa je bil še bistveno boljši (16 mladih zadovoljnih, eden zelo zadovoljen; pri petih posameznikih boljša ocena od predhodne, pri šestih ocena nespremenjena, pri šestih sprememba iz ocene zelo zadovoljen/zadovoljna v zadovoljen/zadovoljna). Težje je razumeti, zakaj je tretjina mladih, kot sem prej zapisal, najprej dejala, da bi se preselili, če bi za to imeli možnost, na sorodno vprašanje kasneje, »kako zadovoljen/zadovoljna si z možnostjo, da bi živel/živela tukaj dlje časa«, pa so vsi vprašani brez izjeme enoznačno odgovorili, da bi bili s tem zadovoljni.

7.3.5 Zadovoljstvo mladih z gmotnim položajem

M. Pangeršič (2013, 11), ki zlasti otrokom in mladim odgovarja na njihova neposredna vprašanja v rubriki Mladi val v tedniku Družina, pravi:

Samo po sebi se nam zdi, da izobilje povzroči, da je življenje ljudi boljše, bolj človeško, bolj polno smisla in vrednot. Vendar je logika življenja drugačna. Kadar je človek v izobilju, ga to ne vodi samo po sebi k večji smiselnosti in ne poglobi njegove človeške dimenzije. Velikokrat se v njem poglobi nezadovoljstvo in hlepenje po še več stvareh. Materialno pomanjkanje pa neverjetno vzbudi v osebi željo po življenju in po lepoti življenja. Kadar je človek v blagostanju, je skušnjava sebičnosti še večja. Človek vidi sebe in svoje.

Pred vključitvijo mladih v program sem jih vprašal, od kod jim denar za preživetje. Sedem (38,8 odstotka) jih je odgovorilo, da jih preživljajo starši, devet oz. polovica vseh je dejala, da se preživljajo sami, preostala dva ob financiranju staršev tudi sama prispevata za svoje preživljanje. Vse štiri osebe s statusom učenca prejema mesečno žepnino (ki znaša med 8 in 50 evrov). Med dijaki prav tako eden prejema žepnino (30 evrov mesečno), drugi prejema štipendijo (v višini 38 evrov), tretji prejema denarno socialno pomoč centra za socialno delo, dva dijaka pa si denarna sredstva (v višini približno 100 oziroma 140 evrov) zagotavljata sama z opravljanjem priložnostnih plačanih del. Med brezposelnima osebama ena prejema denarno socialno pomoč, druga za eksistenčno preživetje poskrbi z opravljanjem priložnostnih del. Z izjemo enega zaposlenega, ki prejema minimalni osebni dohodek, se plača preostalih mladih, ki so zaposleni, giblje med 1.000 in 1.400 evri (njihova višina torej presega povprečno neto plačo zaposlenih v RS, ki je v letu 2013 znašala nekaj evrov pod tisočakom). Kot je razvidno iz zadnjega stolpca Tabele 7.11, na bistveno večjo potrebo po denarnih sredstvih razumljivo opozarjata brezposelni osebi, več denarja pa bi potrebovali tudi dve zaposleni osebi, saj jima osebni dohodek 1.000 oz. 1.100 evrov očitno ne zadošča za kritje vseh nujnih osebnih izdatkov (in morda skupnih stroškov gospodinjstva, odplačilo dolgov).

Tabela 7.11: Status mladih, vrsta in višina mesečnih prihodkov ter ocena potrebnih dodatnih mesečnih finančnih prilivov za življenje

status	vrsta mesečnih prihodkov	okvirna višina mesečnih prihodkov	ocena potrebnih dodatnih sredstev
1. učenec	žepnina	50 €	+ 50 €
2. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	500 €	b. o.
3. učenec	žepnina	50 €	zadostuje
4. dijak	denarna socialna pomoč	230 €	+ 200 €
5. učenec	žepnina	8 €	+ 200 €
6. učenec	žepnina	60 €	+ 100 €
7. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	1.400 €	zadostuje

8. brezposeln	plačilo priložnostnih del	400 €	+ 400 €
9. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	1.200 €	zadostuje
10. dijak	plačilo priložnostnih del	100 €	+ 100 €
11. dijak	žepnina	30 €	+ 50 €
12. dijak	plačilo priložnostnih del	140 €	zadostuje
13. brezposeln	denarna socialna pomoč	230 €	+ 500 €
14. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja, otroški dodatek	1.000 €	+ 500 €
15. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	1.100 €	+ 400 €
16. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	1.200 €	b. o.
17. zaposlen	osebni dohodek iz del. razmerja	1.000 €	b. o.
18. dijak	štipendija	38 €	+ 200 €

Pri identifikaciji dejavnikov tveganja na primeru obravnavane populacije sem ocenil, da se vsaj tretjina družin, iz katerih prihajajo naši mladi, srečuje z revščino. Tako imamo pred vključitvijo v program opraviti s slabo tretjino vprašanih (27,8 odstotka), ki so s svojo materialno situacijo bodisi nezadovoljni oziroma zelo nezadovoljni, nadalje s slabima dvema petinama vprašanih (38,9 odstotka), ki s svojim gmotnim položajem ne morejo biti niti zadovoljni niti nezadovoljni, ter tretjino tistih, ki jim s svojo blaginjo uspe biti zadovoljni. Zbrani odgovori respondentov ob drugem ciklu anketiranja so nedvomno presenetili, saj se je tokrat pokazalo, da je kar 17 izmed 18 udeležencev programa s svojim gmotnim položajem zadovoljnih. Mladi so, potem ko so se odločili, da sodelujejo v programu, pridobili dostop do brezplačnega usposabljanja, letovanj itd. Ob športni vzgoji in socialnem učenju pridobljene drugačne vrednote predvidoma lahko zmanjšajo potrebo mladih po materialnih dobrinah in v njih vzbudijo manj materialističen pogled na življenje in svet.

Tabela 7.12: Zadovoljstvo mladih, vključenih v program potapljanja z njihovim gmotnim položajem

stopnja zadovoljstva	pred vključ. v program		po zaključku programa	
	(f)	(%)	(f)	(%)
1 – zelo nezadovolj-en/na	3	16,7	0	0,0
2 – nezadovolj-en/na	2	11,1	0	0,0
3 – niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	7	38,9	0	0,0
4 – zadovolj-en/na	5	27,7	17	94,4
5 – zelo zadovolj-en/na	1	5,6	0	0,0
6 – b. o.	0	0,0	1	5,6
Σ	18	100,0	18	100,0
\bar{X}	2,94		4,00	

Ko sem ob prvem anketiranju želel od mladih izvedeti, kako pogosto se morajo zaradi pomanjkanja denarja omejevati npr. pri nakupu hrane, obleke in obutve, pri zagotavljanju mobilnosti, pri izdatkih za počitnice, rekreacijo, šport in zabavo, je bil odgovor takšen, da je glede na razpoložljiv denar problem s kupovanjem hrane prisoten najmanj pri treh posameznikih oz. njihovih družinah (dva mladostnika namreč na vprašanje o denarju za posamezne dobrine nista želela odgovoriti; predpostavljam, da zaradi boleče stigme), problem s kupovanjem obleke in obutve prisoten najmanj pri 13 posameznikih oz. njihovih družinah (tu jih ima sedem težave ne le občasno, temveč pogosto ali vedno), finančni problem s stroški prevoza je prisoten najmanj v štirih primerih, izdatki za počitnice, rekreacijo, šport, kulturo in zabavo so občasen problem za tri posameznike oz. njihove družine, pogost problem za prav tolikšno število respondentov ter stalni problem za pet vprašanih. Pri analizi podatkov s t-testom za neodvisna vzorca (glej Tabela 7.14) se vidi, da se v enostarševskih družinah v povprečju bolj omejujejo pri vseh dobrinah (višja aritmetična sredina), vendar pa so razlike v omejevanju pri dobrinah statistično značilne pri nakupu obleke in obutve (stopnja značilnosti je manjša od 5 odstotkov) ter pri počitnicah, rekreaciji, športu, kulturi in zabavi (stopnja značilnosti je manjša od 1 odstotka). Pri omejevanju nakupa hrane je vrednost testne statistike $t = -1,861$ in stopnja značilnosti $0,096$ (torej več kot 5 odstotkov), zato ne moremo reči, da je razlika statistično značilna.

Tabela 7.13: Povezanost med tipom družine in omejevanjem pri dobrinah

	tip družine	n	povp.	stand. odklon	stan. napaka povp.	t
omejevanje pri dobrinah: nakup hrane	nuklearna	6	1,00	,000	,000	
	enostarševska	10	1,50	,850	,269	-1,861*
omejevanje pri dobrinah: nakup obleke in obutve	nuklearna	6	1,67	,516	,211	
	enostarševska	10	3,00	1,054	,333	-2,870
omejevanje pri dobrinah: mobilnost	nuklearna	7	1,29	,756	,286	
	enostarševska	10	1,90	1,287	,407	-1,128
omejevanje pri dobrinah: počitnice, rekreacija, šport, kultura, zabava	nuklearna	6	1,33	,516	,211	
	enostarševska	10	3,20	1,033	,327	-4,090**

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

7.3.6 Zadovoljstvo mladih z zdravjem in splošnim počutjem

Pred začetkom usposabljanja mladih v programu je osem (44,4 odstotka) respondentov povedalo, da so se v preteklem letu zdravili pri zdravniku oziroma v bolnišnici zaradi telesne bolezni. Sedem med njimi je imelo predpisano tudi terapijo. Trije mladi so mi zaupali, da so se zadnje leto zdravili zaradi živcev. S stanjem svojih živcev nista bila zadovoljna tudi dva druga udeleženca programa potapljanja, ki se sicer nista zdravila. Med raziskovano populacijo mladih telesnih težav, ki bi jih ovirale pri gibanju, športnem in rekreacijskem udejstvovanju, ni bilo zaznani. Ko sem preverjal, kakšno je bilo zadovoljstvo vključenih mladih v program z njihovim zdravstvenim stanjem v prvi fazi anketiranja (pred vstopom v program), ter kakšno v drugi fazi anketiranja (po zaključku usposabljanja), sem zaznal pozitivno razliko v subjektivni oceni glede te variable. Povprečna vrednost odgovorov mladih glede zadovoljstva z zdravjem je namreč ob prvem merjenju znašala 3,33 (trije mladi z zdravjem zelo zadovoljni, šest mladih z zdravjem zadovoljnih, trije mladi s svojim zdravjem niti zadovoljni niti nezadovoljni, šest mladih s svojim zdravjem nezadovoljnih), ob drugem merjenju pa 4,50 (10 mladih s svojim zdravjem zelo zadovoljnih, sedem mladih z zdravjem zadovoljnih, en posameznik z zdravjem niti zadovoljen niti nezadovoljen). Pomembno vrednost ima povratna informacija respondentov ob zadnjem anketiranju tudi o tem, da se je stanje glede živcev izboljšalo pri štirih mladih, medtem ko ima peta oseba z njimi občasne težave.

Pravkar omenjeni rezultati potrjujejo terapevtski učinek našega programa potapljanja. O pozitivnih vplivih posameznih športnih in rekreacijskih aktivnosti na telesno in duševno zdravje sem v teoretskem uvodu dovolj obširno pisal. Spremljajoča poglobljena socialno terapevtska obravnava pomeni k temu le še dodano vrednost.

7.3.7 Zadovoljstvo mladih z osebno varnostjo

Kot poudarja Peršak (2008), je varnost vrednota, osnovna življenjska potreba in pravica. Občutek osebne varnosti je potreben za zdrav psihični razvoj in tudi za sproščeno izražanje čustev, vzpostavljanje medsebojnega zaupanja, kakovostnih stikov z drugimi. Mlade sem zato spraševal, kako zadovoljni so na splošno s svojo osebno varnostjo in varnostjo sošeske, v kateri živijo. Pri prvem iskanju odgovorov je bilo v skupini posameznikov, ki so ocenili, da so s svojo osebno varnostjo lahko zadovoljni, enajst (61 odstotkov), posameznikov, ki so ocenili, da so zadovoljni z varnostjo sošeske, pa je bilo nekoliko manj, in sicer osem (44 odstotkov vseh). Tako občutek osebne varnosti kot tudi občutek glede varnosti sošeske je bil glede na

pridobljene rezultate ob drugem anketiranju pri mladih vključenih v program potapljanja mnogo boljši. Presenetljivo je bila z obema vidikoma varnosti tokrat zadovoljna kar celotna populacija 18 mladih (pri vidiku osebne varnosti sta dva posameznika poudarila, da sta z njo celo zelo zadovoljna), kar lahko potrjuje, da izvajalci Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine zmoremo v zadostni meri vplivati na tisto, kar pomeni srčiko naših ciljnih prizadevanj pri delu z mladimi s težavami pri odraščanju, in sicer na spremenjeno posameznikovo dožemanje okolja in samega sebe, na njegov odnos do soljudi in do imetja, na njegovo prizadevanje, da zmanjša tista tveganja, na katera ima vpliv. Ravno od teh dejavnikov je po besedah D. Mikuš (1999) občutek varnosti tudi odvisen.

V času anketiranja pred vstopom mladih v program je presenetil visok (61-odstotni) delež tistih, ki so izjavili, da so deležni določenih oblik fizičnega nasilja. Štiri osebe so tedaj zaupale, da so fizičnega nasilja deležne občasno, šest oseb ga je deležno pogosto, ena oseba pa zase meni, da je žrtev fizičnega nasilja ves čas. Mladih žal nisem povprašal, katero okolje – družinsko, vrstniško, institucionalno, je glavni vir tega nasilja. Pravkar omenjeni delež je prav neverjetno izenačen z deležem mladih, ki so izrazili svoje zadovoljstvo z osebno varnostjo. Nekateri posamezniki, torej oblike fizičnega nasilja, ki so jim izpostavljeni, ne doživljajo kot takšne, da bi lahko izgubili občutek osebne varnosti.

Doživljanje nasilja, kot vemo, je vzrok številnih zdravstvenih težav posameznika. Dolgoročne psihološke posledice so le del obsežnih negativnih posledic, ki jih utrpi žrtev nasilja. Selič in sodelavci (2008) menijo, da je družina za ženske in otroke potencialno najnevarnejši kraj. Če bi vprašani mladi bili fizičnega nasilja, ki ga omenjajo, deležni v domačem okolju, potem bi težko verjeli, da bi s tako visokimi ocenami ovrednotili družinske odnose, mnogo bolj izrazita pa bi bila tudi njihova želja, da zapustijo družinsko bivališče, ki jih ogroža. Iz predstavljenih socialnih anamnez vključenih v naš program potapljanja izhaja, da smo izvajalci programa prisotnost fizičnega nasilja zaznali v treh družinah mladostnikov ter prisotnost psihičnega nasilja v eni družini mladostnika.

Glede na to, da sta socialna ranljivost in izključenost velik dejavnik tveganja deviantnosti in kriminalitete, sem mlade med drugim vprašal, ali so bili kdaj obtoženi za kaznivo dejanje. Polovica, torej devet izmed 18 vključenih v program, je priznala, da so že bili obtoženi za kaznivo dejanje, ena oseba tega ni potrdila niti ni zanikala. Upoštevajoč ta podatek je prisotnost fizičnega nasilja lahko posledica sporov, spopadov med določenimi združbami prestopnikov. Spomnimo se tudi raziskave D. Vidan (2011), v kateri piše, da je določena mera

nacionalizma, ko se upošteva, kdo in od kod si, na območju Novih Fužin, kjer bivajo naši mladi, še vedno prisotna.

V primeru polovice mladih 8. generacije vključenih v program potapljanja, ki zaradi kaznivih dejanj v preteklosti po vsej verjetnosti že imajo svoj policijski dosje, bi M. Tomori (2000) dejala, da gre v osnovi za disfunkcionalnost družinskega sistema (odpoved ene ali več funkcij v njihovih družinah) ob še drugih dejavnih tveganja. Meško (2002) pojav kriminalitete povezuje z določenimi okolji, kjer je med drugim tudi večji delež enostarševskih družin. Rener (2000) in Filipčič (2002) pred tem na osnovi kriminoloških raziskav drugače ugotavljata, da so dejavniki družinskih procesov (oblike nadzora in discipline, izražanje čustev, družinska povezanost in nepovezanost) bistveno pomembnejši od dejavnikov družinske strukture (enostarševstvo, razveze, starševska kriminaliteta itd.). Tudi sam sem s križanjem spremenljivk – tip družine in obtoženost za kaznivo dejanje, poskusno preveril, ali se morda značilno več storilcev kaznivih dejanj med našimi respondenti uvršča med člane enostarševskih družin, vendar je izračunana vrednost Pearsonovega hi-kvadrata ,486 takšno povezanost zavrnila.

7.3.8 Sklepni pregled ocen zadovoljstva vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine z izbranimi dejavniki

Iz Tabele 7.16, ki sledi, je razvidno, da je zadovoljstvo mladih po zaključku obiskovanja Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine v primerjavi z zadovoljstvom v obdobju pred obiskovanjem programa višje na vseh opazovanih področjih, razen ko gre za zadovoljstvo z družinskimi ali drugimi člani skupnega gospodinjstva. V največji meri je, kot kažejo razlike med povprečji, pozitivna sprememba zadovoljstva zaznana, ko gre za vprašanje razumevanja z drugimi ljudmi, sledi hkrati na drugem mestu zadovoljstvo s finančnim stanjem ter zadovoljstvo z zdravjem, tem dejavnikom v nadaljevanju sledi zadovoljstvo z izobraževanjem oz. delom, zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji, zadovoljstvo z osebno varnostjo, ter zadovoljstvo s stopnjo neodvisnosti. Izračunane stopnje tveganja ob vrednostih t-testa parov dvojic opozorijo na to, da je z veliko gotovostjo mogoče potrditi razliko med zadovoljstvom pri naslednjih parih spremenljivk (pri čemer se prva navezuje na čas pred vstopom v program in druga na čas po zaključku programa): zadovoljstvo z zdravjem (sig. ,000), zadovoljstvo s finančnim stanjem (sig. ,001), razumevanje z drugimi ljudmi (sig. ,004), zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji (sig. ,009).

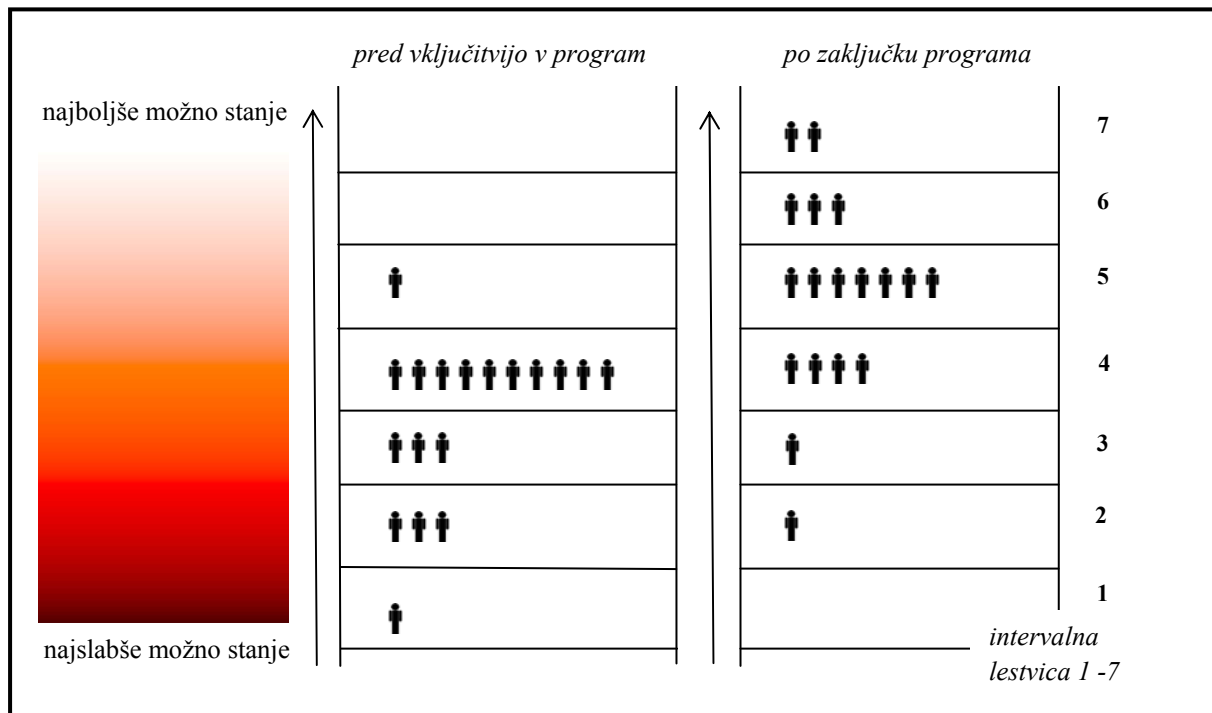
Tabela 7.14: Razlike v povprečjih pri ocenah zadovoljstva z izbranimi dejavniki (pred obiskovanjem programa potapljanja in po njem)

		povpr.	t	sig.
Par 1	zadovoljstvo z izobr. oz delom	3,31		
	zadovoljstvo z izobr. oz. delom	4,19	-2,333**	,034
Par 2	zadovoljstvo z zdravjem	3,33		
	zadovoljstvo z zdravjem	4,50	-5,772***	,000
Par 3	zadovoljstvo s finančnim stanjem	2,94		
	zadovoljstvo s finančnim stanjem	4,11	-3,964**	,001
Par 4	zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji	3,17		
	zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji	4,00	-2,945**	,009
Par 5	stopnja neodvisnosti	3,72		
	stopnja neodvisnosti	4,00	-,893	,384
Par 6	zadovoljstvo z osebno varnostjo	3,72		
	zadovoljstvo z osebno varnostjo	4,11	-1,800	,090
Par 7	zadovoljstvo z družino oz. z ljudmi, s katerimi živiš tukaj	4,28		
	zadovoljstvo z družino oz. z ljudmi, s katerimi živiš tukaj	4,11	,900	,381
Par 8	razumevanje z drugimi ljudmi	3,61		
	razumevanje z drugimi ljudmi	4,89	-3,310**	,004

***p<0,001, **p<0,01, *p<0,05

Poleg tega, kako so mladi v dveh obdobjih spraševanja zadovoljni s posameznimi dejavniki, ki vplivajo na kakovost njihovega življenja, me je hkrati tudi zanimalo, kako ocenjujejo, kakšno je njihovo življenje v celoti, ter kako srečni so. Na prvo izmed dvojice vprašanj so mladi odgovarjali s pomočjo 7-stopenjske lestvice, pri čemer je stopnja 1 označevala najslabše možno stanje in stopnja 7 je pomenila najboljše možno stanje. Če se je v času pred začetkom programa v zgornje pozitivno intervalno območje nad stopnjo 4 pozicionirala le ena oseba, se jih je pri drugem anketiranju že dobrih 66 odstotkov vseh. Pomik na lestvici navzgor za eno oceno oz. stopnjo sem lahko zaznal pri devetih osebah, za dve stopnji navzgor pri štirih osebah, za tri stopnje navzgor pri dveh osebah, za kar štiri stopnje navzgor pri eni osebi,

medtem ko v primeru preostalih dveh mladih njuna enoletna vključenost v program potapljanja očitno ni prispevala k vsaj nekoliko bolj pozitivni percepciji njunih življenj v celoti.

Slika 7.1: Odgovori mladih na vprašanje – kakšno je tvoje življenje v celoti

Vprašati mlade tudi o navzočnosti občutka sreče pri njih, veselja nad življenjem torej, se mi je zdelo relevantno na osnovi spoznanj pionirja empiričnega raziskovanja sreče, nizozemskega sociologa R. Veenhoven-a (2007), o tem, da tisti, ki to duševno ugodje občutijo, na splošno živijo bolj zdravo. Kot trdi Veenhoven, prej opazijo bolezenske simptome, redkeje uživajo zdravju škodljive psihoaktivne snovi, bolj so nagnjeni k nadzorovanju telesne teže. Takšne osebe so aktivnejše, bolj odprte navzven in samozavestne (zaradi česar sklepajo več prijateljstev in poznanstev), ter znajo bolje izbirati oz. sprejemati odločitve. Po izsledkih empirične analize dejavnikov sreče v Sloveniji, ki so jo opravili Radek in sodelavci (2011), vpliva na srečo posameznika v največji meri njegovo zdravje (potrdilo 99 odstotkov raziskovane populacije), osebna svoboda (potrdilo 98,1 odstotka vprašanih), zaupanje (potrdilo 97 odstotkov vprašanih), ljubezen (potrdilo 96,9 odstotka vprašanih), družina (potrdilo 95 odstotkov vprašanih).

V obeh fazah anketiranja ni nihče med respondenti svojega življenja označil za zelo srečnega. Pred vključenostjo v program potapljanja je enajst oseb od skupaj osemnajstih povedalo, da je kar srečnih, pet posameznikov se jih je izreklo za nesrečnih, dva na to vprašanje tedaj nista

znala odgovoriti. Ugotoviti oz. priznati je, da program potapljanja na občutek sreče v življenju pri udeležencih ni imel tolikšnega pozitivnega vpliva, kolikoršen je bil lahko zaznan pri vrsti dejavnikov, ki odražajo kakovost življenja. O tem govori podatek, da se je po zaključku programa potapljanja 8. generacije vključenih, štirinajst posameznikov imelo za kar srečne, štirje so še vedno dejali, da so nesrečni. Ob tem se je potrebno seveda zavedati, da so problemi mladih simptomatika širšega sistema (družina, šolsko okolje, vrstniki itd.) in da ena sama metoda pristopa za delo z njimi nikakor ne more imeti na to kompleksno simptomatiko zadostnega vpliva.

7.4 Pogostost doživljanja posameznih negativnih notranjih občutij pri mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja

Notranja občutja, ki jih doživlja človek, vplivajo na vsa življenjska področja, npr. na zdravje, učenje, vedenje, medsebojne odnose itd. So močna sila, ki vplivajo na razmišljanje in ravnanje posameznika. Lahko motivirajo k dobremu ali slabemu. Glede na vse to je prav neverjetno, kako malo se s čustvi pravzaprav ukvarjamo. Svet, v katerem živimo, tabuizira čustva, saj je življenje tako mnogo manj zapleteno.

Mlade sem v obeh primerjalnih obdobjih spraševal, kako pogosto v zadnjem času doživljajo npr. notranja občutja, kot so: manjvrednost, nepripadnost, nemoč, nizka samozavest, razočaranost, potrto in številna druga. Samokritično lahko rečem, da mi je pri njihovem izboru žal uspelo spregledati vrsto tistih (npr. tesnoba, napetost, živčnost, zaskrbljenost, trema), ki poleg strahu opredeljujejo anksioznost, o kateri sem v teoretskem uvodu, s sklicevanjem na številne študije, ki dokazujejo pomemben vpliv potapljanja na njeno zmanjševanje, toliko pisal. Osebe z anksiozno motnjo se med drugim izogibajo okoliščinam, krajem, ljudem, opuščajo aktivnosti, ki so osebi prej predstavljale zadovoljstvo in umikanje v samoto, pojavi se varovalno vedenje. Iz tega vidika je pozornost anksioznosti, ko govorimo o problematiki socialne izključenosti mladih, toliko bolj pomembna.

Največje pozitivne spremembe pri mladih, vključenih v naš program potapljanja na področju notranjih duševnih stanj sem zaznal v upadu prisotnosti nezaupanja do drugih (razlika med povprečnima vrednostnima odgovorov na 4-stopenjski ocenjevalni lestvici – pred vključitvijo in po vključitvi v program -0,706), pri občutju nemoči (-0,647), brezizhodnosti (-0,625), razočaranosti in krivice (-0,611), nesposobnosti oz. nekoristnosti (-0,563), manjvrednosti (-0,562), nepotrpežljivosti in sovraštva do nekoga (-0,556), občutka obsojenosti (-0,513),

nerazumevanja s strani drugih (-0,470), nesprejetosti (-0,403), nesrečnosti (-0,400), potrnosti oz. žalosti (-0,386), jeze (-0,334), nepodpore (-0,313), nepripadnosti (-0,295), sramu (-0,250), nizke samozavesti (-0,187), strahu (-0,125). Pred vključitvijo v program potapljanja je največ mladih pogosto ali ves čas doživljalo občutek nemoči (72,2 odstotka), razočaranosti (61,1 odstotka), nezaupanja do drugih (55,5 odstotka), krivice (50 odstotkov). Po zaključku programa potapljanja je največ mladih pogosto ali ves čas doživljalo občutek krivice (22,2 odstotka oz. štiri osebe), občutek nemoči, nizke samozavesti, sramu, nepotrpežljivosti, jeze, nesrečnosti (povsod po tri osebe). Število mladih iz te generacije, ki nimajo nikoli občutka brezizhodnosti, se je povzpelo s 3 na 8, občutka nesposobnosti s 6 na 9, občutka sramu s 7 na 10, občutka nezaupanja do drugih z 0 na 4, občutka nesprejetosti s 3 na 7.

Graf 7.1: Pogostost doživljanja posameznih notranjih občutij pred vključitvijo in po vključitvi v program potapljanja (povpr. vrednost odgovorov respondentov)

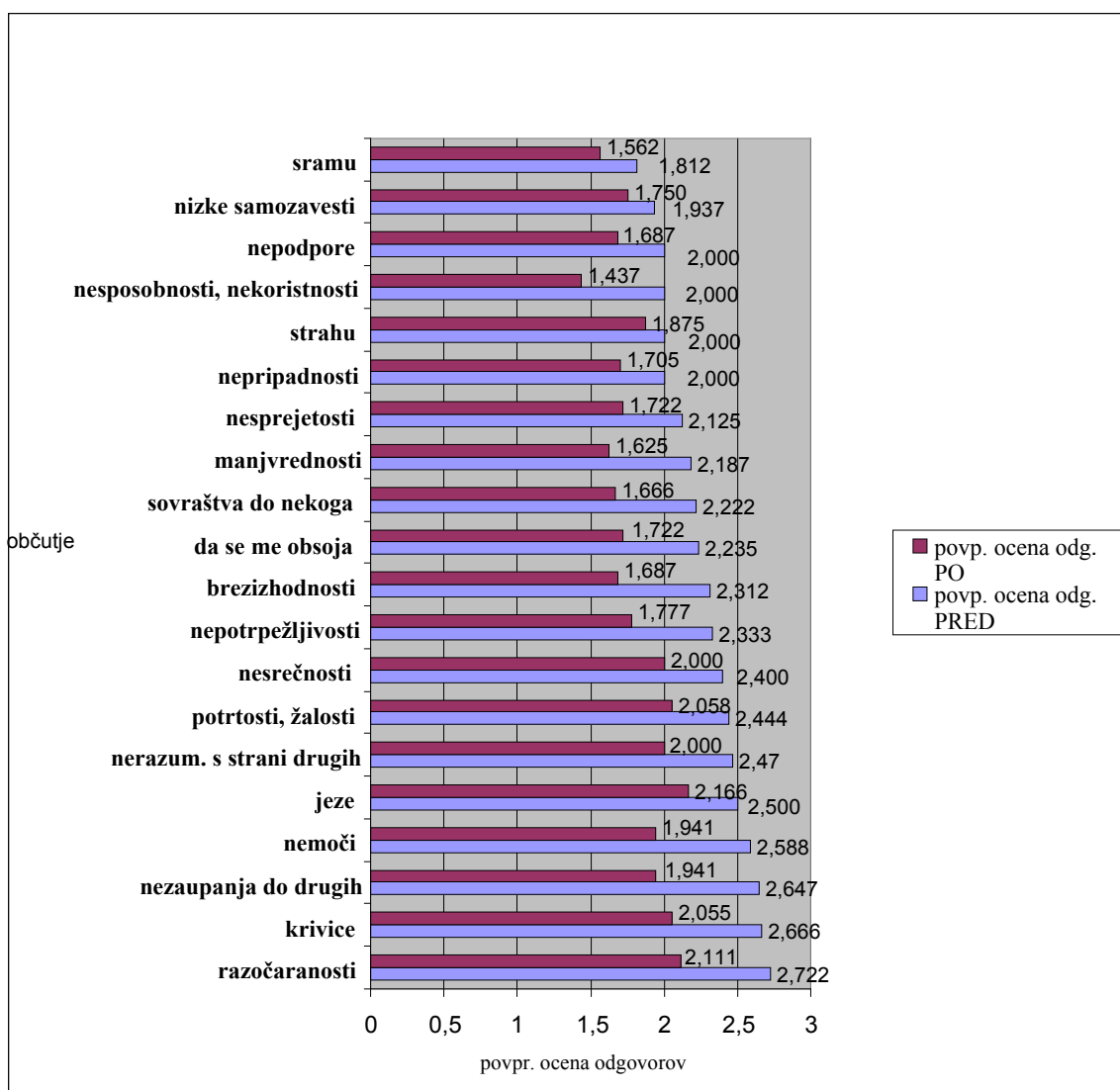

Tabela 7.15: Povezanost med zadovoljstvom z družino in prisotnostjo posameznih notranjih občutij pred vključitvijo in po vključitvi v program potapljanja

	zadovoljstvo z družino (pred vključitvijo v program)			zadovoljstvo z družino (po zaključku programa)		
	Pearson korelacija	sig.	n	Pearson korelacija	sig.	n
manjvrednost	-,206	,443	16	-,269	,313	16
nepripadnsot	-,476	,053	17	,161	,536	17
nemoč	,174	,504	17	-,252	,329	17
nizka samozavest	-,188	,485	16	-,258	,334	16
razočaranost	,182	,469	18	-,125	,621	18
potrtost/žalost	,222	,377	18	-,035	,893	17
strah	,223	,407	16	,067	,806	16
brezizhodnost	,128	,637	16	,095	,725	16
nesposobnost/nekoristnost	-,231	,407	15	,293	,271	16
sram	-,134	,621	16	-,184	,494	16
nepotrpežljivost	-,641**	,004	18	,110	,663	18
sovraštvu do nekoga	-,711**	,001	18	,510*	,030	18
jeza	-,402	,099	18	,196	,435	18
nezaupanje do drugih	-,150	,566	17	,030	,910	17
nesrečnost	,110	,697	15	,000	1,000	15
nepodpora	-,411	,128	15	,138	,609	16
nerazumevanje s strani drugih	-,457	,065	17	,000	1,000	18
da se me obsoja	-,466	,060	17	,423	,080	18
nesprejetost	-,545*	,029	16	,151	,550	18
krivica	-,180	,474	18	,202	,423	18

** korelacija je značilna pri stopnji 0,01, *korelacija je značilna pri stopnji 0,05

Tabela 7.17 kaže, da je v času pred začetkom sodelovanja v programu potapljanja statistično značilna povezanost (manjša od 1 oz. 5 odstotkov) med zadovoljstvom z družino in določenimi občutji le pri nepotrpežljivosti, sovraštvu do nekoga in nesprejetosti. V vseh primerih je koeficient korelacije negativen, kar pomeni, da bolj kot so zadovoljni z družino, manj občutijo ta občutja in obratno. Višja kot je vrednost spremenljivke zadovoljstvo, nižja je

vrednost pogostosti občutenja občutka. Po zaključku programa je statistično značilna samo še ena povezanost – med zadovoljstvom z družino in sovraštvom do nekoga.

7.5 Razmišljanje mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja o njihovih življenjskih ciljih

Ljudski rek pravi: »Če ne veš, kam ploveš, ti noben veter ne pomaga.« Načrt našega življenja so naši cilji. Cilj je najmočnejša motivacija, zato je postavljanje ciljev prvi korak k doseganju uspeha. Različne raziskave kažejo, da so posamezniki, ki si redno postavljajo cilje, bolj učinkoviti, bolj samozavestni, lažje upravljajo stres in nejevoljo, so bolj srečni in zadovoljni, skratka imajo svoje življenje veliko bolj pod nadzorom in živijo polnejše življenje. Velja tudi, da sama narava ciljev ni toliko pomembna kot to, da jih posameznik ima. Zanimalo me je, kako mladi, vključeni v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, razmišljajo o svojih življenjskih ciljih. Enako vprašanje – o katerih življenjskih ciljih trenutno razmišljaš, sem mladim testno zastavil pred vstopom v program in po zaključku programa.

Tabela 7.16: Življenjski cilji mladih, vključenih v Program avtonomnega potapljanja (f. p.)

življenjski cilji	pred vstopom v program		po zaključku programa	
	(f)	(%)	(f)	(%)
končati šolo	8	44,4	8	44,4
pridobiti certifikat pri potapljanju (P1, P2, P3, P4)	4	22,2	8	44,4
dobiti redno zaposlitev (bolj primerno svoji izobrazbi – 1, kvalitetnejšo – 1, za nedoločen čas – 1)	3	16,6	4	22,2
se samozaposliti (odpreti svojo gostilno – 2, odpreti svoj potapljaški center – 1, postati samostojni delavec v športu -1)	1	5,6	4	22,2
dobiti študentsko delo	4	22,2	6	33,3
se preseliti oz. zamenjati stanovanje	2	11,1	1	5,6
postati prostovoljec v programu potapljanja	2	11,1	5	27,7
najti primerne partnerja	1	5,6	1	5,6
ohraniti partnersko zvezo	1	5,6	1	5,6

kvalitetnejše preživljati prosti čas	1	5,6	1	5,6
vpisati se na srednjo šolo oz. na fakulteto	1	5,6	5	27,7
se finančno stabilizirati	1	5,6	0	0,0
se dodatno usposablјati	1	5,6	0	0,0
zmanjšati telesno težo	1	5,6	0	0,0
ohraniti trenutno telesno težo	0	0,0	1	5,6
ohraniti dobro fizično kondicijo	0	0,0	1	5,6
ohranjati svoje zdravje	1	5,6	0	0,0
se naučiti tehnik obvladovanja jeze	1	5,6	1	5,6
udeležiti se ljubljanskega maratona	1	5,6	0	0,0
spoznati veliko prijateljev	1	5,6	0	0,0
živeti v veliki hiši	1	5,6	0	0,0
začeti se ukvarjati z novim športom	0	0,0	1	5,6
imeti še enega otroka	0	0,0	1	5,6
kupiti oz. pridobiti stanovanje na razpisu za neprof. stan.	0	0,0	2	11,2
veliko potovati	0	0,0	1	5,6
dobro vzgajati otroka	0	0,0	1	5,6
snemati kratke filme	0	0,0	1	5,6
nimam ciljev	2	11,1	0	0,0
	Σ	36	54	

Ko govorimo o skupini 18 mladih, ne more biti zanemarljivo, da so si v času vključenosti v program novi štirje posamezniki postavili cilj, da nadaljujejo svoje izobraževanje na naslednji (srednješolski oz. visokošolski) stopnji; trije posamezniki postavili cilj, da se skušajo samozaposliti; trije posamezniki postavili cilj, da bodo v tem-istem programu nadaljevali z opravljanjem prostovoljnega dela. Dve osebi sta dodatno začeli resno razmišljati o opravljanju dela prek študentskega servisa, prav tako je pri dveh osebah začela zoreti želja po osamosvojitvi od staršev in nakupu stanovanja oz., da se prijavita na razpis za dodelitev neprofitnega stanovanja. Zanimivo mladi z izjemo ene osebe med ključne cilje (še) ne uvrščajo izbire primerne partnerja ali zasnove družine. Presenetljivo malo izkazujejo tudi ambicioznosti za uresničevanje poslovnih idej in dosego finančnega uspeha. Celotna skupina mladih je v kvantitativnem smislu v obdobju enega leta, kolikor traja program potapljanja, na novo opredelila za polovico več svojih življenjskih ciljev.

7.6 Razlogi mladih za njihovo odločitev o vključitvi v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine

Že prej sem poudaril, da precejšnje število uporabnikov v naš program napotujejo centri za socialno delo in druge strokovne službe. Kljub temu se tudi ti mladi na koncu sami odločijo, ali so resnično pripravljeni v njem tudi sodelovati. Mlade zlasti možnost, da lahko s pomočjo našega programa postanejo kvalificirni potapljači odprtih voda, prav »magnetno« privlači. Prepričani so tudi, da je naša izbira športne dejavnosti (potapljanja torej) za neposredno delo z njimi izredno prikladna. Mladi so navdušeni nad osrednjo sestavino programa, ki jim ustvarja in sprošča zadostno mero adrenalina. Večina mladih v programu že pred njegovim začetkom prepozna dobro priložnost za druženje in konstruktivno preživljanje prostega časa, kot tudi to, da so s strani strokovnih izvajalcev lahko na bolj neformalen način, kot so bili vajeni doslej, deležni določenih oblik osebne pomoči in podpore.

Tabela 7.17: Razlogi mladih za njihovo odločitev o vključitvi v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine (m. r.)

Razlogi za vključitev v program potapljanja	(f)	(%)
1 – gre za neke vrste adrenalinsko avanturo	13	72,22
2 – želim opraviti izpit za potapljača odprtih voda	14	77,77
3 – da pridobim drugačno izkušnjo o sebi	11	61,11
4 – program mi lahko pomaga pri oseb. spreminjanju	9	50,00
5 – program mi lahko pomaga pri zmanjšanju notranjih napetosti	12	66,66
6 – zaradi svetovanja, pomoči in podpore, ki sem je deležen v programu	14	77,77
7 – zaradi druženja z drugimi	11	61,11
8 – ker imam obilo neizkoriščenega prostega časa	11	61,11
9 – drugo: ker je brezplačno; brezplačna možnost usposabljanja za potapljanje	2	11,11

7.7 Mnenje mladih o tem, kaj so pridobili z vključenostjo v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine

Največ mladih (17 od 18) je po zaključku programa ugotovilo, da so postali bolj načrtni in premišljeni. Naslednji največji doprinos, ki ga je imel program po njihovih odgovorih sodeč,

je ta (potrdilo dobrih 83 odstotkov vprašanih), da jih je spodbudil k bolj kreativnemu in kvalitetnemu preživljanju prostega časa ter da so z njegovo pomočjo dosegli boljši nadzor nad svojim telesom in duhom. Udeležba mladih v programu je imela tudi precej velik vpliv na njihovo afirmacijo ter samouresničevanje (dobrih 72 odstotkov mladih se je v celoti strinjalo, da jim veliko pomeni, da so postali dobri potapljači). Zanimljivo niso niti preostali deleži tistih mladih, ki so potrdili, da so ob pomoči metode potapljanja in spremljajoče obravnave lažje postavljali in dosegali cilje v osebni življenju, spoznavali svojo notranjo moč, se naučili ohranjati notranje ravnovesje, pridobili zaupanje v samega sebe, spremenili svoj pogled na naravo in živa bitja.

Tabela 7.18: Strinjanje mladih s posameznimi trditvami – kaj sem pridobil/a z udeležbo v Programu avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine (f. p.)

trditev	1 – v celoti ne drži		2 – malo drži		3 – delno drži		4 – drži		5 – v celoti drži		\bar{x}
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	
a) S pomočjo potapljanja sem spoznal/a svojo notranjo moč.	0	0,00	2	11,11	7	38,89	7	38,89	2	11,11	3,50
b) S potapljanjem sem se naučil/a ohranjati notranje ravnovesje.	0	0,00	0	0,00	9	50,00	4	22,22	5	27,78	3,77
c) Zaradi potapljanja sem začel/a drugače gledati na naravo in živa bitja.	2	11,11	7	38,89	1	5,55	5	27,78	3	16,67	3,00
d) Prek potapljanja sem pridobil/a zaupanje v samega sebe.	0	0,00	1	5,55	10	55,55	2	11,11	5	27,78	3,61
e) Potapljanje mi je pomagalo pri postavljanju in doseganju ciljev v osebni življenju.	1	5,55	4	22,22	2	11,11	6	33,33	5	27,78	3,55
f) Potapljanje me je spodbudilo, da bolj kreativno in kvalitetneje preživljam svoj prosti čas.	0	0,00	2	11,11	1	5,55	2	11,11	13	72,22	4,44
g) Zaradi potencialne nevarnosti potapljanje bolj škodi, kot pa koristi moji notranji harmoniji.	16	88,90	0	0,00	1	5,55	0	0,00	1	5,55	1,33
h) Prek potapljanja sem dosegel /a boljši nadzor svojega telesa in duha.	0	0,00	1	5,55	2	11,11	3	16,67	12	66,66	4,44
i) Zaradi potapljanja sem se začel/a zavedati pomena telesnega zdravja in dobre kondicije.	1	5,55	4	22,22	6	33,33	2	22,22	5	27,78	3,33
j) Zaradi potapljanja sem postal/a bolj načrt(e)n/a in premišljen/a.	0	0,00	1	5,55	0	0,00	4	22,22	13	72,22	4,61
k) Veliko mi pomeni, da sem dob(e)r/a potapljač/ica.	0	0,00	2	11,11	3	16,67	0	0,00	13	72,22	4,33
l) Potapljanje je postalo moja pomembna tema v pogovorih s prijatelji.	0	0,00	3	16,67	6	33,33	3	16,67	6	33,33	3,66
m) Sedaj v počitnice aktivno vključujem potapljaške aktivnosti.	2	11,11	3	16,67	2	11,11	2	11,11	8	44,44	3,64

7.8 Program avtonomnega potapljanja in vidiki normalizacije

Čeprav sem za ugotavljanje tega, v kolikšni meri se respondenti strinjajo s postavljenimi trditvami v zvezi z doprinosom programa avtonomnega potapljanja k dobrim medčloveškim odnosom, uporabil kot že nekajkrat prej 5-stopenjsko ocenjevalno lestvico, so rezultati odgovorov vprašanih v naslednji tabeli prikazani le za najvišji dve oceni (4 – drži in 5 – v celoti drži). Odgovori, ki bi pripadli nižjim ocenam, se namreč niso pojavili. Vprašani mladi so se po zaključku programa ponekod z izjemo največ treh oseb v največji možni meri strinjali, da so bili medsebojni odnosi na vseh relacijah – med samimi uporabniki in med izvajalci in uporabniki med potekom programa izredno korektni, medsebojno spoštljivi, prijateljski, topli, nevsiljivi, sproščeni, obogateni z medsebojno pomočjo in podporo. Sleherni udeleženec se je strinjal, da je komuniciranje bilo odkrito, iskreno in neposredno. Tovrstna povratna informacija uporabnikov je za nas, izvajalce programa, najdragocenejše priznanje in nagrada, saj letno vsakdo od nas vложи neprecenljivo število ur truda v program, s katerim ves čas živimo.

Tabela 7.19: Strinjanje mladih s posameznimi trditvami, povezanimi z doprinosom

Programa avtonomnega potapljanja k dobrim medčloveškim odnosom (f. p.)

trditev	4 – drži		5 – v celoti drži		\bar{x}
	(f)	(%)	(f)	(%)	
a) Med vsemi udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) obstajajo enakopravni odnosi.	2	11,11	16	88,89	4,88
b) Med vsemi udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) vlada medsebojno spoštovanje.	1	5,55	17	94,45	4,94
c) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) drug drugemu kažemo, da imamo vrednost kot človeška bitja.	0	0,00	18	100,00	5,00
č) Udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) smo naklonjeni drug drugemu.	2	11,11	16	88,89	4,88
d) Odnosi med ljudmi so v tem programu prijateljski, topli, nevsiljivi, sproščeni.	0	0,00	18	100,00	5,00
e) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) vladata bližina in intimnost.	3	16,66	15	83,34	4,83
f) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) se trudimo vživeti v sočloveka.	3	16,66	15	83,34	4,83
g) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) obstaja soodvisnost, medsebojna pomoč, podpora, sodelovanje, solidarnost.	0	0,00	18	100,00	5,00
h) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) poteka odkrita, iskrena in neposredna komunikacija.	0	0,00	18	100,00	5,00
i) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) drug drugega spreminjamo in si zagotavljamo skupno osebnostno rast.	3	16,66	15	83,34	4,83

S podobno visokimi pozitivnimi ocenami so pripadniki 8. generacije vključenih v naš program ocenili njegov doprinos k osebnostnemu razvoju. Brez izjeme so vsi mladi enoznačno potrdili, da je program uspel učinkovito vplivati na razvoj njihovega samospoštovanja, samozaupanja in samokontrole, na samospoznavanje in razumevanje samega sebe, jih usposobil za upravljanje stresa ter naučil načinov reševanja osebnih problemov. Le dva izmed 18 udeležencev programa se nista povsem strinjala s tem, da je program omogočil tudi boljše razumevanje drugih, prispeval k večji zmožnosti empatije, komuniciranja z drugimi ter reševanja medosebnih konfliktov.

Tabela 7.20: Strinjanje respondentov s posameznimi trditvami, povezanimi z doprinosom programa potapljanja k osebnostnemu razvoju uporabnikov (f. p.)

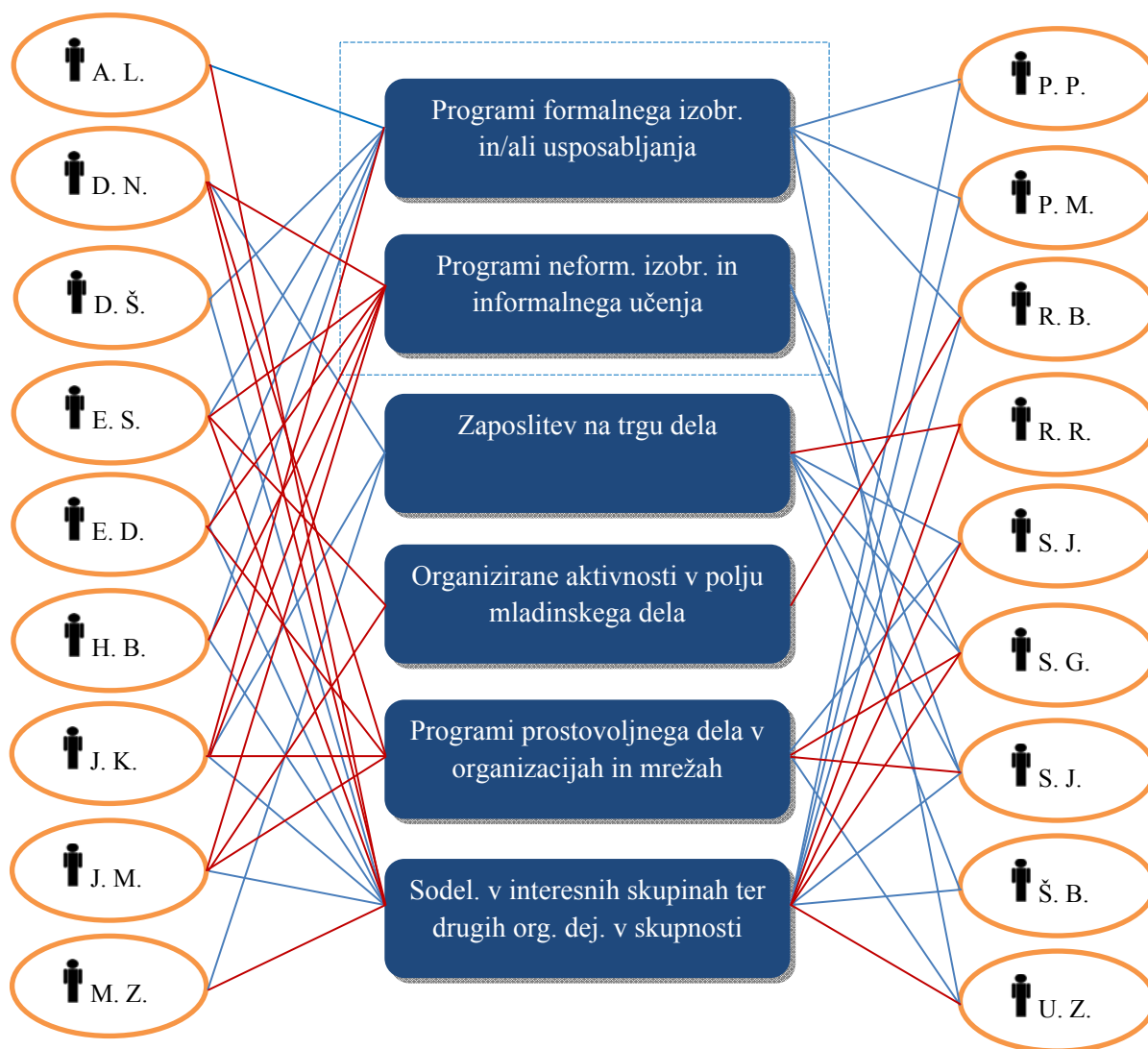
trditev	3 – delno drži		4 – drži		5 – v celoti drži		\bar{x}
	(f)	(%)	(f)	(%)	(f)	(%)	
a) V programu imam priložnost, da vidim svoje dobre lastnosti, da razvijem samospoštovanje, samozaupanje, da sem si všeč in se imam rad.	0	0,00	0	0,00	18	100,00	5,00
b) Program mi daje znanja, da spoznam in razumem samega sebe, razvijam zmožnost samokontrole, da se soočim s stresom in znam reševati osebne probleme.	0	0,00	0	0,00	18	100,00	5,00
c) Program mi omogoča, da bolje razumem druge in se uživim v njih; da razumem, kakšni so naši medosebni odnosi, da lažje komuniciram z drugimi in znam reševati medosebne konflikte.	2	11,11	4	22,22	12	66,67	4,55
č) V programu se učim veččin, kako uveljaviti sebe, ne da bi se prepiral/a, kako povedati stvari pred drugimi.	0	0,00	2	11,11	16	88,89	4,88
d) Program podpira mojo individualnost, posebnost in izjemnost.	0	0,00	1	5,55	17	94,45	4,94
e) Program mi omogoča, da sem avtonomen in neodvisen od drugih, kolikor zmorem.	0	0,00	2	11,11	16	88,89	4,88
j) Drugo:	brez pripisov						

7.9 Vpliv Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine k večji socialni vključenosti mladih

Mladi med 15 in 29 let starosti, ki niso zaposleni in se niti ne izobražujejo ali usposablajo (t. i. neet youth – not in employment, education or training), so v vsaki družbi pereč problem. Po podatkih Eurostata (2012 v European Foundation for the Improvement of Living and Working

Conditions 2012) se Slovenija s 7,1-odstotno stopnjo teh mladih v primerjavi z drugimi članicami EU uvršča nekje v sredino. V Programu avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine se z njimi srečujemo izredno redko. V obravnavani 8. generaciji vključenih v naš program smo prepoznali enega predstavnika »neet« mladih.

Slika 7.2: Socialna vključenost 8. generacije udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine

Legenda: — nespremenjena soc. vključenost posameznika (zaznana pred začetkom in po zaključku programa)
 — novo zaznana vrsta socialne vključenosti posameznika

Število mladih, vključenih v formalno izobraževanje in/ali usposabljanje, je ves čas njihovega spremljanja ostalo enako (9). Največ se je povečalo število mladih (s prvotnih 10 na vseh 18), ki so se postopno priključili posameznim interesnim skupinam ter drugim organiziranim

dejavnostim v skupnosti, nato mladih, ki so se vključili v programe neformalnega izobraževanja in informalnega učenja (s prvotnih 2 na 8), sprva le dvojica mladih, vključena v programe prostovoljnega dela v organizacijah in mrežah je prerasla v skupino sedmih mladih. Obema sprva brezposelnima mladima je sčasoma uspelo najti zaposlitev. Medtem ko se pred vstopom v program potapljanja nihče od mladih ni vključeval v organizirane aktivnosti v polju mladinskega dela, so se zanje kasneje odločili trije posamezniki. Pri štirih osebah večje stopnje socialne vključenosti od prvotne ni bilo zaznati.

S povečano stopnjo socialne vključenosti mladih na različnih področjih smo izvajalci programa lahko zadovoljni. Na vprašanje, v kolikšni meri nanjo dejansko vpliva sodelovanje mladih v Programu avtonomnega potapljanja, bi bilo težko odgovoriti. Nedvomno pridobljena pozitivna izkušnja neformalnega izobraževanja in usposabljanja v našem programu, (na novo) privzgojen odnos do dela, učenja in osebne odgovornosti, spodbujena proaktivna naravnost, pomoč mladim pri življenjski orientaciji oz. pri osmišljanju njihovih življenj, priložnosti za samopotrditvev prek doseganja uspehov itd., prispevajo k večji potrebi in pripravljenosti posameznikov po širši soudeležbi v družbenem življenju.

8 PREVERJANJE TRDITEV IN SKLEP

8.1 Preverjanje trditev

Hipotezo H1 (glasi se – V primeru mladih, ki so uporabniki Svetovalnice Fužine, je njihovo udejstvovanje v organiziranih športnih aktivnostih v veliki meri odvisno od vrste družine, ki ji pripadajo. Tako lahko prepoznamo vrsto socialne izključenosti, ki jo pogojuje družina.) **potrjujem.**

Na osnovi izvedenih statističnih izračunov je moč ugotoviti, da so pred vstopom v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine vsi predstavniki 8. generacije (100-odstotni delež), ki so izhajali iz nuklearne (tj. dvostarševske) družine, že prakticirali športne aktivnosti, med tistimi, ki so izhajali iz enostarševske družine, pa je bila takšnih le petina (20 odstotkov). Statistično značilno povezanost med sodelovanjem mladih v športnih dejavnostih in vrsto družine potrjuje vrednost signifikance ($p\ 0.001 < 0,05$ odstotka), vrednost hi-kvadrat statistike (11,52), ter Cramerjevega koeficienta (,800). V komentarju rezultatov preizkusa povezanosti omenjenih dveh spremenljivk sem ob tem izpostavil pomembno opozorilo, da je test zaradi majhnosti raziskovalnega vzorca lahko tudi nezanesljiv.

Enostarševske družine (ki v naši študiji tudi prevladujejo) so v večini primerov v slabši socioekonomski situaciji, zaradi česar jim pogosto primanjkuje denarnih sredstev za organizirano športno udejstvovanje otrok in mladostnikov. Po drugi strani zlasti starejši mladostniki v številnih primerih v enostarševskih družinah prevzamejo vlogo substituta odsotnega starša, pri čemer prevzamejo ali delijo odgovornost za preživljanje družine z delom, posledično jim primanjkuje časa za udejstvovanje v športnih aktivnostih in drugih prostočasnih dejavnostih.

Hipotezo H2 (glasi se – Vrednosti posameznih variabel, ki odražajo kvaliteto življenja uporabnikov, vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, se pomembno razlikujejo v odnosu pred vstopom uporabnikov v program ter po zaključku programa.) **potrjujem.**

Rezultati naše študije so pokazali, da je zadovoljstvo mladih po zaključku obiskovanja Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine v primerjavi z zadovoljstvom v obdobju pred obiskovanjem programa višje na vseh opazovanih področjih, razen ko gre za zadovoljstvo z družinskimi ali drugimi člani skupnega gospodinjstva. V največji meri je, kot

kažejo razlike med povprečji, pozitivna sprememba zadovoljstva zaznana, ko gre za vprašanje razumevanja z drugimi ljudmi, sledi hkrati na drugem mestu zadovoljstvo s finančnim stanjem ter zadovoljstvo z zdravjem, tem dejavnikom v nadaljevanju sledi zadovoljstvo z izobraževanjem oz. delom, zadovoljstvo s stanovanjskimi pogoji, zadovoljstvo z osebno varnostjo, ter zadovoljstvo s stopnjo neodvisnosti. Izračunane stopnje tveganja ob vrednostih t-testa parov dvojic opozorijo na to, da je z veliko gotovostjo mogoče potrditi razliko med zadovoljstvom v primeru zdravja (sig. ,000), gmotnega oz. finančnega položaja (sig. ,001), v primeru vprašanja razumevanja z drugimi ljudmi (sig. ,004), med zadovoljstvom s stanovanjskimi pogoji (sig. ,009). Pozitivne razlike v odgovorih respondentov (prej in potem) so se pokazale tudi pri vprašanju – kakšno je njihovo življenje v celoti. Če se je v času pred začetkom programa v zgornje intervalno območje (ki označuje pozitivno stanje počutja) nad stopnjo 4 pozicionirala le ena oseba, se jih je pri drugem anketiranju že dobrih 66 odstotkov vseh.

Hipotezo H3 (glasi se – Velika večina pripadnikov 8. generacije vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine, lahko potrdi zaznane pozitivne spremembe na ravni osebnega razvoja ter medosebnih odnosov.) **potrjujem**.

Največ mladih (17 od 18 oz. 94,4 odstotka) je po zaključku programa ugotovilo, da so postali bolj načrtni in premišljeni. Zapisal sem, da je naslednji največji doprinos, ki ga je imel Program avtonomnega potapljanja po njihovih odgovorih sodeč ta (potrdilo dobrih 83 odstotkov vprašanih), da jih je spodbudil k bolj kreativnemu in kvalitetnemu preživljanju prostega časa ter da so z njegovo pomočjo dosegli boljši nadzor nad svojim telesom in duhom. Udeležba mladih v programu je imela tudi precej velik vpliv na njihovo afirmacijo ter samouresničevanje (dobrih 72 odstotkov mladih se je v celoti strinjalo, da jim veliko pomeni, da so postali dobri potapljači). Zanimljivo niso niti preostali deleži tistih mladih, ki so potrdili, da so ob pomoči metode potapljanja in spremljajoče obravnave lažje postavljali in dosegali cilje v osebem življenju (61,1 odstotni delež mladih), spoznavali svojo notranjo moč (50 odstotni delež mladih), se naučili ohranjati notranje ravnovesje (50 odstotni delež mladih), spremenili svoj pogled na naravo in živa bitja (44,4 odstotni delež mladih), pridobili zaupanje v samega sebe (38,9 odstotni delež mladih), se začeli zavedati pomena telesnega zdravja in dobre kondicije (38,9 odstotni delež mladih).

Vprašani mladi so se po zaključku programa ponekod z izjemo največ treh oseb v največji možni meri strinjali, da so bili medsebojni odnosi na vseh relacijah – med samimi uporabniki ter med izvajalci in uporabniki med potekom programa izredno korektni, medsebojno

spoštljivi, prijateljski, topli, nevsiljivi, sproščeni, obogateni z medsebojno pomočjo in podporo. Sleherni udeleženec se je strinjal, da je komuniciranje bilo odkrito, iskreno in neposredno.

S podobno visokimi pozitivnimi ocenami so pripadniki osme generacije vključenih v naš program ocenili njegov doprinos k osebnostnemu razvoju. Brez izjeme so vsi mladi enoznačno potrdili, da je programu uspelo učinkovito vplivati na razvoj njihovega samospoštovanja, samozaupanja in samokontrole, na samospoznavanje in razumevanje samega sebe, jih usposobiti za upravljanje stresa ter naučil načinov reševanja osebnih problemov. Le dva izmed 18 udeležencev programa se nista povsem strinjala s tem, da je program omogočil tudi boljše razumevanje drugih, prispeval k večji zmožnosti empatije, komuniciranja z drugimi ter reševanja medosebnih konfliktov.

Nikakor ne gre spregledati vrednosti vseh pozitivnih sprememb, ki jih je izvajanje programa imelo na spremembo negativnih notranjih duševnih stanj pri mladih, ter vrednosti novoopredeljenih življenjskih ciljev respondentov.

Hipotezo H4 (glasi se – Sodelovanje mladih v Programu avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine nadalje vzbudi njihov večji interes tudi za druge programe in iniciative na drugih pomembnih področjih, kot so npr.: formalno izobraževanje in/ali usposabljanje, neformalno izobraževanje in informalno učenje, trg dela, organizirane aktivnosti v polju mladinskega dela, prostovoljno delo v organizacijah in mrežah, interesne skupine ter druge organizirane dejavnosti v skupnosti.) **potrjujem.**

Grafični prikaz socialne vključenosti v študiji zastopanih mladih pred začetkom Programa avtonomnega potapljanja in po njegovem zaključku na osnovi lastnih ugotovitev izvajalcev programa in ne anketnih odgovorov mladih nam pove, da se je za tretjino povečalo število mladih, ki so se nadalje vključili v programe neformalnega izobraževanja in informalnega učenja; da se je za več kot dve petini povečalo število mladih, ki so se odločili priključiti posameznim interesnim skupinam ter drugim organiziranim dejavnostim v skupnosti, ter da se je pet novih oseb odločilo za sodelovanje v programih prostovoljnega dela v organizacijah in mrežah. Medtem ko se pred vstopom v program potapljanja nihče od mladih ni vključeval v organizirane aktivnosti v polju mladinskega dela, so se zanje kasneje odločili trije posamezniki. Dva prej brezposelna mlada sta dobila svoje mesto na trgu dela.

Menim, da so namen in cilji, ki sem si jih postavil ob začetku pisanja magistrskega dela, v celoti izpolnjeni. Prizadeval sem si dovolj razvidno opredeliti metodo avtonomnega

potapljanja pri delu s socialno ranljivimi mladimi. Identificiral sem vzroke za socialno ranljivost in dejavnike tveganja, ki pogojujejo vedenjske težave, posebnosti ali motnje uporabnikov 8. generacije Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine. Ugotovil sem, v kolikšni meri Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine prispeva k večjemu zadovoljstvu njegovih uporabnikov na področju medosebnih odnosov, izobraževanja in dela, prostočasnih dejavnosti, materialnega blagostanja, zdravja in osebne varnosti, na dojemanje življenja kot celote, na oblikovanje osebnih življenjskih ciljev ter na večjo socialno vključenost. Prav tako sem izvedel, kaj predstavniki 8. generacije vključenih v Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine osebno menijo, da so pridobili s sodelovanjem v programu.

8.2 Sklep

Avtor magistrskega dela sem si prizadeval, da bi mi tako strokovnega kot laičnega bralca uspelo prepričati, da Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine združuje dovolj visok potencial znanja (zanesljivost oz. preverjenost, širina, koherentnost, specifičnost, inovativnost, poglobljenost znanja, na katerem temelji uporabljena metoda dela z mladimi), dovolj visok kadrovski potencial (ustrezno izobraženi in specifično usposobljeni izvajalci z veliko ustreznih praktičnih izkušenj, ugodno razmerje med izvajalci in uporabniki), vsebinsko in metodološko ustreznost zasnove, ustrezno ciljno usmerjenost in permanentno animiranje mladih. Moja vizija kot strokovnega vodje programa je, da postane program sestavni del že uveljavljenih alternativnih metod socialnega dela v okviru dnevnih centrov za otroke in mladostnike, ki bi bila samostojno sofinancirana. Trdim, da je program aktualen, dinamičen, prilagodljiv in inovativen. Zadovoljuje relevantne potrebe mladih in omogoča dovolj raznoliko vsebinsko dogajanje (konstruktivne dopolnilne dejavnosti ob učenju tehnik potapljanja). Obstoječe znanje je zaokroženo v smiselno celoto, kar pomeni, da je sistemsko povezano na način, da predstavlja okvir, znotraj katerega je vzpostavljen nov model učinkovite zunajinstitucionalne prakse dela z mladimi. Mladi v programu pridobivajo tako osnovna kot tudi specifična funkcionalna znanja in veščine. Hkrati program omogoča družabno druženje, razvedrilo in zabavo, povezovanje mladih in pomoč pri prilagajanju, izboljšuje vključenost v vrstniške skupine in vključenost na druga področja. Gre za kakovostno preživljanje prostega časa, spodbujanje k zdravemu načinu življenja, za

aktiviranje fizičnih, čustvenih in intelektualnih potencialov, za prispevek k ohranjanju duševnega zdravja; za pomoč pri osebni orientaciji, za pomoč pri osmišljanju življenja, za pridobivanje pozitivnih izkušenj, drugačno spoznavanje sebe in drugih, za spodbujanje razvoja identitete, za podporo in spodbujanje za drugačen življenjski slog, za prizadevanja za osebnostna in odnosna spreminjanja, za izboljšano samopodobo in večjo samozavest, za višanje ravni osebne discipline, razvijanje sposobnosti sprejemanja odločitev, učenje sodelovanja in pogajanja, razvijanje novih vrednot itd. Mladi vseh generacij program sprejemajo izredno dobro. Naš pristop uspešno rešuje med izvajalci programov dela z mladimi pogosto prisoten problem nizke motivacije mladih za udeležbo in aktivno sodelovanje v programih. Tisto, kar je na nas izvajalcih, je, da izboljšamo in povečamo uporabo trajnega opazovanja (monitoringa) in evalvacije kot dela strategije za zagotovitev razvidnosti učinkovitosti dela z mladimi, kar nenazadnje spodbudi večjo stabilnost v finančnih dogovorih s finančnimi podporniki programa. Zavedam se, da bi mehanizmi evalvacije in trajnega opazovanja lahko bili v dosedanjem času izvajanja programa kvalitetnejše razviti, da bi lahko še z večjo gotovostjo potrdili uspešnost izvajanja našega programa, čeprav je po drugi strani, kot priznavajo tudi zelo uveljavljeni teoretiki in praktiki, sistematične evalvacijske mehanizme za tovrstne programe dokaj težko razviti. Prizadevanja v tej smeri so naša naslednja pomembna naloga.

LITERATURA

1. Alwang, Jeffrey, Paul B. Siegel in Steen L. Jørgensen. 2001. *Vulnerability: a view from different disciplines. Social Protection Discussion Paper Series No. 0115*. Washington: Social Protection Unit, Human Development Network, The World Bank. Dostopno prek: <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Social-Risk-Management-DP/0115.pdf> (14. maj 2013).
2. Backe Hansen, Elisabeth. *Negotiating non-linear transitions – the case of marginalized youth*. Oslo: Centre for Welfare and Labour Research. Dostopno prek: http://www.euro.centre.org/data/1220602930_18563.pdf (28. april 2013).
3. Baranja, Samanta, Romana Bešter, Milan Brajnik, Branka Bukovec, Konstantin Friedreich, Suzana Geržina, Renata Globevnik, Danijel Grafenauer, Jerneja Jager, Milan Janežič, Barbara Kejžar, Vera Klopčič, Miran Komac, Mateja Koretič, Nataša Krese, Matej Križanič, Andreja Luštek, Mojca Medvešek, Janez Pirc, Dalibor Radovan, Jožica Repše, Urška Štremfel, Kea Udovič in Tatjana Vonta. 2010. *Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti: projektna knjiga*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
4. Barker, Bryce in Tanya Forneris. 2012. Reflections on the implementation of TPRS programming with at-risk-youth in the city of Ottawa. *Agora Para La Ef Y El Deporte* 4 (1): 78–93.
5. Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
6. BEPA. 2011. *Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union*. Luxembourg: Publications office of the European Union.
7. Berčič, Herman, Boris Sila in Andreja Semolič. 2007. *Šport v obdobju zrelosti*. Ljubljana: Inštitut za šport, Fakulteta za šport.
8. Brener, Nancy D., Laura Kann, Shari Shanklin, Steve Kinchen, Danice K. Eaton, Joseph Hawkins in Katherine H. Flint. 2013. *Methodology of the Youth Risk Behavior Surveillance System – 2013: Recommendations and Reports*. Atlanta: Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention.
9. Bubnov Škoberne, Anjuta. 2000. Social security for children, youth and family. V *Delinquent and deviant behaviour of juveniles: causes, forms and responses*, ur. Alenka Šelih, 6 – 7. Ljubljana: Bonex Založba.

10. Bukatko, Danuta. 2008. *Child and Adolescent Development: A Chronological Approach*. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.
11. Bulajič, Maruša. 2012. *Socialne inovacije v Sloveniji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
12. Burnik, Stojan in Matej Tušak. 1999. Osebnost alpinistov – Personality of alpinists. *Psihološka obzorja* 8 (1): 5 – 22.
13. Burnik, Stojan, Boštjan Robič in Matej Tušak. 2001. *Osebnostne lastnosti potapljačev*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
14. Cahn, Rael in John Polich. 2006. Meditation states and traits: EEG, ERP, and neuroimaging studies. *Psychological Bulletin* 132 (2): 180–211.
15. Capodiecì, di Salvatore. 2009. *Psychology of Diving*. Dostopno prek: <http://www.psychodive.it/psychology-of-diving13> (30. marec 2013).
16. Carlson, Jon, Richard E. Watts in Michael. 2005. *Adlerian Therapy: Theory and Practice*. Washington: American Psychological Association.
17. Center za socialno delo Ljubljana Moste Polje. 2003. *Skupnostni programi za mlade CSD Ljubljana Moste – Polje*. Ljubljana: interno gradivo.
18. Cestaro, Filippo in Chiara Di Credico. 2012. *Scuba Wellness: il potere nascosto delle immersioni*. Dostopno prek: <http://www.scubaportal.it/subacquea-benessere.html> (3. april 2013).
19. Chouchou, Florian, Vincent Pichot, Martin Garet, Jean-Claude Barthélémy in Frédéric Roche. 2009. Dominance in cardiac parasympathetic activity during real recreational scuba diving. *European Journal of Applied Physiology* 106 (3): 345–52.
20. Coalter, Fred. 2005. *The Social Benefits of Sport: An Overview to Inform the Community Planning Process*. SportsScotland Research Report No. 98. Edinburgh: Caledonia House.
21. ---: 2007. *A wider social role for sport: Who's keeping the score?* London: Routledge.
22. Creagh, Peter. 2010. *Helping Concepts and Skills: Eclectic & Integrationist Approaches to Counselling*. Dostopno prek: <http://www.scribd.com/doc/36644300/EGANMODEL-Eclectic-Integration-in-Counselling> (28. april 2013).
23. Čaćinovič Vogrinčič, Gabi, Leonida Kobal, Nina Mešel in Miran Možina. 2009. *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Zbirka Katalog socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
24. Čepin Čander, Maja. 2010. Zaposlovanje mladih: Generacija, ki ji družba ne dovoli odrasti. *Objektiv*, 5 (30. april).

25. Čiček, Marija. 1997. Psihoterapija mladoletnih delinkventov. V: *Prestopništvo mladih – 8. seminar forenzične psihiatrije*, ur. Dušan Žagar, 78–85. Ljubljana: Center za mentalno zdravje Psihiatrične klinike.
26. Črnak Meglič, Andreja, Ružica Boškić, Mateja Nagode, Tatjana Rakar, Urban Boljka in Liljana Rihter. 2009. *Revščina in socialna izključenost med družinami z otroki: materialni in nematerialni obraz revščine*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
27. Črnak Meglič, Andreja in Ružica Boškić. 2013. *Prejemniki transferjev za otroke: največji rez v otroške in varstvene dodatke*. Dostopno prek: <http://www.irssv.si/index.php/demografija/2013/prejemniki-transferjev-za-otroke-irssv> (14. marec 2014).
28. Dadič, Tomoslav. 2003. Šport kot orodje socialnega dela. *Socialno delo* 42 (2): 101–107.
29. Davis Berman, Jennifer in Deve S. Berman. 1994. *Wilderness therapy: Foundations, theory, and research*. Dubuque: Kendall/Hunt Publishing Company.
30. Dekleva, Bojan. 2004. *Socialna vključenost in psihosocialno zdravje mladih z izkušnjami brezposelnosti na območju Ljubljane*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
31. Disorders. org. 2012. *Adlerian Therapy*. Dostopno prek: <http://www.disorders.org/adlerian-therapy> (3. april 2013).
32. Dive The World. 2011. *Is Diving Good for Your Health?* Dostopno prek: <http://www.dive-the-world.com/newsletter-201103-diving-and-your-health.php> (30. marec 2013).
33. Divers Alert Neetwork. 2000. *Psychological Issues in Diving*. Dostopno prek: http://www.diversalertnetwork.org/medical/articles/psychological_issues_in_diving_ (30. marec 2013).
34. Doczi, Tamas. 2011. *Sport and social inclusion: A theoretical framework*. Dostopno prek: <http://www.enargywebzine.eu/spip.php?article156> (12. februar 2013).
35. Doupone Topič, Mojca in Krešimir Petrović. 2000. *Šport in družba: sociološki vidik*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport.
36. Drev, Andreja. 2011. Telesna dejavnost in sedeča vedenja. V *Neenakosti v zdravju in z zdravjem povezanih vedenjih slovenskih mladostnikov*, ur. Maja Bajt, 174 – 189. Ljubljana: Tiskarna knjigoveznica Radovljica, d. o. o.
37. Elbe, Anne-Marie in Sine Agergaard. 2012. *Team sports and social integration*. Dostopno prek: <http://www.holdspil.ku.dk/english/research/project3> (2. maj 2013).
38. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2012. *NEETs: Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

39. Fakulteta za šport, Univerza v Ljubljani. 2009. *Europe for citizens: Sports in 3D – three impact dimensions of sports – public health, active citizenship, social inclusion. Tematske skupine. Končno poročilo, Slovenija*. Dostopno prek: http://www.fakultetazasport.si/mma_bin.php?id=20091012125911 (18. junij 2012).
40. Feinstein, Leon, John Bynner in Kathryn Duckworth. 2005. *Leisure contexts in Adolescence and their Effects on Adult Outcomes: A More Complete Picture*. London: Centre for Research on the Wider Benefits of Learning. Dostopno prek: <http://eprints.ioe.ac.uk/5967/2/Feinstein2005leisure.pdf> (2. maj 2013).
41. Fernandez Alcantara, Adrienne L. 2012. *Vulnerable Youth: Background and Policies. CRS Report for Congress*. Congressional Research Service. Dostopno prek: <http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33975.pdf> (30. marec 2013).
42. Finn Yrjar, Denstad. 2009. *Youth Policy Manual: How to Develop a National Youth Strategy*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Dostopno prek: <http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/415/Prirucnik%20za%20izradu%20nacionalne%20strategije%20za%20mlade,%20Finn%20Denstad.pdf> (18. junij 2012).
43. Flaker, Vito. 2003. *Oris metod socialnega dela: Uvod v katalog centrov za socialno delo*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
44. ---: 2012. Kratka zgodovina deinstitucionalizacije v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 39 (250): 13–30.
45. Flores Ballesteros, Luis. 2008. *What determines a disaster?* Dostopno prek: <http://54pesos.org/2008/09/11/what-determines-a-dissaster> (2. april 2013).
46. Fortič, Vane D. 2012. Prosto potapljanje in šnorkljanje. Dostopno prek: <http://www.polet.si/taxonomy/term/232221/all> (27. marec 2013).
47. Foster, Peter M. 2003. *The Psychology of Diving*. Dostopno prek: <http://ukdivers.com/articles/psychology-of-diving?showall=&limitstart=> (2. april 2013).
48. Galimberti, Umberto. 2009. *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Ljubljana: Modrijan.
49. Geraghty, Estella, Nancy Erbsstein in Teri Greenfield. 2010. *Index of Youth Vulnerability. Healthy Youth/Healthy Regions*. Davis: Center for Social Change. University of California. Dostopno prek: <http://regionalchange.ucdavis.edu/ourwork/publications/hyhr/geraghty-estella-nancy-erbsstein-and-teri-greenfield-2010-.index-of-youth-vulnerability.-healthy-youth-healthy-regions-working-paper.-center-for-regional-change-uc-davis> (18. junij 2012).

50. Gibb, Natalie. 2013. *Is Scuba Diving Safe or Dangerous?* Dostopno prek: <http://scuba.about.com/od/divemedicinesafety/p/Is-Scuba-Diving-Safe-Or-Dangerous.htm> (2. april 2013).
51. Godina Vuk, Vesna. 2009. Mladinsko delo in socializacijski stili: Kontekstualizacija problema. V *Zbornik prispevkov – Razvoj modelov neformalnega in formalnega izobraževanja za mladinskega delavca za vključevanje v programe organizacij*, ur. Andrej Fištravec, Matej Capin in Anita Hrast, 1–12. Maribor: Inštitut za razvoj družbene odgovornosti (IRDO).
52. Gomzel, Anita in Alenka Kobolt. 2012. Vpliv družine na mladostnikovo identiteto. *Socialna pedagogika* 16 (4): 232–354.
53. Government of South Australia. *Office for Youth: South Australian Vulnerable Youth Framework. Consultation Paper*. Dostopno prek: http://www.officeforyouth.sa.gov.au/___data/assets/pdf_file/0004/4459/sa-vulnerable-youth-framework.pdf (29. januar 2013).
54. Grgič, Matejka. 2012. Dr. Umberto Galimberti: »Sedimo na tempirani bombi«. *Mladina* (35): 60–62.
55. Green, Tomas A. in Joseph R. Svinth. 2010. *Martial Arts of the World. An Encyclopedia of History and Innovation*. Santa Barbara (CA): ABC - CLIO.
56. Handicap Scuba Association. *Handicap Scuba Association: The Leader in Disabled Diving*. Dostopno prek: <https://www.hsascuba.com/scripts/About.php> (28. marec 2013).
57. Haudenhuyse, Reinhard. 2012. *The Potential of Sports for Socially Vulnerable Youth*. Doctoral dissertation. Vrije Universitet Brussel: Faculty of Physical Education and Physiotherapy. VUBPRESS Brussels University Press.
58. Hellison, Don. 2010. *Teaching Personal and Social Responsibility Through Physical Activity*. Champaign Illinois: Human Kinetics.
59. Hill, Nicole R. 2007. Wilderness therapy as a treatment modality for at – risk youth: a primer for mental health counselors. *Journal of Mental Conseling* 29 (4): 338–349.
60. Hrast, Anita, Sabina Kojc, Andrej Fištravec, Matjaž Mulej in Andrej Naterer. 2011. *Mladi v presečišču svetovnih sprememb: zbornik povzetkov 6. mednarodne konference Družbena odgovornost in izzivi časa*. Maribor: Inštitut za razvoj družbene odgovornosti (IRDO).
61. IAHD Adriatic. *O IAHD Adriatic*. Dostopno prek: http://www.iahd-adriatic.org/sl/informacija.asp?id_meta_type=45&id_informacija=343 (30. marec 2013).
62. Ikeda, Tsutomu in Hiroshi Ashida. 2000. *Is recreational diving safe?* Durham: Undersea and Hyperbaric Medical Society.

63. Ilišin, Vlasta, Dejana Bouillet, Anja Gvozdanić in Dunja Potočnik. 2013. *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Friedrich Ebert Stiftung. Dostopno prek: http://www.idi.hr/wp-content/uploads/2014/03/mladi_uvk.pdf (12. januar 2014).
64. Jacobs Foundation. 2011. *Facilitating innovations for Children and Youth. Medium – Term Plan 2011-2015*. Zurich: Jacobs Foundation. Dostopno prek: http://jacobsfoundation.org/wp-content/uploads/2012/11/Jacobs-Foundation_Medium-Term-Plan_E.pdf (31. marec 2013).
65. Jarvis, Peter. 2003. Učenje iz izkušenj. Revidiran model učenja iz izkušenj. *Andragoška spoznanja* 9 (2): 19–29.
66. Jeriček, Helena, Mojca Gabrijelčič Blenkuš, Matej Gregorič, Vida Fajdiga Turk, Nina Scagnetti, Tatjana Pokrajac, Vesna Pucelj, Mojca Bevc Stankovič, Mateja Gorenc, Maja Bajt in Mateja Rok Simon, ur. 2007. *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem okolju*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
67. Jeriček Klanšček, Helena, Saška Roškar, Helena Koprivnikar, Vesna Pucelj, Maja Bajt in Tina Zupanič, ur. 2011. *Neenakosti v zdravju in z zdravjem povezanih vedenjih slovenskih mladostnikov*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.
68. Jeriček Klanšček, Helena, Helena Koprivnikar, Tina Zupanič, Vesna Pucelj in Maja Bajt. 2012. *Spremembe v vedenjih, povezanih z zdravjem mladostnikov v Sloveniji v obdobju 2002–2010*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS.
69. John Hopkins Medicine. 2011. *Scuba Diving Improves Function of Body, Mind in Vets with Spinal Cord Injury*. Dostopno prek: http://www.hopkinsmedicine.org/news/media/releases/scuba_diving_improves_function_of_body_mind_in_vets_with_spinal_cord_injury (28. marec 2013).
70. Kahn, Abby, Jnaet Max in Pat Paluzzi. 2007. *Engaging Youth ... On Their Turf: Creative Approaches to Connecting Youth through Community*. Washington: Healthy Teen Network. Dostopno prek: <http://www.healthyteennetwork.org/vertical/sites/%7Bb4d0cc76-cf78-4784-ba7c-5d0436f6040c%7D/uploads/%7B3ee4600a-02e4-47b5-ac27-0a1b2cb543d3%7D.pdf> (10. april 2013).
71. Kajtna, Tanja. 2003. *Osebnost, vrednote in potreba po dražljajih pri športnikih rizičnih športov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
72. Kern, Bojan. 2006. *Zasnova integrativnega modela programov mladinskih dejavnosti v sistemskem okolju – primer Slovenije*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

73. Klajnšek, Rudi, Miran Lavrič, Marina Tavčar Krajnc, Sergej Flere, Andrej Kirbiš, Barbara Zagorc in Tjaša Boroja. 2014. *Mladina 2013: Življenje v času deziluzij, tveganja in prekarnosti*. Maribor: Center za raziskovanje postjugoslovanskih družb (CEPYUS) Maribor in Friedrich Ebert Stiftung (FES) Zagreb. Dostopno prek: http://www.mlad.si/files/novice/mladina_2013_strnjeno_poro%C4%8Dilo.pdf (5. marec 2014).
74. Kobolt, Alenka, Jelena Sitar Cvetko in Andreja Stare. 2005. Gledališko ustvarjanje kot socialno integrativno delo z mladimi. *Socialna pedagogika* 9 (3): 229–264.
75. Kobolt, Alenka. 2011. Razumevanje in odzivanje na čustvene in vedenjske težave. *Socialna pedagogika* 15 (2): 153–173.
76. Kostanyan, Hakob. 2009. *Underwater Psychology*. Dostopno prek: <http://www.diverdaily.com/underwater-psychology/> (30. marec 2013).
77. Krajnčan, Mitja. 1997. Posebnosti doživljajsko pedagoških projektov. *Bilten* 4 (5–6): 107–109.
78. ---: 2007. *Osnove doživljajske pedagogike*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
79. Kuhar, Metka. 2007. Prosti čas mladih v 21. stoletju. *Socialna pedagogika* 11 (4): 453–472.
80. ---: 2009. *Prehodi mladih v odraslost. Strokovna podlaga projekta Mladinski delavec*. Dostopno prek: <http://www.mladinski-delavec.si/datoteke/mdnfi/images/02-01.pdf> (14. maj 2013).
81. ---: 2010. Odnosi med starši in otroki: Ravno prav strogi? *Sobotna priloga Dela*, 30–31 (16. januar 2010).
82. Kumpulainen, Satu. 2006. Vulnerability concepts in hazard and risk assessment. Natural and technological hazards and risks affecting the spatial development of European regions. *Geological survey of Finland, Special Paper* (42): 65–74.
83. Kustec Lipicer, Simona in Renata Slabe Erker. 2012. *Zaključno poročilo ciljno raziskovalnega projekta »Učinkovita državna podpora za športno aktivnost državljanov«*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za politološke raziskave in Inštitut za ekonomska raziskovanja.
84. Lansche, James M. *Deaths During Skin and Scuba Diving in California in 1970*. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1518314/> (2. april 2013).
85. Lavrič, Miran, Sergej Flere, Marina Tavčar Krajnc, Rudi Klanjšek, Bojan Musil, Andrej Naterer, Andrej Kirbiš, Marko Divjak, Petra Lešek. 2011. *Mladina 2010. Družbeni profil*

- mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Aristej ter Ministrstvo za šolstvo in šport – Urad RS za mladino.
86. Leskošek, Vesna. 2002. Mesto nevladnih organizacij v socialnem varstvu. *Socialno delo* 41 (6): 358-361.
87. ---: 2009. Zaposlitvene možnosti mladih. *Socialno delo* 48 (4): 207–214.
88. ---: 2011. Pomen izobraževanja za zmanjšanje revščine otrok. *Vzgoja in izobraževanje* 42 (1–2): 11–16.
89. Lombardo, Michael M. in Robert W. Eichinger. 1996. *The Career Architect Development Planner*. Minneapolis: Lominger.
90. Lošdorfer, Stanislav. *Vedenjske težave, posebnosti in motnje*. Dostopno prek: <http://www.google.com/search?sourceid=chrome&ie=UTF-8&q=vedenjske+te%C5%Beave%2C+posebnosti+in+motnje%2C+Stanislav+LO%C5%A1dorfer> (12. februar 2013).
91. Mahoney, Joseph L., Reed W. Larson in Jacquelynne S. Eccles. 2005. *Organized Activities as Contexts of Development: Extracurricular Activities, After-School and Community Programs*. Erlbaum: Mahwah.
92. Malačič, Janez. 2008. Razvoj in obnavljanje prebivalstva Slovenije v luči globalnih demografskih gibanj in sprememb. V *Slovenija pred demografskimi izzivi 21. stoletja*, ur. Janez Malačič in Matjaž Gams, 41–45. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan.
93. Marjanovič Umek, Ljubica in Maja Zupančič. 2004. *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
94. Matek, Leon. 2006. Svetovalnica Fužine nudi pomoč potrebnim. *Turistične vesti* XI (45).
95. McDonald, Katie. 2011. *Helping vulnerable youth through the living arts*. Dostopno prek: <http://www.dal.ca/news/2011/11/03/helping-vulnerable-youth-through-the-living-arts.html> (4. maj 2013).
96. McElhaney, Kellie. *From Fringe to Mainstream: Companies Integrate CSR Initiatives into Everyday Business*. Dostopno prek: <http://knowledge.wharton.upenn.edu/article.cfm?articleid=3004> (2. april 2013).
97. Medarić, Zorana, Tanja Renner, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales, Knjižnica Annales Majora.
98. Merton, Bryan et al. 2004. *An Evaluation of the Impact of Youth Work in England*. Research Report RR606. De Monfort University and Department for education and skills. Nottingham: DfES Publications.

99. Mesec, Blaž. 2006. *Prispevki k zgodovini socialnega dela v Sloveniji. Od Rakitne do ploščadi. Akcijskoraziskovalni projekti prostovoljnega socialnoterapevtskega dela z otroki in mladino v Sloveniji v letih od 1975 do 1980*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
100. Mesojedec, Tadeja, Petra Pucelj Lukan, Nina Milenković Kikelj, Irena Mrak Merhar in Ana Grbec. 2014. *Mladi in socialna vključenost*. Ljubljana: Mladinski svet Slovenije.
101. Mikuš, Danica. 1999. Vloga zasebnega varovanja pri zagotavljanju varnosti v turizmu kot sestavina kakovosti turistične ponudbe v Sloveniji. V *Varnost in turizem*, ur. Andrej Anžič, 273–288. Ljubljana: Visoka policijsko – varnostna šola, Visoka šola za hotelirstvo in turizem.
102. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti: *Denarna socialna pomoč*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/si/uveljavljanje_pravic/statistika/denarna_socialna_pomoc/ (8. junij 2014).
103. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve: *Nacionalno poročilo o strategijah socialne zaščite in socialnega vključevanja 2006-2008*. Dostopno prek: <http://www.ec.europa.eu/social/ajax/BlobServlet?docId=2565&langId=sl> (30. marec 2013).
104. Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti: *Materialna prikrajsanost*. Podatkovni portal SI – STAT Demografsko in socialno področje. Dostopno prek: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/08_zivljenjska_raven/08_silc_kazalniki_revsc/20_08674_materialna_prikrajs/20_08674_materialna_prikrajs.asp (9. januar 2014).
105. Mladinski svet Slovenije. 2011. *Programski dokument Mladinskega sveta Slovenije »Zdravje mladih«*. Ljubljana: Mladinski svet Slovenije.
106. Morgan, William P., John S. Raglin in Patrick J. O'Connor. 2004. Trait anxiety predicts panic behavior in beginning scuba students. *International Journal of Sports Medicine* 25 (4): 314–22.
107. Musek Lešnik, Kristijan. 2011. *Vedenje, takšno in drugačno: priročnik za drugo triletnje OŠ*. Brezovica pri Ljubljani: IPSOS.
108. Nagode, Mateja, Nadja Kovač, Barbara Kobal Tomc, Mojca Centrih, Leonida Zalokar, Vesna Švab, Valerija Bužan, Myriam Klanjšček, Srečko Pavlič. *Otroci in mladostniki s hudimi motnjami vedenja*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. Dostopno prek: http://www.irssv.si/upload2/Otroci%20in%20mladostniki%20s%20hudimi%20motnja%20mi%20vedenja_za%20splet.pdf (20. januar 2014).
109. Nordström, Kjell in Jonas Ridderstrale. 2001. *Funky Business: Talent Makes Capital Dance*. Financial Times Prentice Hall. Ontario: Pearson Education Canada.

110. Novak, Mojca. 2004. *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
111. O'Brien, Angela in Kate Donelan. 2008. *The Arts and Youth at Risk: Global and Local Challenges*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
112. *Opportunity for Arts Diploma at University for Vulnerable Youth in Georgia*. Dostopno prek: <http://wvi.org/georgia/article/opportunity-arts-diploma-university-vulnerable-youth-georgia> (12. februar 2013).
113. Pangeršič, Majda. 2013. Kriza in doseganje ciljev. *Družina* 62 (11): 43–44.
114. Pelizzari, Umberto. 2000. *Profondamente*. Milan: Mondadori Electa.
115. Pelizzari, Umberto in Stefano Tovaglieri. 2004. *Manual of freediving: Underwater on a single breath*. Reddick: Idelson – Gnocchi.
116. Peršak, Nina. 2008. Varnost, vznemirjenost in kazenskopravni odziv. *Varstvoslovje* 10 (1): 32–44.
117. Poljšak Škraban, Olga. 2004. *Obdobje adolescence in razvoj identitete: izbrane teme*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
118. Porges, Stephen W. 2001. The polyvagal theory: Phylogenetic substrates of a social nervous system. *International Journal of Psychophysiology* (42): 13–146.
119. ---: 2009. *Reciprocal influences between body and brain in the perception and expression of affect: A polyvagal perspective*. Dostopno prek: <http://lifespanlearn.org/documents/Reciprocal%20influences%20between%20body%20and%20brain%20-%20in%20press.pdf> (16. november 2012).
120. Poštrak, Milko. 2007. Kakovostno preživljanje prostega časa mladih. V *Svoboda izbire – moj prosti čas*, ur. Azra Kristančič, 147–166. Ljubljana: AA Inserco svetovalna služba.
121. ---: 2010. Metode socialnega dela z mladimi. V *Zbornik prispevkov – Razvoj modelov neformalnega in formalnega izobraževanja za mladinskega delavca za vključevanje v programe organizacij*, ur. Andrej Fištravec, Matej Cepin in Anita Hrast, 3–10. Maribor: Inštitut za razvoj družbene odgovornosti (IRDO).
122. Radek, Tjaša, Irena Ograjenšek, Črt Kostevc in Anita Frajman Jakšič. 2011. *Empirična analiza dejavnikov sreče v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.stat.si/StatisticniDnevi/Docs/Radenci2011/Redek%20et%20al-Dejavniki_srece-prispevek.pdf (28. maj 2014).
123. Renko, Manca G. 2012. Mi smo odveč. O izgubljeni generaciji. *Pogledi*, 23–24 (12. december).
124. Rosol, Magdalena. 2000. Wilderness Therapy for Youth at Risk. *Parks & Recreation* 35 (9): 42–56.

125. Rode, Nino, Liljana Rihter in Leonida Kobal. 2006. *Evalvacija programov v socialnem varstvu – model in postopek izvedbe*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
126. Saewyc, Elizabeth, Naren Wang, Minda Chittenden, Aileen Murphy in The McCreary Centre Society. 2006. *Building Resilience in Vulnerable Youth*. Vancouver: The McCreary Centre Society.
127. Schmid, Arlene A., Marieke van Paymbroeck in David K. Koceja. 2010. Effect of a 12-week yoga intervention on fear of falling and balance in older adults: a pilot study. *Archives of Physical Medicine Rehabilitation* 91 (4): 576–83.
128. Selič, Polona, Nena Kopčavar Guček in Janko Kersnik. 2008. Dejavno odkrivanje žrtev nasilja in njihove značilnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* (59): 39–54.
129. Selye, Hans. 1965. *The mast cells*. Washington, DC: Butterworths.
130. Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko. 2012. *Natečaj Evropske komisije za najboljše socialne inovacije*. Dostopno prek: <http://www.eu-skladi.si/zamedije/novice-in-sporocila-za-javnost/aktualne-novice-o-evropskih-skladih/nateaj-evropske-komisije-za-najbolje-socialne-inovacije/?searchterm=evropska%20komisija%20in%20socialne%20inovacije#c1=News%20Item&c1=novica> (12. februar 2013).
131. Smith, Christian in Melina Lundquist Denton. 2009. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. Oxford: Oxford University Press.
132. St. Bernard, Godfrey. 2007. *Measuring Social Vulnerability in Caribbean States*. St. Augustine, Trinidad and Tobago: Sir Arthur Lewis Institute of Social and Economic Studies, The University of the West Indies.
133. Statistični urad Republike Slovenije. *Popis 2002*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm> (10. marec 2013).
134. ---: *Mednarodni dan družin, Slovenija, 2012*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=4686 (2. maj 2013).
135. ---: *Kazalniki dohodka in revščine, Slovenija 2012*. Dostopno prek: <http://stat.si/novica-prikazi.aspx?id=5743> (20. december 2013).
136. Stritih, Bernard. 1971. Zahteve, na katerih se gradi metodika socialnega dela. *Obzornik zdravstvene nege* 5 (2): 102–103.
137. ---: 1992. *Skupinsko delo v procesu psihosocialne pomoči: Razvijanje obravnavnega modela in sistemsko-teoretska analiza*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

138. Svetin Jakopič, Simona. 2005. Obravnava otrok in mladostnikov z vedenjskimi motnjami na centru za socialno delo: pomoč ali prisila. *Socialna pedagogika* 9 (4): 391–422.
139. Škrinjar, Klara. 2013. Intervju z Vesno Leskošek. Delavske pravice: z vsako reformo jih je manj. *Delo*, 2 (30. april 2013).
140. Šugman Bohinc, Lea. 2006. Socialno delo z neprostovoljnimi uporabniki. *Socialno delo* 45 (6): 345–355.
141. *The Psychology of Diving*. Dostopno prek: <http://ukdivers.com/articles/psychology-of-diving> (2. april 2013).
142. Theeboom, Marc, Paul DeKnop in Paul Wylleman. 2008. Martial arts and socially vulnerable youth. An analysis of Flemish initiatives. *Sport, Education and Society* 3 (13): 301–318.
143. Tomori, Martina, Siniša Stiković, Eva Stergar, Bojana Pinter in Maja Rus Makovec. 1998. *Dejavniki tveganja pri slovenskih srednješolcih*. Ljubljana: Psihiatrična klinika.
144. Tomori, Martina. 2000. Psihosocialni dejavniki pri mladoletniškem prestopništvu. V *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzroki, pojavi, odzivanje*, ur. Alenka Šelih, 89–112. Ljubljana: Bonex.
145. Turner, Billie L., Roger E. Kaspersen, Pamela A. Matson, James J. McCarthy, Robert W. Corell, Lindsey Christensen, Noelle Eckley, Jeanne X. Kaspersen, Amy Luers, Marybeth L. Martello, Colin Polsky, Aleksander Pulsipher in Andrew Schiller. 2003. A framework for vulnerability analysis in sustainability science. *PNAS* (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America) 100 (14): 8074–8079.
146. Tušak, Matej in Maks Tušak. 2003. *Psihologija športa*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
147. Ule, Mirjana. 2008. *Za vedno mladi?: socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
148. ---: 2011. Mladinske subkulture in stili v dobi individualizacije. V *Okviri in izzivi mladinskega dela v Sloveniji*, ur. Metka Kuhar in Špela Razpotnik, 48–72. Pedagoška fakulteta.
149. Ule, Mirjana in Metka Kuhar. 2002. Sodobna mladina: Izziv sprememb. V *Mladina 2000 – Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*, ur. Vlado Mihelj, 39–77. Maribor: Aristej.
150. ---: 2003. *Mladi, družina, starševstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.

151. *Underwater Psychology*. Dostopno prek: <http://www.diverdaily.com/underwater-psychology/>(2. 4. 2013)
152. Urad Republike Slovenije za mladino. 2013. *Nacionalni program za mladino 2012–2021*. Delovni osnutek. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.
153. *Uredba o merilih za potapljanje z avtonomno potapljaško opremo*. Ur. l. RS 65/97 (24. oktober 1997), 81/03 (18. avgust 2003).
154. Vavpotič, Vojko. 2007. *Konceptualizacija dnevnih centrov za mlade v okviru centrov za socialno delo*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
155. Veenhoven, Ruut. 2007. Healthy hapiness: effects of happiness on physical health and consequences for preventive health care. *Journal of Happiness Studies* 9 (3): 449–469.
156. Vertonghen, Jikkemien in Marc Theeboom. 2010. The social – psychological outcomes of martial arts practice among youth. *Journal of Sport Science and Medicine* (9): 528–537.
157. Vertonghen, Jikkemien. 2011. *The Analysis of Contextual Factors in Youth Martial Arts Practice*. Brussel: Uitgeverij VUBPRESS Brussels University Press.
158. Vertot, Nelka. 2009. *Prebivalstvo Slovenije danes in jutri, 2008–2060: projekcije prebivalstva EUROPOP 2008 za Slovenijo*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
159. Vidan, Dina. 2011. *Geografski vidiki kvalitete bivalnega okolja v soški Nove Fužine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
160. Villagrán de León, Juan Carlos. 2006. *Vulnerability: A Conceptual and Methodological Review*. Bonn: Institute for Environment and Human Security (UHU-EHS).
161. *Welcome to PsychoDive.com by Salvo Capodiecì (psychiatrist – psychotherapist and scuba diver)*. Dostopno prek: <http://www.psychodive.it> (2. april 2013).
162. Wertheimar, Richard in Astrid Atienza. 2006. ***Vulnerable Youth. Recent Trends. A Report to The Annie E. Casey Foundation***. Washington: Child Trends. Dostopno prek: http://www.childtrends.org/Files/Child_Trends-2006_04_01_OP_VulnYouth.pdf (8. december 2012).
163. Wilson, Lawrence. 2014. *Water for health and longevity*. Prescott: The Center for Development.
164. Wood-Babcock, Donna. 2004. *Social Circus Movement. Regional Circus Conference*. San Francisco: Circus Center.

165. Wylleman, Paul. 2012. *Health improvement through physical activity. Lessons from sport psychology*. Conference Psychology for Health Contributions to Policy Making Brussel, 20-21 September 2012. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
166. *Zakon o varstvu pred utopitvami (ZVU-UPB1)*. Ur. l. RS 42/07 (26. APRIL 2007).
167. Zaviršek, Darja. *Inovacije na področju skupnostne skrbi*. Dostopno prek: [http://www.fsd.uni-lj.si/dodiplomski_studij/ucni_nacrti/stari_program_\(pred_2009\)/2008060416480034/](http://www.fsd.uni-lj.si/dodiplomski_studij/ucni_nacrti/stari_program_(pred_2009)/2008060416480034/) (23. november 2013)
168. Zaviršek, Darja. 1996. *Socialne inovacije v socialnem delu: Vizija ali iluzija devetdesetih?* *Socialno delo* 35 (1): 31–40.
169. Zaviršek, Darja, Jelka Zorn in Petra Videmšek. 2002. *Inovativne metode v socialnem delu: Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Knjižna zbirka Scripta. Ljubljana: Študentska založba.
170. Združenje inštruktorjev potapljanja Slovenije. *Je avtonomno potapljanje šport?* Dostopno prek: <http://www.zips.si/?id=483> (30. 3. 2013)
171. Zorc Maver, Darja. 2000. Doživljajska pedagogika in njen pomen v moderni družbi. V *Umestitev doživljajske pedagogike kot ustaljene oblike pomoči mladim: zbornik 1. slovenskega kongresa doživljajske pedagogike z mednarodno udeležbo*, ur. Mitja Krajncan, 12–14. Ljubljana: Društvo za doživljajsko pedagogiko Slovenije.
172. Žnidarec Demšar, Simona. 2004. *Dopolnitve k priročniku za izvedbo projekta in izdelavo projektne naloge pri predmetu skupnostno socialno delo*. Interno gradivo za študente. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
173. Žorž, Bogdan. 1999. Mladi med željami, pasivnostjo in (ne)smislom. V *Sodobne oblike revščine mladih: mladi, ulica, prihodnost*, ur. Istok Žebovec in Mateja Erjavec, 88–110. Ljubljana: Salve.

PRILOGE

Priloga A: Vprašalnik za oceno kakovosti življenja udeležencev Programa avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine

MERJENJE KAKOVOSTI ŽIVLJENJA UDELEŽENCEV PROGRAMA POTAPLJANJA

VPRAŠALNIK KOT OSNOVA ZA VODENJE INTERVJUJA (PRED VSTOPOM V PROGRAM IN PO ZAKLJUČKU PROGRAMA) Z UDELEŽENCI PROGRAMA POTAPLJANJA:

Namen uporabe instrumenta: Zbiranje podatkov za opravljanje evalvacije programa potapljanja

Vprašalnik, modificiran po modelu, predstavljenem v priročniku: Rode, N. et al. (2006). Evalvacija programov v socialnem varstvu – model in postopek izvedbe, FSD.

Šifra uporabnika: _____

Datum in ura izpolnjevanja vprašalnika: _____

Ime osebe, ki opravlja intervju: _____

1. OSEBNI PODATKI O UPORABNIKU/UPORABNICI

V01 Spol: 1 – moški 2 – ženski

V02 Starost: 1 – manj kot 15 let 2 – 15 let 3 – 16 let 4 – 17 let
 5 – 18 let 6 – 19 let 7 – 20 let 8 – nad 20 let

V03 Narodnost: 1 – slovenska 2 – hrvaška 3 – bosanska 4 – srbska
 5 – drugo: _____

V04 Stopnja izobrazbe: 1 – OŠ ali manj 2 – poklicna 3 – srednja
 4 – višja 5 – visoka ali več

V05 Status: 1 – učenec 2 – dijak 3 – študent 4 – zaposlen 5 – brezposeln

V06a Izobrazba očeta: 1 – OŠ ali manj 2 – poklicna 3 – srednja
 4 – višja 5 – visoka ali več

V06b Poklic očeta: _____

07 Izobrazba matere: 1 – OŠ ali manj 2 – poklicna 3 – srednja
 4 – višja 5 – visoka ali več

V07b Poklic matere: _____

V08 Družbeni razred, v katerega uvrščaš svojo primarno družino:

1 – nižji razred 2 – delavski razred 3 – nižji srednji razred
 4 – zgornji srednji razred 5 – zgornji razred

2. DELO IN IZOBRAŽEVANJE

V09 Kaj od naštetega opiše tvojo sedanjo delovno aktivnost (možnih več odgovorov)?

1 – opravljam plačano delo 2 – opravljam priložnostno plačano delo 3 – se šolam/študiram
 4 – sem brezposeln/a 5 – sem delovno nezmož(e)n/a 6 – drugo: ____

V10 Če si zaposlen/a, kakšno delo oz. poklic opravljaš? _____

V11 Koliko ur na teden delaš? _____

V12 Kako zadovolj(e)n/a si s svojo službo oz. delovnim mestom oz. šolanjem/študijem?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V13 Kako zadovolj(e)n/a si s plačilom, ki ga prejemaš?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V14 Če si nezaposlen/a, kako zadovolj(e)n/a si s svojim statusom:

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

3. PROSTI ČAS/PARTICIPACIJA

V15 Večino svojega prostega časa porabiš za:

preživljanje prostega časa	DA	NE	NE VEM
a. športne aktivnosti (vadba)	1	2	3
b. obisk športnih prireditev	1	2	3
c. obisk kulturnih prireditev	1	2	3
d. gledanje TV, poslušanje glasbe	1	2	3
e. deskanje po medmrežju	1	2	3
f. druženje s prijatelji in znanci	1	2	3

g. udeležbo v prostočasnih programih organizacij	1	2	3
h. neformalno izobraževanje	1	2	3
i. pomoč drugim	1	2	3
j. pohajkovanje	1	2	3
k. lenarjenje	1	2	3
l. drugo:			

V16 Koliko zadovoljstva ti prinaša tisto, kar v prostem času počneš doma izven rednih obveznosti?

zelo malo	malo	srednje	veliko	zelo veliko
1	2	3	4	5

V17 Koliko zadovoljstva ti prinaša tisto, kar v prostem času počneš zunaj doma izven rednih obveznosti?

zelo malo	malo	srednje	veliko	zelo veliko
1	2	3	4	5

V18 Ali se ukvarjaš s kakšnim hobijem? 1 – DA _____ 2 – NE

V19 Si včlanjen/a v kakšno društvo ali drugo organizacijo? 1 – DA _____ 2 – NE

4. VERA

V20 Bi zaupal/a, katere vere si:

- 1 – rimsko katoliške 2 – muslimanske 3 – pravoslavne 4 – protestantske 5 – druge
 6 – nobene 7 – ne želim odgovoriti

V21 Kako zadovolj(e)n/a si s tem, kako ti pomaga tvoja vera in njeni nauki?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

5. GMOTNI POLOŽAJ

V22 Kako zadovolj(e)n/a si s svojim finančnim stanjem?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V23 Kako zadovolj(e)n/a si s količino denarja, ki ga lahko potrošiš za vsakdanje užitke, priboljške?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V24 Kako pridobivaš denar za preživetje?

1 – preživljajo me starši sam/a 2 – preživljam se sam/a 3 – poleg financiranja staršev tudi

participiram za svoje preživljanje

V25 Kakšen je tvoj celotni mesečni prihodek? _____

V26 Katero (če sploh) denarno pomoč prejemaš? _____

V27 Približno koliko več denarja bi na mesec potreboval/a, da bi lahko živel/a tako, kot si želiš? _____

V28 Ti je v zadnjem letu kdaj zmanjkalo denarja, da bi si privoščil/a vsakdanje užitke?

1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V29 Kako pogosto se moraš zaradi pomanjkanja denarja omejevati pri:

	nikoli	občasno	pogosto	vedno
a. nakupu hrane (kruh, sadje, zelenjava,...)	1	2	3	4
b. nakupu obleke in obutve	1	2	3	4
c. mobilnosti (gorivo, vozna karta,...)	1	2	3	4
č. izdatkih za počitnice, rekreacijo, šport, kulturo in zabavo	1	2	3	4

6. STANOVANJSKE RAZMERE

V30 Kje stanuješ?

1 – pri starših 2 – pri drugih sorodnikih 3 – pri prijateljih/znancih
 4 – v najemniškem stanovanju 5 – v lastni hiši ali stanovanju 6 – drugo: _____

V31 Koliko časa že živiš tukaj? _____ let _____ mesecev

V32 Koliko drugih ljudi še živi tu? _____

V33 Ali imaš lastno sobo, v katero lahko drugi vstopijo le s tvojim dovoljenjem? 1 – DA 2 – NE

V34 Si se v zadnjem letu kdaj želel/a preseliti ali izboljšati stanovanjske razmere, pa tega nisi mog(e)l/a storiti?

1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V35 Kako zadovolj(e)n/a si s stanovanjskimi pogoji?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V36 Kako zadovolj(e)n/a si s stopnjo neodvisnosti, ki jo imaš tukaj?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V37 Kako zadovolj(e)n/a si s stopnjo oz. količino vpliva, ki ga imaš na dogajanje in življenje tukaj?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V38 Kako zadovolj(e)n/a si z ljudmi, s katerimi živiš tukaj?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V39 Kako zadovolj(e)n/a si s stopnjo zasebnosti, ki jo imaš tukaj?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V40 Kako zadovolj(e)n/a si z možnostjo, da bi živel/a tukaj dalj časa?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

7. ZAKONITOST IN VARNOST

V41 Si bil/a kdaj obtožen/a kaznivega dejanja? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V42 Kako pogosto si bil/a izpostavljen/a fizičnemu nasilju (tepež, fizični napad itd.)?

1 – nikoli 2 – občasno 3 – pogosto 4 – ves čas

V43 Kako zadovolj(e)n/a si s svojo varnostjo na splošno? Se osebno počutiš varnega/varno?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V44 Kako zadovolj(e)n/a si z varnostjo soseske, v kateri živiš?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

8. DRUŽINSKI ODNOSI

V45 Kako pogosto imaš stike s sorodniki?

1 – vsak dan 2 – vsaj enkrat tedensko 3 – vsaj enkrat mesečno 4 – vsaj enkrat letno
 5 – manj kot 1x letno 6 – nikoli 7 – nimam sorodnikov 8 – ne vem

V46 Kako zadovolj-en/na si s svojo družino (oz. z osebami, s katerimi živiš)?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V47 Kako zadovolj-en/na si s količino stikov, ki jih imaš s svojimi sorodniki?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V48 Si bil/a v zadnjem času v večjih konfliktih s katerim od članov družine?

1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

Če si bil/a v konfliktih, mi lahko pojasniš razloge?

9. DRUŽABNI STIKI

Ljudje se razlikujemo po tem, koliko prijateljev potrebujemo.

V49 Bi lahko zase trdil/a, da si oseba, ki zmore brez prijateljev? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V50 Imaš »najboljšega prijatelja/prijateljico«? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V51 Imaš prijatelja/prijateljico, h kateremu/kateri se lahko obrneš
po pomoč, kadar jo potrebuješ? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V52 Ali si v preteklem tednu obiskal/a prijatelja/prijateljico? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V53 Je kdo od teh prijateljev/prijateljic uporabnik tega programa? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V54 Kako zadovolj-en/na si s tem, kako se razumeš z drugimi ljudmi?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

V55 Kako zadovolj-en/na si s številom prijateljev, ki jih imaš?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niti zadovolj-en/na niti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

10. TELESNO IN DUŠEVNO ZDRAVJE TER SPLOŠNO POČUTJE

Si v preteklem letu:

V56 Bil/a pri zdravniku/v bolnici zaradi telesne bolezni? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

- V57 Jemal/a zdravila za telesne bolezni? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- V58 Bil/a pri zdravniku/v bolnici zaradu živcev? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- V59 Jemal/a zdravila za živce? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- V60 Imaš kakšno telesno težavo, ki te ovira pri gibanju? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- Kako zadovolj-en/na si:
- V61 S svojim zdravstvenim stanjem? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- V62 S tem, kako pogosto moraš k zdravniku? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM
- V63 S stanjem svojih živcev? 1 – DA 2 – NE 3 – NE VEM

V64 Kako pogosto v zadnjem času doživljaš naslednja notranja občutja:

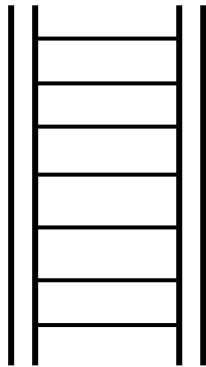
občutek	nikoli	občasno	pogosto	ves čas
a. manjvrednosti	1	2	3	4
b. nepripadnosti	1	2	3	4
c. nemoči	1	2	3	4
d. nizke samozavesti	1	2	3	4
e. razočaranosti	1	2	3	4
f. potrtosti oz. žalosti	1	2	3	4
g. strahu	1	2	3	4
h. brezizhodnosti	1	2	3	4
i. nesposobnosti oz. nekoristnosti	1	2	3	4
j. sramu	1	2	3	4
k. nepotrpežljivosti	1	2	3	4
l. sovraštva do nekoga	1	2	3	4
m. jeze	1	2	3	4
n. nezaupanja do drugih	1	2	3	4
o. nesrečnosti	1	2	3	4
p. nepodpore	1	2	3	4
r. nerazumevanja s strani drugih	1	2	3	4
s. da se me obsoja	1	2	3	4
š. nesprejetosti	1	2	3	4
t. krivice	1	2	3	4

V65 Če danes pogledaš svoje življenje kot celoto, kako bi ga ocenil/a?

tako slabo, da ne bi moglo biti slabše	zelo slabo	slabo	ne slabo, ne dobro	dobro	zelo dobro	tako dobro, da ne bi moglo biti boljše
1	2	3	4	5	6	7

V66 Pred teboj je lestev. Predstavlja si, da dno lestve pomeni najslabše možno stanje, ki bi ga lahko pričakoval/a v življenju. Vrh pomeni najboljše možno stanje, ki bi ga lahko pričakoval/a. Prosim označi z X, kam na tej lestvici (na kateri klin) bi postavil/a svoje življenje.

najboljše možno stanje

najslabše možno stanje

V67 Kako srečno je tvoje življenje v celoti?

- 1 – zelo srečno 2 – še kar srečno 3 – ni srečno 4 – ne vem

V68 Kako srečno je bilo tvoje življenje pred vključitvijo v program?

- 1 – zelo srečno 2 – še kar srečno 3 – ni srečno 4 – ne vem

V69 Ali lahko našteješ eno ali več stvari, ki bi pomagale, da bi bilo tvoje življenje kakovostnejše in boljše?

1. _____
2. _____
3. _____

11. ŽIVLJENJSKI CILJI

V70 O katerih življenjskih ciljih trenutno razmišljaš?

- a. _____
b. _____
c. _____
d. _____
e. _____

12. RAZLOGI ZA ODLOČITEV O VKLJUČITVI V PROGRAM AVTONOMNEGA POTAPLJANJA SVETOVALNICE FUŽINE

V71 Iz katerih razlogov si se odločil/a, da se vključiš v program potapljanja v okviru Svetovalnice Fužine? (možnih je več odgovorov!)

- 1 – gre za neke vrsto adrenalinsko avanturo
 2 – želim opraviti izpit za potapljača odprtih voda

- 3 – da pridobim drugačno izkušnjo o sebi
- 4 – program mi lahko pomaga pri osebnostnem spreminjanju
- 5 – program mi lahko pomaga pri zmanjševanju mojih notranjih napetosti
- 6 – zaradi svetovanja, pomoči in podpore, ki sem je deležen v programu
- 7 – zaradi druženja z drugimi
- 8 – ker imam obilo neizkoriščenega prostega časa
- drugo (navedi): _____

13. ZADOVOLJSTVO S PROGRAMOM POTAPLJANJA

V72 Kako zadovolj-en/na si z aktivnostmi v programu potapljanja ?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niiti zadovolj-en/na niiti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

Če nisi zadovolj-en/na, kaj predlagaš?

V73 Kako zadovolj-en/na si z odnosom izvajalcev programa potapljanja do tebe?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niiti zadovolj-en/na niiti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

Če nisi zadovolj-en/na, kaj predlagaš?

V74 Kako zadovolj-en/na si z odnosom ostalih udeležencev programa do tebe?

zelo nezadovolj-en/na	nezadovolj-en/na	niiti zadovolj-en/na niiti nezadovolj-en/na	zadovolj-en/na	zelo zadovolj-en/na
1	2	3	4	5

Če nisi zadovolj-en/na, kaj predlagaš?

14. DOPRINOS PROGRAMA POTAPLJANJA K SPREMEMBAM NA OSEBNI RAVNI

V75 Če razmisliš o spremembah, ki so se ti zgodile, odkar si vključen/a v program potapljanja, ali bi lahko ocenil/a, koliko ti je ta program do sedaj pomagal?

nič	zelo malo	malo	srednje	veliko	zelo veliko	ne vem
1	2	3	4	5	6	98

V76 Kaj si pridobil/a z udeležbo v programu potapljanja?

trditev	1 – v celoti ne drži	2 – malo drži	3 – delno drži	4 – drži	5 – v celoti drži
a. S pomočjo potapljanja sem spoznal svojo notranjo moč.	1	2	3	4	5
b. S potapljanjem sem se naučil ohranjati notranjo harmonijo.	1	2	3	4	5
c. Zaradi potapljanja sem začel drugače gledati na naravo in živa bitja.	1	2	3	4	5
d. Prek potapljanja sem pridobil zaupanje v samega sebe.	1	2	3	4	5
e. Potapljanje mi je pomagalo pri postavljanju in doseganju ciljev v osebnem življenju	1	2	3	4	5
f. Potapljanje me je vzpodbudilo, da kreativneje in kvalitetneje preživljam svoj prosti čas.	1	2	3	4	5
g. Zaradi potencialne nevarnosti potapljanje bolj škodi, kot pa koristi moji notranji harmoniji.	1	2	3	4	5
h. Prek potapljanja sem dosegel boljši nadzor svojega telesa in duha.	1	2	3	4	5
i. Zaradi potapljanja sem se začel zavedati pomena telesnega zdravja in dobre kondicije.	1	2	3	4	5
j. Zaradi potapljanja sem postal bolj načrten in premišljen.	1	2	3	4	5
k. Veliko mi pomeni, da sem dober potapljač.	1	2	3	4	5
l. Potapljanje je postalo moja pomembna tema v pogovorih s prijatelji.	1	2	3	4	5
m. Sedaj v počitnice aktivno vključujem potapljaške aktivnosti.	1	2	3	4	5

Čas trajanja intervjuja: _____ minut

Ocena zanesljivosti odgovorov uporabnika/uporabnice:

Priloga B: Program avtonomnega potapljanja Svetovalnice Fužine: uresničevanje koncepta normalizacije

Navodilo: V vprašalniku na lestvici od 1 do 5 oceni stanje v programu, v katerega si vključen/a, za vsako navedeno trditev pri ustreznem kriteriju.

1. PRIZADEVANJE ZA DOBRE MEDČLOVEŠKE ODNOSE

	1 – v celoti ne drži	2 – malo drži	3 – delno drži	4 – drži	5 – v celoti drži
a) Med vsemi udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) obstajajo enakopravni odnosi.	1	2	3	4	5
b) Med vsemi udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) vlada medsebojno spoštovanje.	1	2	3	4	5
c) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) drug drugemu kažemo, da imamo vrednost kot človeška bitja.	1	2	3	4	5
č) Udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) smo naklonjeni drug drugemu.	1	2	3	4	5
d) Odnosi med ljudmi so v tem programu prijateljski, topli, nevsiljivi, sproščeni.	1	2	3	4	5
e) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) vladata bližina in intimnost.	1	2	3	4	5
f) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) se trudimo vživeti v sočloveka.	1	2	3	4	5
g) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) obstaja soodvisnost, medsebojna pomoč, podpora, sodelovanje, solidarnost.	1	2	3	4	5
h) Med udeleženci v programu (izvajalci in uporabniki) poteka odkrita, iskrena in neposredna komunikacija.	1	2	3	4	5
i) Udeleženci programa (izvajalci in uporabniki) drug drugega spreminjamo in si zagotavljamo skupno osebnostno rast.	1	2	3	4	5
j) Drugo: (vpiši)					

2. OSEBNI RAZVOJ UPORABNIKOV

	1 – v celoti ne drži	2 – malo drži	3 – delno drži	4 – drži	5 – v celoti drži
a) V programu imam priložnost, da vidim svoje dobre lastnosti, da razvijem samospoštovanje, samozaupanje, da sem si všeč in se imam rad.	1	2	3	4	5
b) Program mi daje znanja, da spoznam in razumem samega sebe, razvijam zmožnost samokontrole, da se soočim s stresom in znam reševati osebne probleme.	1	2	3	4	5
c) Program mi omogoča, da bolje razumem druge in se vživim v njih; da razumem,	1	2	3	4	5

kakšni so naši medosebni odnosi, da lažje komuniciram z drugimi in znam reševati medosebne konflikte.					
č) V programu se učim veščin, kako uveljaviti sebe, ne da bi se prepiral/a, kako povedati stvari pred drugimi.	1	2	3	4	5
d) Program podpira mojo individualnost, posebnost in izjemnost.	1	2	3	4	5
e) Program mi omogoča, da sem avtonomen in neodvisen od drugih, kolikor zmorem.	1	2	3	4	5
f) Drugo: (vpiši)	1	2	3	4	5

Priloga C: Področja, cilji in ciljne populacije ter pristojni organi ameriških zveznih programov za ranljive skupine mladih

<p>Področje 1: Usposabljanje za delo in razvoj delovne sile (število programov: 4)</p> <p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - pomoč in podpora mladim, da bi z njihovo vključenostjo v intenzivni program razvoja delovne sile postali bolj odgovorni, bolj zaposljivi in produktivnejši državljani; - zagotavljanje storitev mladim, ki potrebujejo pomoč pri doseganju izobraževalnih in zaposlitvenih ciljev oz. uspehov, vključno z zagotavljanjem mentorstva, usposabljanja in drugih podpornih storitev; - usposobiti deprivilegirane mlade za pridobivanje izobraževalnih in zaposlitvenih veščin; - pripraviti mlade, da prevzamejo odgovornost za ohranjanje, razvoj in upravljanje naravnih virov. <p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mladi 16 do 21 let (z izjemami) z deficitom veščin, zaradi česar potrebujejo dodatno oz. dopolnilno poklicno usposabljanje, poglobljeno svetovanje ali pomoč pri rednem šolskem delu oz. pomoč pri ohranjanju zaposlitve: šolski osipniki, brezdomni mladi, mladi ki so pobegnili od doma, najstniški starši, rejenci; - mladi 14 do 21 let iz družin z nizkimi prihodki in s slabo pismenostjo: šolski osipniki, brezdomni mladi, mladi ki so pobegnili od doma, najstniški starši, najstniške nosečnice, rejenci; - mladi 16 do 24 let iz družin z nizkimi prihodki, mladi invalidi, rejenci, nasilni mladi, mladi zaprtih staršev, mladi migranti, šolski osipniki; - vsi mladi 15 do 18 let, ki so ekonomsko deprivilegirani, ranljivi. <p>Pristojni organ: Ministrstvo za delo, Ministrstvo za notranje zadeve, Ministrstvo za kmetijstvo (agencije: upravljanje zemljišč, ribištvo, nacionalni parki, rastlinstvo in živalstvo)</p>
<p>Področje 2: Izobraževanje (število programov 16)</p> <p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - izboljšati izobraževalne dosežke deprivilegiranih otrok in mladih in zmanjšati vrzeli v primerjavi z njihovimi vrstniki; - podpora visoki kakovosti izobraževalnih programov za otroke in mlade – migrante; - odgovoriti na posebne izobraževalne potrebe v programih ustanov v skupnosti za zanemarjene in delinkventne otroke in mlade; - zagotoviti preventivo šolskega osipništva, omogočiti mladim ponovni vstop v izobraževalni sistem in jim pomagati k boljšim izobraževalnim dosežkom; - doseči boljše znanje jezika; - preprečevanje nasilja v šolah in njihovi okolici; programi opolnomočenja, ki preprečujejo nedovoljeno uporabo alkohola, tobaka in drog in so koordinirani s sorodnimi zveznimi, državnimi in skupnostnimi viri in naporji; - ustanavljati skupnostne učne centre; - zagotavljanje aktivnosti in storitev za uspešnejše šolsko delo brezdomnih otrok in mladih; - zagotavljanje brezplačnega ustreznega izobraževanja za vse invalidne otroke in mlade; - zagotoviti študijske in druge podporne aktivnosti za pomoč mladim migrantom, da bi prek certifikatnega sistema pridobili možnosti za vpis v visokošolske programe; - izboljšati izvajanje izobraževanja na način, da bi mladi lahko uspešno zaključili srednješolsko izobraževanje in nadaljevali z izobraževanjem; - zagotavljanje informacij o možni finančni pomoči za nadaljevanje študija, pomoči pri izobraževanju ter pri dostopu do njega; - zagotavljanje sredstev ustanovam visokošolskega izobraževanja za pripravo študentov za doktorski študij; - izboljšati stopnjo vključenosti v izobraževanje ter povečati število tistih, ki uspešno zaključijo izobraževanje; izboljšati prehodnost z 2- na 4-letni kolidž; - identifikacija mladih v neugodnem položaju s potencialom za nadaljevanje izobraževanja na II. stopnji; spodbuditi jih za nadaljevanje izobr. na II. stopnji in za diplomiranje na III. stopnji; objavljanje razpisov za finančno pomoč študentom; - zagotavljanje finančne pomoči finančno šibkim posameznikom (s potencialnim tveganjem za opustitev izobraževanja), da bi lahko bili vključeni v visokošolsko izobraževanje in bili deležni svetovanja, mentorstva in drugih podpornih storitev. <p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - deprivilegirani otroci in mladi v izobraževalnem sistemu iz območij revnih sosesk; otroci in mladi – migranti; zanemarjeni in zlorabljeni otroci in mladi, delinkventni otroci in mladi, mladoletni prestopniki; mladi podvrženi tveganju, da opustijo šolanje (iz šolskih okrožij z višjo stopnjo osipništva od državnega

<p>povprečja); otroci in mladi z omejenim znanjem angleškega jezika (vključno migranti); šolski osipniki, študenti, ki obiskujejo šole z nizkim statusom; brezdomni otroci in mladi v osnovnih in srednjih šolah, predšolski otroci in starši brezdomnih otrok; šolska populacija otrok in mladih z oznako invalidnosti; mladi 13 do 19 let iz družin z nizkimi prihodki, ki niso nadaljevali šolanja po zaključenem 8. razredu, ter prva generacija mladih na kolidžih; nereprezentativni študenti v visokem izobraževanju; finančno šibki študentje.</p>
<p>Pristojni organ: Ministrstvo za izobraževanje</p>
<p>Področje 3: Mladoletno sodstvo (število programov 6)</p>
<p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - povečati število državnih in lokalnih vodstvenih struktur, ki podpirajo bolj učinkovito izobraževanje, usposabljanje, raziskovanje in druge programe na področju mladoletniške delinkvence; izvajanje programov skupnostnih storitev za preventivo in nadzor mladoletniške delinkvence, programov stanovanjskih skupin za delinkventne mlade; - okrepitev pravosodnega sistema za mladoletnike; razvoj, implementacija in administracija sankcij za mladoletne prestopnike; gradnja, širitev, prenova ali delovanje začasnih ali stalnih prevzgojnih, popravnih, zapornih, ustanov; najem sodnikov za mladoletno sodstvo in ostalega osebja sodišča; - izvajanje programov, ki odvrta mlade od vstopanja v tolpe, ki zakrivijo kriminalna dejanja in jih spodbujajo za nadaljevanje izobraževanja; - razvoj, implementacija in preizkus strategij pilotnega mentorstva delinkventnim mladim, mladoletnim prestopnikom, rejencem (npr. Big Brothers, Big Sisters); - zagotavljanje shem financiranja programov zaščite, ki razvijajo, testirajo ali demonstrirajo nove možnosti za preprečevanje, nadzor ali zmanjšanje mladoletniške delinkvence; - upravljanje sklada za financiranje programov za preprečevanje delinkvence mladostnikov, programov storitev za preprečevanje zlorabe substanc, programov storitev za zagotavljanje duševnega zdravja otrok in adolescentov; programov vodenja in razvoja storitev za mlade, programov usposabljanja za pridobitev delovnih veščin.
<p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - delinkventni mladi, mladoletni prestopniki, mladi člani tolpe, rejenci, mladi izpostavljeni tveganjem
<p>Pristojni organ: Ministrstvo za pravosodje</p>
<p>Področje 4: Socialne storitve (število programov 8)</p>
<p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - nudenje pomoči izvajalcem programov rejniške dejavnosti (financiranje, individualno načrtovanje in vodenje namestitvev otrok in mladih izven družin); - pomoč lokalnim skupnostim pri vzpostavljanju programov pomoči in skrbi za rejence (mlajše od 18 let) in tiste, ki so to bili (stari 18–21 let); - zagotavljanje dostopnosti vaučerjev za izobraževanje in usposabljanje za mlade nad 16 let starosti, ki so odraščali v rejništvu ali so bili posvojeni s strani sistema javnega skrbništva; - vzpostavljanje in razvoj lokalno nadzorovanih skupnostnih programov, ki si prizadevajo za blaginjo, duševno zdravje ciljne skupine mladih in njihovih družin; - vzpostavljanje in izvajanje projektov prehodnega življenja za brezdomne mlade, vključno za najstniške, mlade starše; - zagotavljanje finančne podpore neprofitnim organizacijam, ki zagotavljajo storitve brezdomnim mladim, ki so izpostavljeni tveganju spolne zlorabe, prostitucije, spolnega izkoriščanja; - zagotoviti vsaki žrtvi – zlorabljenemu ali zanemarjenemu otroku, mladostniku zagovornika na sodišču; - vzpostaviti centre zagovorništva za koordiniran multidisciplinarni odziv na zlorabo, zanemarjanje otroka oz. mladostnika ter zagotoviti usposabljanje in tehnično asistenco profesionalcem, vključenim v preiskavo in pregon.
<p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - otroci in mladi vzeti revnim družinam (na osnovi specifičnih kriterijev) zaradi njihove lastne varnosti, otroci in mladi iz rejniških družin ter bivši rejenci do 21 let, mladi posvojeni po rejništvu nad 16 let starosti; mladi, ki bežijo od doma; brezdomni mladi in njihove družine; mladi, ki živijo (pogosto) na ulici; zlorabljeni ali zanemarjeni otroci in mladi.
<p>Pristojni organ: Ministrstvo za zdravje in socialne storitve</p>
<p>Področje 5: Javno zdravje (število programov 13)</p>
<p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zagotavljanje finančne podpore lokalnim službam in šolskim kampusom za izvajanje preventivnih programov preprečevanja samomorilnosti med mladimi; - zagotoviti skupnostno osnovane sisteme skrbi za otroke in adolescente z resnimi čustvenimi motnjami ter njihove družine; - oblikovati nacionalno mrežo za razvoj, promocijo in diseminacijo informacij, povezanih z različno vrsto

<p>travmatičnih dogodkov;</p> <ul style="list-style-type: none"> - zagotoviti financiranje lokalnim ustanovam za infrastrukturo in storitve, ki implementirajo 5-stopenjsko strategijo za preventivo zlorabe drog in alkohola med mladimi; - zagotavljanje praks obravnave zlorabe drog (uporaba predhodno preizkušenih na družino fokusiranih metod); - zagotoviti učinkovito obravnavo zlorabe substanc ter zmanjševanje delinkventnih aktivnosti pri mladih; - zagotavljanje sredstev za skupnostne projekte javnih in zasebnih ustanov, ki izobražujejo na temo abstinence alkohola; - zagotoviti finančno podporo ustanovam s programi izobraževanja o spolni vzdržnosti, spolni abstinenci (mentorstvo, svetovanje, supervizija za promocijo spolne abstinence); - zagotoviti finančno podporo javnim in zasebnim ustanovam, ki izobražujejo na področju abstinence; - zagotoviti programe, ki prispevajo k zmanjševanju nosečnosti med mladoletnicami; - zagotoviti projektna sredstva za vzpostavitev inovativnih, kompleksnih, integrativnih pristopov k nudenju storitev za noseče najstnice, adolescentne starše (pod 17 let starosti); - zagotavljanje projektnih sredstev za vzpodbudo in podporo raziskovalnim projektom in diseminaciji aktivnosti, ki se ukvarjajo s proučevanjem družbenih razlogov spolne aktivnosti mladoletnikov; - financiranje izobraževanja mladih o spolni abstinenci in kontracepciji za preventivo nosečnosti ter spolno prenosljivih bolezni, vključno s HIV/AIDS.
<p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mladi do 22 let starosti z resnimi čustvenimi motnjami; otroci in mladostniki z izkušnjo travme; mladi izpostavljeni tveganju uporabe in zlorabe drog; mladi uporabniki drog; mladi, ki uživajo alkohol; najstnice, noseče najstnice in mladoletni starši.
<p>Pristojni organ: Ministrstvo za zdravje in socialne storitve</p>
<p>Področje 6: Nacionalni in skupnostni servis (število programov: 6)</p>
<p>Cilji programov:</p> <ul style="list-style-type: none"> - odgovoriti na izobraževalne potrebe, socialne (eksistencialne) potrebe, potrebe po javni varnosti prek storitev, ki zagotavljajo neposredne koristi za skupnost; - pomoč posameznikom in skupnostim, da presežejo rob revščine prek programov skupnostnih organizacij in javnih agencij; - vključiti študente v skupnostne projekte, ki odgovarjajo na izobraževalne potrebe, socialne (eksistencialne) potrebe, potrebe po javni varnosti prek storitev, ki zagotavljajo neposredne koristi za skupnost; - zagotavljanje storitev otrokom s posebnimi potrebami; - vključevanje seniorjev v izvajanje storitev skupnostnih projektov, ki odgovarjajo na izobraževalne potrebe, socialne (eksistencialne) potrebe, potrebe po javni varnosti prek storitev, ki zagotavljajo neposredne koristi za skupnost.
<p>Ciljne populacije ranljivih mladih:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mladi nad 25 let starosti s posebnimi potrebami, ekonomsko ogroženi mladi, mladi izključeni iz izobraževalnega sistema in osipniki (vključno s tistimi, ki so brezposelni), rejenci; mladi z omejenim znanjem jezika, brezdomni mladi, mladi, ki bežijo od doma, nekdanji mladoletni prestopniki; mladi izpostavljeni tveganju, da šolanja ne končajo z diplomom, mladi izpostavljeni tveganju delinkvence.
<p>Pristojni organ: Korporacija za nacionalne in skupnostne storitve</p>